K. Marx F. Engels

ALMAN İDEOLOJİSİ

[FEUERBACH]

K. MARX, F. ENGELS ● ALMAN İDEOLOJİSİ [FEUERBACH]

SOL
YAYINLARI

ALMAN İDEOLOJİSİ
FEUERBACH

K. MARX – F. ENGELS

Tüm insan tarihinin ilk öncülü, canlı insan bireyinin varlığıdır.

Bu bireylerin ilk tarihsel eylemi, insanları hayvanlardan ayıran ilk eylem, insanların düşünmeleri değil, kendi geçim araçlarını üretmeye başlamalarıdır.

ÜÇÜNCÜ BASKI

ALMAN İDEOLOJİSİ
FEUERBACH

KARL MARX – FRİEDRİCH ENGELS

ÇEVİREN
SEVİM BELLİ

Karl Marx – Friedrich Engels'in
Die deutsche Ideologie (1845-46 [1932])
adlı yapıtının
Feuerbach
başlıklı birinci kısımını
Sevim Belli
Fransızcasından
(*L'Idéologie allemande*, Editions Sociales, Paris 1975),
[K. Marx'ın
"Feuerbach Üzerine Tezler"ini,
Ahmet Kardam
Almancasından
("Thesen Über Feuerbach" (1845 [1932]),
Werke, III, Dietz Verlag, Berlin 1969)]
dilimize çevirdiler ve kitap Almancasıyla
(*Die deutsche Ideologie*, Dietz Verlag, Berlin 1969)
ve İngilizcesiyle
(*The German Ideology*, Progress Publishers, Moscow 1968)
karşılaştırıldıktan sonra
Alman İdeolojisi – Feuerbach
adı ile
Sol Yayınları
tarafından
Temmuz 1992
(Birinci Baskı: Eylül 1976; İkinci Baskı: Kasım 1987)
tarihinde,
Ankara'da *Şahin Matbaası*'nda bastırıldı.

ISBN 975-7399-03-5

İÇİNDEKİLER

7 Sunuş, *Jacques Milhau*
20 [Feuerbach Üzerine Tezler] — 1. Feuerbach'a İlişkin, *Karl Marx*
23 [Feuerbach Üzerine Tezler] — 1. Feuerbach'a İlişkin, *Karl Marx*

ALMAN İDEOLOJİSİ
27

29 Önsöz

BİRİNCİ KISIM
FEUERBACH
MATERYALİST VE İDEALİST ANLAYIŞLARIN KARŞITLIĞI
32

32 [I]
34 [1. Genel Olarak İdeoloji ve Özel Olarak Alman İdeolojisi]
36 [2. Materyalist Tarih Anlayışının Öncülleri]
37 [3. Üretim ve Bireylerin İlişkileri. İşbölümü ve Mülkiyet Biçimleri: Aşiretsel, Antik, Feodal]
41 [4. Materyalist Tarih Anlayışının Özü. Toplumsal Varlık ve Toplumsal Bilinç]

44 [II]
44 [1. İnsanların Gerçek Kurtuluşunun Koşulları]
46 [2. Feuerbach'ın Sezgisel ve Tutarsız Materyalizminin Eleştirisi]
49 [3. Başlangıçtaki Tarihsel İlişkiler Ya da Toplumsal Faaliyetin Esas Yönleri: Geçim Araçlarının Üretimi, Yani Gereksinmelerin Üretimi, İnsanların Üremesi (Aile), Toplumsal İletişim, Bilinç]
54 [4. Toplumsal İşbölümü ve Sonuçları: Özel Mülkiyet, Devlet, Toplumsal Faaliyetin "Yabancılaşma"sı]
57 [5. Komünizmin Maddi Bir Önkoşulu Olarak Üretici Güçlerin Gelişmesi]
59 [6. Materyalist Tarih Anlayışının Sonuçları: Tarihsel Sürecin Sürekliliği, Tarihin Dünya Tarihine Dönüşmesi, Bir Komünist Devrim Zorunluluğu]
63 [7. Materyalist Tarih Anlayışının Özeti]
65 [8. Genel Olarak İdealist Tarih Anlayışının ve Özel Olarak da Hegel Sonrası Alman Felsefesinin Tutarsızlığı]
68 [9. Feuerbach'ın İdealist Tarih Anlayışının Tamamlayıcı Eleştirisi]

70 [III]
70 [1. Egemen Sınıf ve Egemen Bilinç. Hegel'in Tarihte Tin'in Egemenliği Anlayışının Oluşumu]

74 [IV]
74 [1. Üretim Aletleri ve Mülkiyet Biçimleri]
76 [2. Maddi Emek ile Zihinsel Emek Arasında İşbölümü, Kent ile Kırın Ayrılması. Loncalar]

79 [3. İşbölümünün Genişlemesi. Sanayi ile Ticaretin Ayrılması. Çeşitli Kentler Arasında İşbölümü. Manüfaktür]
86 [4. En Karmaşık İşbölümü, Büyük Sanayi]
88 [5. Toplumsal Bir Devrimin Temeli Olarak Üretici Güçler ile Karşılıklı İlişki Tarzı Arasındaki Çelişki]
89 [6. Bireylerin Rekabeti ve Sınıfların Oluşması. Bireyler ile Geçim Koşulları Arasındaki Çelişkinin Gelişmesi. Burjuva Toplum Koşulları İçinde Bireylerin Aldatıcı Ortak Topluluğu ve Komünizmde Bireylerin Gerçek Birliği. Toplumun Yaşam Koşullarının Birleşmiş Bireylerin Gücüne Bağlı Kılınması]
97 [7. Üretici Güçler ile İlişki Tarzı Arasındaki Çelişki Olarak, Bireyler ile O Bireylerin İçinde Bulundukları Varoluş Koşulları Arasındaki Çelişki. Üretici Güçlerin Gelişimi ve İlişki Tarzlarının Değişmesi]
99 [8. Tarihte Zorun (Fethin) Rolü]
101 [9. Büyük Sanayi ve Serbest Rekabet Koşullarında Üretici Güçlerle İlişki Tarzı Arasında Gittikçe Büyüyen Çelişki. Emek ve Sermaye Karşıtlığı]
104 [10. Özel Mülkiyetin Ortadan Kaldırılmasının Zorunluluğu, Koşulu ve Sonuçları]
106 [11. Devletin ve Hukukun Mülkiyet ile İlişkileri]
109 [12. Toplumsal Bilinç Biçimleri]

112 *Açıklayıcı Notlar*
117 *Adlar Dizini*
118 *Konu Dizini*

* Alman İdeolojisi, her şeyden önce bir tarih tezidir.

Materyalist tarih anlayışının, tarihsel materyalizmin ilk kez derli toplu ortaya konulduğu metindir.

Özetle; Maddi varoluş düşünceden, toplumsal varlık bilinçten önce gelmektedir.

"Yaşamı belirleyen bilinç değildir, tam aksine; yaşam bilinci belirler."

FEUERBACH Üzerine Tezler, Marx tarafından, Brüksel'de 1845 Martında formüle edilmişti. *Alman İdeolojisi* ise, Marx'ın, daha sonra 1846 yazının ortalarına kadar Engels'le birlikte yaptıkları ortaklaşa çalışmanın ürünüdür. Bu her iki yapıt da, marksizmin temel kavramlarının hazırlanmasında kesin bir dönüm noktasını belirlerler.

Daha 1842'de girişilen bir eleştirici gidişin varış noktası olarak her iki yapıt da, tarihsel materyalizmin, ana hatlarıyla çizilmiş ilk açıklaması niteliğindedirler. Yazarlarının daha sonraki ekonomik çalışmaları ve devrimci deneyimleri sonucu getirilen teorik derinleştirmeler ne olursa olsun, bu metinler, daha bu durumlarıyla marksizme önemli bir eğitbilimsel (*pédagogique*) başlangıç oluştururlar.

KARL Marx, 5 Mayıs 1818'de, Trier'de; Friedrich Engels

ise 28 Kasım 1820'de Barmen'de doğdu. Her ikisi de, kısa zaman sonra, başka yollardan siyasal hayata geldiler. Genç devrimci-demokratlar olarak, Prusya sansürüne ve özel mülk sahiplerinin Ren ve Mozel bölgesi köylülerinin zararına neden olan yolsuzluklara karşı yürüttükleri kavgaların ertesinde, Marx, *İdea*'nın cisimleşmesi ve insan doğasını ve onun özgürlüğünü genel olarak gerçekleştirmekle yükümlü *Us* olarak devlet anlayışını içinden çürütmeye koyuldu. 1843'te yazılan *Hegelci Siyasal Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, gerçekten de, devlet bürokrasisinde bu toplumun özellikle de özel mülkiyet rejiminin yarattığı çelişkilerin bağımlı ve ussal-olmayan ifadesini ortaya çıkarıyordu.

Bu çağ, Fransa'da, devrimci işçi hareketinin başlangıcını gösteren 1832 ve 1834 ayaklanmalarından on yıl sonra ve Silezya dokumacılarının başkaldırmasından az önce meydana gelen 1842 İngiliz çartistleri grevinin, usçul amaçlar güden tarih felsefesinin ya da ütopyacı sosyalistlerin asılsız kuruntularının ayakta tuttuğu kurgul yanılsamalar örtüsünü kaldırmaya katkıda bulunduğu çağdı.

Ama, Marx, hemen o sıralarda, devletin toplumsal yapıya bağlanabileceğini ve, demokratik biçimde, insan cinsinin gerçek ve ussal bir ortaklık halinde örgütlendiricisi olabileceğini düşünmekten vazgeçer. 1844'ün başlarında yayınlanan *Yahudi Sorunu*'nda bireylerin evrensel kurtuluşunun, ancak, özel mülkiyeti alaşağı eden toplumsal bir devrimle ıslah edilmiş devletin siyasal çerçevesi içine olabileceğini ileri sürer.

Neredeyse hemen, devrimci hümanizm adına, komünizmin savunmasına geçer ve *Hegelci Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nin "*Giriş*"inde (1844), insanın kurtuluşunu devrimci proletaryanın kurtarıcı eylemine bağlar.

Böylece proleterlerin sömürülmesinin açıklamasını araştırmak durumuna gelince, bu açıklamayı özel mülkiyete bağlı yabancılaşmış emekte bulabileceğine inanır. Marx'ın *1844 Elyazmaları*, Feuerbach'ın ancak dinsel belirtisini sezebildiği bu yabancılaşmaya, temel bir ekonomik biçim veriyor. Bu elyazmaları, doğacı bir bireyciliğe ve feyerbahçı tipte ortaklık ahlakına karşı, bir sınıf hümanizmasının ve bireylerin yabancılaşmadan kurtulması ve insan cinsinin kendine dönüşü için yürütülen bir komünist devrimin perspektiflerini

koyuyor.

Aynı yıl, Engels, savaşımlarını haklı bulduğu ve aynı zamanda gelecekteki başarılarını önceden haber verdiği proleterlere adadığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* yapıtını temize çekmektedir.

Ensonu, *Kutsal Aile* (1845), marksizmin kurucularının sarsılmaz işbirliklerinin ilk meyvesi, yeni-hegelcilerin tarihsel idealizmlerini eleştirir, ve yalnız yığınların kendi somut çıkarları uğruna savaşımlarının tarihi ilerletebileceğini ve emeğin sömürüsünü ortadan kaldırabileceğini gösterir.

Marx ve Engels, artık militan komünistler olmuşlardır. Bundan sonra, insanların gerçek sorunlarını materyalist görüş açısından düşünmeye çalışırlar. Ama henüz marksist değillerdir. Onların anlayışlarındaki ilerleme, teorik olarak, kantçı "İnsan nedir?" sorusundan doğan sorunsala bağlı kalır. Pratik olarak bu soru, o zaman, insan varlıklarının burjuva toplumu içinde soyut bireyler halinde göze görünür zerreciğini yansıtıyordu.

Şu halde, Marx ve Engels, daha 1845'ten itibaren Feuerbach'dan miras kalan hümanizme toplumsal-siyasal boyutlarını vermeyi ve onun ahlaki idealizminin yerine devrimci görevleri koymayı başarmışlarsa da, kurgul (spekülatif) insanbilimin tutsağı olmaktan da kurtulmamışlardı.

Onların öncülleri, her zaman, insanın cinsil (*générique*) bir özü ve onun özel mülkiyet rejimi altında yabancılaşmış olan varlığı idi. Yalnız doğayı ve ürünlerini değil, ama toplumu ve onun tarihsel belirleyicilerini materyalistler olarak kavrayabilmek için zorunlu kavramlara henüz sahip olmadıklarından, doğal olarak, ne insanın yaşayış koşullarıyla olan ilişkisini tersine çevirecek ve ne de insanın yabancılaşmasını nesnel tarihsel sürece ve emekçilerin bireyselleşmelerini burjuva toplumun devrimci değişmeleri önkoşuluna bağlayacak durumda değillerdi.

ALMAN İdeolojisi'nin, *Feuerbach Üzerine Tezler* ile hazırlanmış olan Birinci Kısmı, gerçekten de, o zamana kadar toplumsal oluşun açıklanmasının ilkesi olarak yararlanılan felsefi hümanizmin soyut insanı yerine, toplumsal ilişkileri ve onların maddi temelini koyar. Bu durum, *Alman İdeolojisi*'nin birinci kısmını, esas olarak polemik niteliğinde olan ve

Alman ideologlarının eleştirisini sürdüren ve Bruno Bauer, Max Stirner ve gerçek sosyalistleri ilkin yeni zuhur edenler diye damgalayan öteki kısımlarından ayrı olarak yayınlamayı haklı kılmaya yeter.

Kuşkusuz İngiliz iktisatçılarının ve Fransız sosyalistlerinin incelenmesinden, ama aynı zamanda Marx ve Engels'in, Paris, Manchester, Londra devrimcileriyle kurdukları temaslardan esinlenen *Tezler*, sezgisel materyalizmi, doğal insanbilimi ve feyerbahçı hümanizmin pedagojik yanılsamalarını reddeder. Onun din eleştirisinin dargörüşlülüğünü ortaya koyarak, özellikle pratiği toplumsal yaşamın ve bilginin kaynağına oturtur ve komünizmin törel ülküsünü, koşulların devrimci dönüşümünün gerçek hareketine çevirir.

Ensonu, insan özünün yeni bir anlayışı ortaya çıkar. Bu, artık, yalnızca ideologun zihninde bir varlık olan Robinson'vari, doğal ve yalıtık bir bireyin varlığı ile özdeşleşmiş değildir. "Kendi gerçekliği içinde, o, toplumsal ilişkilerin tümüdür." Böylece, toplumsal gelişmenin, bu gelişme yasalarından habersiz bir bireyin, bu yasalar hakkında edinebileceği tasarımdan farklı olan, nesnel koşullarının incelenmesi; Marx ve Engels'in Avrupa devrimci hareketini örgütlendirmek gibi ağır bir görevden artakalan tüm güçlerini ve değerli zamanlarını adayacakları bilimsel çalışmanın programı haline gelir.

Her ne kadar tamamlanmamış ve hiçbir zaman yazarlarının sağlığında günışığına çıkmamış, basılması amacıyla yeniden gözden geçirilmemiş olsalar da, *Alman İdeolojisi*'nin birinci kısmının elyazmaları, *Tezler*'den daha geniş bir biçimde geliştirilmiş, olumlu bir karşı-düşüncedir. Eğer Hegel'in dediği gibi, ancak yerine başka bir şey konarak o şeyin çürütülebildiği doğru ise, bizzat "I. Feuerbach. Materyalist ve İdealist Anlayışın Karşıtlığı (Giriş)", yeteri kadar açık olan bir eleştiriyi yinelemiyor, ama ondan teorik sonuçlar çıkarıyor.

Tarihsel materyalizmin doğum belgesi olan bu başlangıç açıklaması, insanlık tarihinin temeline, "kendi geçim araçlarını" ve bunlarla da "kendi maddi yaşamlarını" sürdürmek için üretimde bulunan canlı varlıkları oturtur. Bu bireyler, yalnızca, çalışmalarıyla değiştirdikleri doğa ile ilişkilere girmekle kalmazlar, ama işbölümünde ve değişimde, kendileri-

nin bilmedikleri, toplumsal ilişkiler kurarlar. Onların üreten çalışması, üretici güçleri geliştirir ve buna uygun düşen mülkiyet biçimini belirler. Bu çalışma, yeni gereksinmeler doğurur ve işin durmadan değişen örgütlenmesi insan cinsinin yeniden üretiminin ve ailenin düzenlenişinin toplumsal koşullarını da belirler.

Böylece, tarihin akışı, büyük adamların eylemleri ile keyfî kazanımlarla ya da, az ya da çok verimli ideolojilerle açıklanmaz. Bu, toplumsal ilişkilerdeki dönüşümlerin, sınıf egemenliğinin farklı biçimlerinin ve bunun gibi hangi sınıftan olurlarsa olsunlar, bütün bireylerin maddi ve manevi yaşayış tarzlarının nedeni olan üretimin gelişmesine bağlıdır.

Marx ve Engels, ilk kez, kuşkusuz iki yıl sonraki *Komünist Partisi Manifestosu*'ndakinden daha az belirgin, ama o zaman için daha geniş, önemli bir tarih tablosu çiziverirler. Onların, üretici güçler ile toplumsal ilişkilerin diyalektik gelişmesi üzerindeki incelemeleri, birbiri ardından gelen düzenlerin zincirleme sıralanışını şematize eder: kabile (aşiret, *tribale*) mülkiyeti, antik sistem, feodal sistem ve burjuva toplumu.

Bu gelişmeyi, üzerinde ulusların biçimlendiği ve görünüşteki bağımsızlıklarına karşı toplumda sınıf egemenliğini ifade eden ve güvence altına alan devletlerin oluşturduğu temelde yaparlar. Onlar, ayrıca, bu gelişmeyi, dilin aracılığıyla insanlar arasında bilinçli ilişkilerin doğduğu ve zenginleştiği yer olarak, egemen sınıfın fikirlerini taşıyanların ağır bastığı ideolojilerin hazırlanma yeri olarak görürler.

Aralarında biyolojik temelden başka hiçbir somut temel bulunmadığından, hayvanlar, kendi aralarında, insanlara özgü gerçek ilişkilerin hiçbirini kurmuyor ve geliştirmiyorlarsa, bu, insan ilişkilerinin öznel ve manevi olmaktan önce nesnel ve maddi olmadıkları, yani ekonomik ve toplumsal olmadıkları anlamına gelmez. "Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır."

Öylese, bir bilincin özerkliği, bir özel fikirler tarihi ya da bir yüce devlet hayatı inancı, tamamen yanılsamadır. Tarihin devindiricisi, ancak, toplumun ve onu oluşturan bireylerin maddi yaşamının üretimi ve yeniden üretimi koşullarının tümü olabilir. İşbölümü, zihinsel etkinliği, iş aletlerinin ve tüketim mallarının maddi üretiminden ayırdığı içindir ki,

ideologlar, fikirlerin gerçek kökeni konusunda yanılabiliyorlar, idealizme kapılabiliyorlar ve dünyayı başaşağı koyabiliyorlar.

Onun için Alman ideolojisi, burada, hem toplumsal bir aldatmaca olarak, hem de burjuva toplumunun zorunlu bir ürünü olarak ele alınmış ve eleştirilmiştir. Şu halde tarihsel materyalizm, toplumsal gelişmenin maddi temelini fikirlerin hareketine bağımlı kılarak, bu gelişmenin ilkelerini mutlak Tin'in ya da Öz Bilinç'in gizleri içinde arayan her türlü kurgudan olduğu gibi, tarih felsefesinden de ayrılır.

Ama tarihsel materyalizm, İnsan felsefesine de, bu son felsefe serüvenine de karşıdır. Bireyin yabancılaşması, ne ilk insanın doğasının bozulmasıdır, ne de cinsil bir varlığın, insanlıktan çıkaran (*déshumanisante*) bir tarihin ardarda gelen değişiklikleri boyunca, maddi ve manevi, kendini yitirmesidir. Tam tersine, insan varlıklarının bireyselleşmesi, ve kişiselleşmesi, tarihsel hareketin, ele alınan döneme göre ve her sınıf için özgül olarak sınırlandırılmış ürünleridirler. Dolayısıyla, bunlar toplumsal ilişkilerin tümüne, insanın nesnel özüne bağlıdırlar; bireylerin tekyanlı ve sınırlı gelişmelerinin sorumluluğu insanın bu nesnel özüne aittir.

Burjuva toplumda, tamamıyla toplumsal mülk edinmeden dışlanan proleterler tam bir yabancılaşmaya uğrarlar. Ama "yoksulluk" (*paupérisme*) skandalı, devrimin devindiricisi değildir. Savaşmak üzere örgütlenme yeteneğinde devrimci bir sınıfın varlığı, Marx ve Engels'in bir bilim düzeyine yükseltmeye çalıştıkları devrimci fikirlerin varlığı, kapitalist topluma sımsıkı bağlıdırlar. Devrimci sınıfın ve devrimci fikirlerin varlıkları, burjuva ilişkilerin evrenselleşmesini, sınai ve kolektif üretimde çok yüksek bir işbölümü düzeyini ve aynı zamanda sömürülen işçi sınıfının ileri ülkelerin üretiminde üstün bir rol oynamasını önceden varsayarlar. Yalnız bu nesnel koşullardır ki, proletaryaya kendi kendini kurtarışının gerçek perspektiflerini açarlar ve hümanizmi ahlaki (*éthique*) güçsüzlükten siyasal etkinliğe geçirirler, çünkü bu nesnel koşullar, devrimci güçlerin uyumlu ve bilinçli savaşımını olanaklı kılarlar.

Bireyler olarak proleterlerin bunun bilincinde olmaması, bütünüyle proleter sınıfın tarihsel görevlerini hiçbir surette tartışma konusu yapamaz. Gelişmiş burjuva toplumu yeni

tipte bir devrimin temelini oluşturur, bu devrim bir özel mülkiyet düzeninin yerine başka bir özel mülkiyet düzeni koymayacaktır, bütün üreticilerin özgür ortaklaşmalarını örgütlendirmek üzere sınıf egemenliğini ortadan kaldıracaktır. Demek oluyor ki, devrimci bir bilinçlenmenin ve sonucu her bireye, ilkönce de proletere, komünist toplumda "kendi kişiliğini gerçekleştirme" olanağını sağlayacak olan bir savaşıma etkin olarak katılmanın zamanı gelmiştir. Bunun içindir ki, proletaryanın talepleri boş laf değildir. Bu talepler yüksek ve gerçekçi, evrensel bir zorunluluğu ifade ederler, geçmişin sömürülen sınıflarının savaşımı, ilerici ideolojilerine karşın bu zorunluluğu ileri sürememiştir.

Demek ki, yeni —devrimci— bir bilimin, bu yüzden de Marx ve Engels'in örgütlenmiş işçilerin ve daha şimdiden onların görüşlerini benimsemiş olan aydınların hizmetine hemen sunmak istedikleri bir bilimin öncülleri, sağlam bir şekilde saptanmıştı: bireylerin burjuva toplumunda yabancılaşması üzerine betimleyici nitelikte bilgilerin yerine şimdi artık tarihsel materyalizmin kategorileri, tarihi, bilim düzeyine yükselten bir araştırma alanının sınırlarını çiziyor. Marksizmin gebelik dönemi, sona ermiş bulunuyor.

BÖYLE bir değişme, marksizmi genç Marx'ın geçici görüşleriyle özdeşleştirmeye özenenleri sıkıntıya sokar. Onun için, genellikle, tezlerini, *Alman İdeolojisi*'ni sessizce geçerek, ahlakçı (*moraliste*) Marx üzerine ya da gelecekteki, proletaryanın bir mutluluk çağı inancının yalvacı Marx üzerine kaleme alırlar, çünkü *Alman İdeolojisi* devrimci proleterlerin zorunlu ve meşru savaşımının nesnel ve somut koşullarının tahliline azimle ve geri dönülmez bir biçimde girişen bir yapıttır.

Bu yapıt, tarihsel materyalizm ile ahlaki (*moral*), dinsel ya da felsefi ülküler arasına kabul edilemeyecek benzerlikler yerleştirmek için yapılan bütün girişimleri kıyasıya mahkum eder. Emeğin sömürüsünün ve emeğin kurtuluşunun, suç ve onun bedeli ile günah ve onun kefareti ile ortak hiçbir yanı yoktur. Tarih, ne evrensel bir ahlakın (*éthique*) somutlaşmasıdır, ne de felsefi insanbilimde (*antropoloji*) önceden tasarlanmış bir insan doğasının gittikçe insan cismine bürünmesidir.

Demek ki, bu metne söylemediği şeyleri söyletmeye kalkmak boşunadır. Marx tanıtmadan önce uzun süre bilinç dışı kalan toplumsal ilişkiler, keşfedilmelerinden önce var olduğu gibi sonra da nesnel olarak vardırlar. Bu ilişkiler, bilinçli olarak kurulmuş karşılıklı-öznel ilintiler ve bireylerin herhangi bir özlem uyarınca değiştirmeyi kuracağı ilintiler değillerdir. Marx, onları,

> " bir üretici güçler toplamı, tarihsel olarak yaratılmış ve her kuşağa kendinden önce gelen kuşak tarafından aktarılmış, bireylerin doğa ile ve kendi aralarındaki bir ilişki; bir yandan yeni kuşak tarafından gerçekten değiştirilen, ama, öte yandan da, yeni kuşağa kendi yaşam koşullarını emreden ve ona belirli bir gelişme, özgül bir nitelik veren bir üretici güçler, sermayeler ve koşullar kitlesi."

olarak kavramıştır.

İşte "kişisel" bir yoruma, "insanda temel olan" üzerine revizyonist spekülasyonlara yer bırakmayan bir açıklama!

Ama toplumsal ilişkilerin nesnelliğinden, hemen aceleci davranarak, marksizmin anti-hümanist olduğu sonucuna varmayalım. Felsefi hümanizm bilgisi, iktisatçıya, tarihçiye, toplumbilimciye ve militana, marksizmin kavramlarından sağladığı teorik yardımlardan hiçbirini veremezse de, kendiliğinden anlaşılır ki, materyalist tarih anlayışının pratikteki sonucu, devrimci savaşımda cisimleşmiş bir hümanizmdir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırmaya yönelen, toplumsal emeğin uyumlu bir biçimde örgütlendirilmesini, bireylerin özgürce açılıp gelişmesini amaçlayan bir hümanizmden daha gerçek bir hümanizm yoktur. "Pratik materyalizm"de somutlaşmış hümanizmden başka hangi hümanizmin daha iyi bir temelde, daha tam bir nesnelleşmede gözü olabilirdi? Bilim, hümanizmi kurgudan (*spéculation*) kurtarır, ve onu yoketmeksizin değiştirir; bilinçli devrimci pratik, onu, bütün emekçilerin toplumsal, siyasal ve manevi istemlerinin ideolojik ifadesi yapar.

Eğer hümanizm, açıklama ilkesi değil de ifade ise, Marx ve Engels'in, felsefi ön-varsayımlar olmaksızın tarihsel bir hümanizm içinde idealizmi ve materyalizmi aynı zamanda aşmış olacakları, hatta bütün felsefeyi ortadan kaldırmış olacakları fikrini reddetmek için, ekleyeceğiz ki, bu kadarı

yeter. Marx'ın idealizm okullarına olduğu kadar duyumcu (*sansualiste*) ya da mekanikçi materyalizme de karşı çıkması, onun felsefi bir kayıtsızlığa düştüğü anlamına gelmez. O daha çok materyalizmi toplumsal oluşun bilimsel —nesnel ve diyalektik— tahliline kadar genişleterek ona tamamlanmış biçimini vermiştir.

Marx, kapitalist düzen konusunda çok ilerilere kadar götürdüğü görgül (*empirique*) bir incelemeye sıkı sıkıya sarıldığı için olgucu (*positiviste*) olmakla da suçlanamaz. Onun suç saydığı şey bir yandan tarihsel sürecin nesnel belirlemelerini düşünme yeteneğinde olmayan görgücülük, bir yandan da tarih felsefesinin kurgularıdır.

> "Gerçeğin kendisi ortaya konduğunda, özerk felsefe varlık ortamını yitirir. Onun yerini, olsa olsa insanların gösterdikleri tarihsel gelişmenin gözlemlenmesinden çıkartılabilecek en genel sonuçların bir sentezi alabilir. Bu soyutlamalar, gerçek tarihten kopartılarak kendi başlarına ele alındıklarında hiçbir değer taşımazlar. Olsa olsa tarihsel malzemenin daha kolay sınıflandırılmasını, ayrı ayrı tabakalarının sıralanışını göstermeye yarar. Ama hiçbir biçimde, felsefenin yaptığı gibi, tarihsel çağları güzelce düzenlemeyi sağlayabilecek bir reçete, bir şema veremezler. Tersine, güçlük, ancak bu materyal, ister tamamlanmış bir çağ sözkonusu olsun, ister içinde bulunulan zaman olsun, incelemeye, sınıflandırmaya ve onu gerçek bir biçimde ortaya koymaya konulduğu zaman başlar."

Demek ki, soyut felsefenin ve tarih üzerine önsel yargıların işi bitmiştir, ama, somut incelemeler gerektiren gerçek tarihin yapılarının ve "toplumsal ilişkilerin" değişik tiplerinin felsefi anlamda kavramlaştırılmasına olanca hızını vermek üzere bitmiştir. Tarihsel materyalizm, tüm toplumsal biçimlenmelere özgü özelliklerin, bunlar arasındaki bağlantıların kavranmasını sağlayan, ve bunların herbirinin tahliline zorunlu uygulanışının her seferinde özgülleştirilmesi ve zenginleştirilmesi gereken nesnel olarak düşünülmüş bir felsefi kategoriler temelidir. Tarihsel materyalizm, felsefenin bütünleyici bir parçası, toplumsal pratiğin ve bilimin genel anlayışı, bilimsel sosyalizmin teorik temelidir. Eğer bundan böyle sözkonusu olan, dünyayı yalnızca yorumlamak değil de değiştirmekse, bu dönüşümün teorisi, bu yüzden bilimsel

bir statü kazanan ve verimli bir hedefe yönelen yeni bir felsefenin konusudur: doğayı ve tarihi kucaklayan materyalizm, nesnel diyalektiği olduğu gibi bilgi teorisi biçiminde öznel diyalektiği de çözülmezcesine içeren marksist-leninist felsefenin konusudur.

Hümanizm ve felsefe üzerine bu düşünceler, bizi, başka bir yanılgıya karşı, Marx'ın ve Engels'in, ideolojinin tarihi yoktur yolundaki sözünden, ideolojinin soyut olarak zaman dışında olduğu ve üstelik onun, bütünüyle aldatıcı bir işlevi bulunduğu fikrinin çıkarılmasından doğan yanılgıya karşı uyanık davranmaya zorlar. Daha önce Marx, fikirlerin, yığınlar onlara sahip olduğu zaman maddi güçler haline geldiğini yazmıştı. O, burada, devrimci fikirlere, özellikle bilimsel olanlara önem veriyor, ve ideolojinin, çıkarlarını ifade ettiği sınıfa göre gerici olsun, ilerici olsun, göreli olarak pratik bir önemi olabileceğini kabul ediyor. İdeologlara karşı, ideolojinin kendine özgü bir tarihi olmadığını, ideolojideki ve buna uygun düşen bilinç biçimlerindeki değişikliklerin nesnel toplumsal dönüşümlerle belirlendiğini gösterir. Ama o hiçbir zaman fikirlerin rolünü küçümsemiyor, bunları boş hayaller durumuna indirgemiyor. Hiçbir yerde, o, fikirlerin yapılarının ve içeriklerinin değişmez olduğunu ve yeni bilimsel katkılara kapalı bulunduğunu ileri sürmüyor. Onun kendi evrimi, zaten, üretim ile her ikisi de her zaman şu ya da bu tarzda toplumsal gerçekliği yansıtan ideolojilerin aldatıcı biçimleri ve nesnel biçimleri arasında, mevcut olan çapraşık ilişkilerin en doğrudan kanıtıdır. Bu andan başlayarak yaptığı eleştiri, yalnızca polemik değil, aynı zamanda, teorik bir anlam da kazanıyor. Onun öğretim yöntemi eğilimi, tarihsel materyalizmi, ekonomist, formalist ve diğer benzeri küçültme çabalarının tümünü geçersiz kılıyor.

Bilim, Marx'ın daha sonraları söyleyeceği gibi, sarp yollardan geçer. Burada, onun koyduğu yorumlama sorunları dolayısıyla, tarihsel materyalizmin hem lafzını, hem ruhunu uzaktan ya da yakından reddeden bunca öğretiden kendisini ayırdeden her şeyi tam olarak değerlendirebilmek için sürekli ve derin bir incelemeyi gerektirdiği görülür.

ALMAN Ideolojisi, ne kadar yeni olursa olsun, gene de Marx ve Engels'in bile bile "farelerin kemirici eleştirisi"ne

terkettikleri, ancak bir geçiş yapıtıdır. Birçok deyim, örneğin sivil toplum (*société civile*) deyimi, devrini tamamlamış ve az sonra da bırakılmış bir terminolojiye aittir. Başka deyimler de değişik bölümlerde tam aynı anlama gelmemektedirler. Üstelik, kitabın polemik özelliği, öğretiye ilişkin durumlarındaki çelişkileri daha iyi görülebilir bir biçimde ortaya koyabilmek bakımından o, dilini benimsemek zorunda kaldığı karşı tarafın söz dağarcığından yararlanmaya zorlanmaktadır.

Ayrıca ve özellikle tarihsel materyalizmin yeni kavramları henüz biçimlenme halindedir; bunların herbirinin ayrı ayrı belginlikleri, karşılıklı ilişkilerin işlem bakımından uygunluğu, 1859'da, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde işlenmiş sunuşun düzeyinde değildir henüz.

Birkaç örnek bunu gösterir. Her şeyden önce, burada, üretim tarzı, iktisadi temel ve üstyapı gibi bellibaşlı terim ve kavramlar yoktur. Üretici güçleri oluşturan öğeler açık ve kesin biçimde belirlenmemiştir. Marx ve Engels, henüz doğal aletleri, uygarlığın yarattıklarından ayırmaktadırlar. İnsanı, onun çalışma alışkanlıklarını ve deneyimini, onun ustalığını, her zaman üretici güçler içinde toplamıyorlar. Böyle bir kararsızlık, işgücü ve işgücünün üretim koşullarının tahlilini, yeni yeni ele almakta olduklarını gösterir. Onlar, kurgusal teoriyi atmış olmakla birlikte, insanın ampirik tasarımı ile ekonomik-toplumsal insan anlayışı arasındaki yolun ortasındadırlar.

Çalışma, kimi zaman insanların değişik biçimdeki eylemi (üretim, ticaret; siyasal, ideolojik, vb. pratikler), kimi zaman da ortadan kaldırılması gereken bir zorunluluk olarak başka türlü kavranmaktadır. Emeğin biçimleri, üretken emek ve üretken olmayan emek olarak henüz ayırdedilmediği gibi, çalışmanın sınıflı toplumlarda zor yoluyla sağlanması ile komünist toplumda kapsamlı bir gereksinmenin tatmini olarak kavranışı birbirinden ayırdedilmemektedir. Değer yasası, artı-değer ve sermayenin üretimi ve yeniden-üretimi mekanizması bilime kazandırılmadıkça, işbölümü ve özel mülkiyet, temel nedenlerine bağlanmamıştır ve bağlanamazdı da..

Aynı biçimde, "üretim ilişkileri" gibi temel bir kavramın nesnel ve kesin belirlenmelerinin tahlili de yoktur. Annen-

kov'a yazdığı Aralık 1846 tarihli mektubunda Marx, — Fransızcaya *ticaret* olarak çevrilen Almanca *Verkehr** sözcüğünün belirsiz genelliğine uygun olarak— hâlâ "toplumsal ilişkiler"den sözedecek ve bu deyimle insanlar arası nesnel ve öznel, maddi ve manevi bütün ilişki biçimlerini: iş ilişkilerini, değişim, mülkiyet, vicdan ilişkilerini, bireyler, gruplar, uluslar ve devletler arasındaki ilişkileri kastedecektir. Marksist anlamıyla sınıf kavramı —üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin iç özel belirlenmesi— henüz biçimlenmemiştir ve sınıf savaşımı tarihin devindiricisi olarak açıkça tanımlanmamıştır. Bundan, 1848'de *Manifesto*'nun yazılmasında nasıl büyük bir ileri adım atıldığını anlayabiliriz.

Bununla birlikte, bu kavramların olgunlaşmamış olmasına, geçici eksikliklerine ya da bir kısmının henüz konmamış olmasına karşın, daha şimdiden kazanılmış olan şeyler, daha ilerde verimli bir zenginleşmeye gebedir. *Alman İdeolojisi* ile sonraki yapıtlar arasında hiçbir temel çelişki gösterilemez. Bu söylediklerimizden, kitabın birbirinden ayrı ve birbirini tamamlayan iki ayrı okumaya bizi zorladığı sonucu çıkmıyor mu?

Terminolojisine sonradan geçerli olan anlamlar vermek çok tehlikeli olacağına göre, kitabı, ilkin daha önceki yapıtları hangi bakımlardan kesin olarak aştığını arayarak okumak zorunludur. Ama ters yönde de, bu taslağın sınırları, ancak, yazarın olgunluk ve yaşlılık çağının yapıtları bilinerek yeniden okunduğu zaman en iyi biçimde ölçülebilir. İşçi hareketinin deneyiminden yola çıkılarak kırk yıllık bilimsel eylem ve teorik çalışma, marksist kavramların soy kökeni bakımından incelenmesini gerçekten olanaklı kılmaktadır.

Demek ki *Alman İdeolojisi*'nin ekonomik kategorilerinin biçim değiştirmesini izleyebilmek için ekonomik yazılara, özellikle, *Kapital*'e gitmek, sorular sormak gerekir. Marksist devrim, devlet ya da proletarya diktatörlüğü teorisi hakkında bir yargıya varabilmek için *Fransa'da İç Savaş*'ı ya da *Gotha Programının Eleştirisi*'ni okumak gerekir. Yaşlı Engels'in mektupları, ideoloji ile toplumların ekonomik temeli arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesine yardım eder. Yeni-

* Almanca *Verkehr* sözcüğü, bu Türkçe çeviride "karşılıklı ilişki" sözcükleri ile karşılanmıştır. —*Ed.*

kantçı uyanışa karşı yazılmış olan *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, diyalektik ve tarihsel materyalizm ile, daha 1845'te savaşılan burjuva felsefesi arasındaki teorik ayrılık hakkında daha kesin ve daha tam bir değerlendirme sağlar.

Onun için, *Alman İdeolojisi*'nin ilk bölümünün, marksist teori ile kısa bir karşılaşma fırsatı olmamasını, tersine, bunun nesnel ve eleştirel bir incelemenin başlangıç noktası olmasını dileyelim. Bu ilk bölüm, okuru, kaynaklarının tahlili üzerine zengin görüşler içeren kitabın tümünün okunmasına özendirir. Bu ilk bölümü, mantıksal olarak, Marx ve Engels'in başlıca yapıtlarının okunması izlemelidir.

Çünkü onların düşüncesi, marksizmin kurucularına, her zaman insanların anılarında kazılı olarak kalacak "dev boyutları" vermiş olan zorlu bir bilimsel çalışma ile siyasal bir pratiğin karşılıklı etkisi içinde durmadan ilerlemiştir.

JACQUES MILHAU

KARL MARX
[FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER[a]][1]

1. Feuerbach'a *İlişkin*

1

Şimdiye kadarki tüm materyalizmin (Feuerbach'ınki dahil) başlıca kusuru, nesnenin [*Gegenstand*], gerçekliğin, duyumluluğun [*Sinnlichkeit*]; *duyumsal insan faaliyeti, pratik* [*Praxis*] olarak değil, öznel olarak değil; yalnızca *nesne* [*Object*] ya da *sezgi* [*Anschauung*] biçiminde kavranmasıdır. Bunun içindir ki, *etkin* yön, soyut olarak, materyalizmin tersine, —gerçek duyumsal faaliyeti bu biçimiyle doğal olarak tanımayan— idealizm tarafından geliştirilmiştir. Feuerbach, duyumsal nesneler —düşünsel nesnelerden [*Gedankenobjecte*] gerçekten ayrı nesneler— ister: ama insan faaliyetinin kendisini *nesnel faaliyet* olarak kavramaz. Bunun içindir ki, "Hıristiyanlığın Özü"nde, yalnızca teorik tutum, hakiki insan tutumu olarak görülür, pratik ise ancak iğrenç yahudice görünümüyle kavranır ve sabitleştirilir. O nedenle de, "devrimci", "pratik-eleştirel" faaliyetin önemini anlamaz.

[a] Marx'ın özgün metni. –*Ed.*

2

Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilmeyeceği sorunu — bir teori sorunu değil, *pratik bir sorundur*. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini [*Disseitigkeit*] pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla *skolastik* bir sorundur.

3

Koşulların değiştirilmesine ve eğitime ilişkin materyalist öğreti, koşulların insanlar tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. O nedenle, toplumu —biri diğerinin üstünde yer alacak biçimde— iki kısma ayırmak durumunda kalır.

Koşulların değiş[mesi] ile insan faaliyetinin ya da insanın kendisinin değişmesinin örtüşmesi, ancak *devrimci pratik* biçiminde kavranırsa ussal olarak anlaşılabilir.

4

Feuerbach, dinsel kendine-yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dinsel dünya, ötekisi cismani dünya olmak üzere ikileşmesi olgusundan hareket eder. Onun uğraşı, dinsel dünyayı, cismani temeline oturtmaktan ibarettir. Ama cismani temelin kendi kendinden koparak özerk bir krallık gibi bulutlara yerleşmesi, ancak bu cismani temelin içsel çekişmesi ve iç çelişkisiyle açıklanabilir. Öyleyse bu da, hem kendi içinde, hem iç çelişki olarak anlaşılarak, pratik içinde devrimcileştirilmelidir. Demek ki, örneğin, dünyevi ailenin, kutsal ailenin gizi olduğu bir kez keşfedilince, bu kez de bu birincisinin teorik ve pratik olarak yok edilmesi gerekir.

5

Soyut düşünceyle tatmin olmayan Feuerbach, *sezgi* ister; ama duyumluluğu, duyumsal-insanın pratik faaliyeti olarak kavramaz.

6

Feuerbach, dinsel özü, *insan* özüne indirger. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür.

Gerçek özün eleştirisine girmeyen Feuerbach, dolayısıyla:

1. Tarihsel akıştan koparak dinsel duyguyu kendi içinde sabitleştirmek ve soyut —*yalıtılmış*— bir insan bireyini öncülleştirmek zorunda kalır.

2. O nedenle, bu öz, olsa olsa, "tür" olarak, birçok bireyi *doğal* biçimde birbirine bağlayan içsel, dilsiz genellik olarak kavranabilir.

7

İşte bu nedenledir ki, Feuerbach, "dinsel duygu"nun kendisinin bir toplumsal ürün olduğunu ve tahlil ettiği soyut bireyin, belirli bir toplumsal biçime ait olduğunu görmez.

8

Her toplumsal yaşam, özünde *pratiktir*. Teoriyi gizemciliğe götüren bütün giz'ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur.

9

Sezgisel materyalizmin, yani duyumluluğu pratik faaliyet olarak kavramayan materyalizmin vardığı en üst nokta, tek tek bireylerin ve "sivil toplum"un sezgisidir.

10

Eski materyalizmin bakış açısı, sivil toplumdur, yeni materyalizmin bakış açısı ise, insan toplumu ya da toplumsal insallıktır.

11

Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, sorun onu değiştirmektir.

KARL MARX

[FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER[b]]

1. Feuerbach'a *İlişkin*

1

Şimdiye kadarki tüm materyalizmin —Feuerbach'ınki dahil— başlıca kusuru, nesnenin [*Gegenstand*], gerçekliğin, duyumluluğun [*Sinnlichkeit*], *duyumsal insan faaliyeti, pratik* [*Praxis*] olarak değil, öznel olarak değil; yalnızca *nesne* [*Object*] ya da *sezgi* [*Anschauung*] biçiminde kavranmasıdır. *Etkin* yönün, materyalizmin tersine, idealizm tarafından —ama yalnızca soyut olarak, çünkü idealizm gerçek, duyumsal faaliyeti bu biçimiyle doğal olarak tanımaz— geliştirilmiş olmasının nedeni budur. Feuerbach, duyumsal nesneler, düşünsel nesnelerden [*Gedankenobjecte*] gerçekten ayrı nesneler ister; ama insan faaliyetinin kendisini *nesnel* faaliyet olarak kavramaz. Bunun içindir ki, "Hıristiyanlığın Özü"nde, yalnızca teorik tutum, hakiki insan tutumu olarak görülür, pratik ise ancak iğrenç yahudice görünümüyle kavranır ve sabitleştirilir. O nedenle de, "devrimci," "pratik-eleştirel" faaliyetin önemini anlamaz.

[b] Engels'in basıma hazırladığı metin. –*Ed.*

2

Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorunu, bir teori sorunu değil, *pratik* bir sorundur. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini [*Disseitigkeit*] pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış bir düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla *skolastik* bir sorundur.

3

İnsanların koşulların ve eğitimin ürünü oldukları, dolayısıyla değişik insanların başka koşulların ve farklı eğitimin ürünü oldukları biçimindeki materyalist öğreti, koşulların insanların kendileri tarafından değiştirildiğini ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. O nedenle, toplumu, biri diğerinin üstünde yer alacak biçimde, iki kısma ayırmak zorunluluğuyla karşı karşıya gelir. (Örneğin Robert Owen'da.)

Koşulların değişmesi ile insanın faaliyetinin değişmesinin örtüşmesi, ancak *altüst edici pratik* biçiminde kavranıp ussal olarak anlaşılabilir.

4

Feuerbach, dinsel kendine-yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dinsel, tasarlanmış dünya, ötekisi gerçek dünya olmak üzere ikileşmesi olgusundan hareket eder. Onun uğraşı, dinsel dünyayı, cismani temeline oturtmaktan ibarettir. Ama bu uğraşı sonuca ulaştırdığında, yapılması gereken esas işin hâlâ el atılmayı beklemekte olduğunu görmez. Cismani temelin kendi kendinden koparak, özerk bir krallık gibi, bulutlara yerleşmesi olgusu, ancak bu cismani temelin içsel çekişmesi ve iç çelişkisiyle açıklanabilir. Öyleyse bu da ilkin kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı ve ardından da bu çelişkinin kaldırılmasıyla pratik içinde devrimcileştirilmelidir. Demek ki, örneğin dünyevi ailenin, kutsal ailenin gizi olduğu bir kez keşfedilince, bu kez de bu birincisinin teorik olarak eleştirilmesi ve pratik olarak altüst edilmesi gerekir.

5

Soyut düşünceyle tatmin olmayan Feuerbach, *duyumsal sezgiye* başvurur; ama duyumluluğu, duyumsal-insanın pratik faaliyeti olarak kavramaz.

6

Feuerbach, dinsel özü, *insan* özüne indirger. Ama insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür.

Gerçek özün eleştirisine girmeyen Feuerbach, dolayısıyla:

1. Tarihsel akıştan koparak, dinsel duyguyu kendi içinde sabitleştirmek ve soyut —*yalıtılmış*— bir insan bireyini öncülleştirmek;

2. O nedenle, bu özü, olsa olsa, "tür" olarak, birçok bireyi salt *doğal* biçimde birbirine bağlayan içsel, dilsiz genellik olarak kavramak zorunda kalır.

7

İşte bu nedenledir ki, Feuerbach, "dinsel duygu"nun kendisinin bir *toplumsal ürün* olduğunu ve tahlil ettiği soyut bireyin, belirli bir toplumsal biçime ait olduğunu görmez.

8

Toplumsal yaşam, özünde pratiktir. Teoriyi gizemciliğe saptıran bütün giz'ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur.

9

Sezgisel materyalizmin, yani duyumluluğu pratik faaliyet olarak kavramayan materyalizmin vardığı en üst nokta, tek tek bireylerin "sivil toplum" içindeki sezgisidir.

10

Eski materyalizmin bakış açısı, "sivil" toplumdur; yeni materyalizmin bakış açısı ise, insan toplumu, ya da toplum-

sallaşmış insallıktır.

11

Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, oysa sorun onu değiştirmektir.

ALMAN İDEOLOJİSİ

FEUERBACH, B. BAUER VE STIRNER'İN TEMSİL ETTİKLERİ MODERN ALMAN FELSEFESİNİN VE ÇEŞİTLİ PEYGAMBERLERİNİN ORTAYA KOYDUKLARI BİÇİMİYLE ALMAN SOSYALİZMİNİN ELEŞTİRİSİ

ÖNSÖZ

İNSANLAR, şimdiye kadar, kendileri hakkında, ne oldukları ya da ne olmaları gerektiği hakkında her zaman yanlış fikirlere sahip olmuşlardır. Sahip oldukları ilişkileri, Tanrı hakkındaki, normal insan hakkındaki vb. tasarımlarına uygun olarak düzenlemişlerdir. Kendi beyinlerinin ürünleri, onları yaratan beynin üstüne çıkmıştır. Yaratıcılar, kendi yarattıkları şeyler önünde secdeye varmışlardır. Öyleyse onları, boyunduruğu altında ezildikleri kuruntulardan, fikirlerden, dogmalardan, hayalî yaratıklardan kurtaralım. Fikirlerin egemenliğine karşı başkaldıralım. Biri, insanlara bu yanılsamaları değiştirip, yerine insanın özüne uygun düşen düşünceler koymayı öğretelim diyor, bir başkası, bu yanılsamalara karşı eleştirici bir tutum almayı öğretelim onlara diyor, bir üçüncüsü ise, bunları kafalarından çıkarıp atmaları-

nı öğretelim diyor ve — bugünkü gerçekliğin böyle çökeceğini iddia ediyorlar.

Bu masum ve çocuksu düşler genç-hegelcilerin bugünkü felsefesinin çekirdeğini oluştururlar; ki bu felsefe, Almanya'da, kamuoyunca korkuyla karışık bir saygı ile karşılanmakla kalmıyor, ama *felsefi kahramanların* kendileri tarafından, canice sertlikteki bu fikirlerin dünya için devrimci bir tehlike taşıdığı inancı içinde, büyük bir ciddiyetle sunuluyor. Bu kitabın birinci cildinin amacı, kendilerini kurt sanan ve başkalarının da kurt sandıkları bu koyunların ne olduklarını ortaya koymak, onların meleyişlerinin Alman burjuvalarının tasarımlarının felsefi bir dille yinelenmesinden başka bir şey olmadığını ve bu felsefi yorumcuların palavracılıklarının, Alman gerçekliğinin zavallı yoksulluğunu yansıtmaktan başka bir anlam taşımadığını göstermektir. Bu cilt, Alman ulusunun hoşlandığı, düşlerle dolu uyuklamaya pek uygun düşen, gerçekliğin gölgesine karşı yürütülen bu felsefi savaşın maskaralığını ortaya çıkarmak ve onu bütün saygınlığından yoksun bırakmak amacındadır.

Bir zamanlar, yürekli adamın biri, insanların, salt *yerçekimi fikrine* saplandıkları için suda boğulduklarını sanıyordu. Ona göre, insanlar, örneğin, bunun dinsel, boşinanlara dayanan bir düşünce olduğunu söyleyerek bu fikri kafalarından çıkarıp atsalardı, ondan sonra artık her türlü boğulma tehlikesinden korunmuş olurlardı. Ömrü boyunca, bütün istatistiklerin, sayısız ve boyuna yinelenen tanıtlarla zararlı sonuçlarını kendisine gösterdikleri bu yerçekimi yanılsamasına karşı savaştı durdu. Bu saf yürekli adam, modern devrimci Alman filozofları tipinin aynısıydı[1].

[1] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Alman idealizmini öteki ulusların ideolojisinden ayıran hiçbir özgül fark yoktur. Öteki ulusların ideolojileri de dünyaya fikirlerin egemen olduklarını, fikirlerin ve kavramların belirleyici ilkeler olduklarını, belirli fikirlerin, maddi dünyanın, filozoflarca anlaşılabilir gizini meydana getirdiklerini düşünür.

Hegel, olgucu (*positif*) idealizme son biçimini vermiştir. Hegel tüm maddi dünyayı bir fikirler dünyası haline ve tüm tarihi de bir fikirler tarihi haline getirmekle kalmamıştır. Düşünce nesnelerinin kaydını tutmakla yetinmedi, aynı zamanda yaratma fiilini betimlemeye çalıştı.

Alman filozofları kendi düşler aleminden kurtulmak için silkindikleri zaman, gerçek, fiz[iksel] dünya tasarımına [...], fikirler dünyasına karşı çıkarlar

Alman felsefe eleştirmenlerinin hepsi, fikirlerin, tasarımların, kavram-

ların, şimdiye değin gerçek insanlara egemen olmuş ve onları belirlemiş olduklarını ve gerçek dünyanın, fikirler dünyasının bir ürünü olduğunu iddia ederler. Onlara göre, bu durum şimdiye kadar böyle olagelmiştir, ama artık değişecektir. Bu eleştirmenler, kendi sabit fikirlerinin ağırlığı altında ezildiğini düşündükleri insanlar âlemini kurtarmak isteyiş tarzlarına göre birbirlerinden ayrılırlar, neleri sabit fikir olarak gördüklerine göre de birbirlerinden ayrılırlar; ortak yanları bu fikirlerin egemenliğine inanmalarıdır; ister kendi bireysel düşüncelerinin böyle bir sonucu elde etmeye yeterli olduğunu sansınlar, ister herkesin bilincini kendi düşüncelerine kazanmak istesinler, tek ortak yanları, kendi eleştirel uslamlamalarının, kaçınılmaz olarak, mevcut duruma son vereceği inancıdır.

Gerçek dünyanın fikirsel (*ideal*) dünyanın ürünü olduğu inancı, fikirler dünyasının [...]

Kendi dünyaları haline gelmiş olan hegelci fikirler dünyasına olan inançlarını yitirmiş olan Alman filozofları, kendilerine göre, yani *Hegel*'in *yanılsaması*'na göre, şimdiye kadar gerçek dünyayı yaratmış, onu belirlemiş ve ona egemen olmuş olan düşüncelerin, fikirlerin, anlayışların egemenliğine karşı çıkıyorlar. Onlar, bir protesto çeker ve mahvolurlar [...]

Hegel sisteminde, insanların gerçek yaşamım, maddi dünyasını, gerçek ilişkilerini meydana getiren, belirleyen ve egemenliği altında tutan fikirler, düşünceler, kavramlardır. Onun asi öğretilileri, bu postulatı alarak [...]

BİRİNCİ KISIM

FEUERBACH

MATERYALİST VE İDEALİST ANLAYIŞLARIN KARŞITLIĞI [2]

[I]

[y. 1] Alman ideologların söylediklerine göre, Almanya, bu son yıllar içinde, daha önce eşi görülmemiş bir altüst oluşa sahne olmuş. Strauss[3] ile başlayan hegelci sistemin ayrışma süreci, "geçmişin güçleri"nin tümünün içine sürüklendikleri evrensel bir mayalanmayla sonuçlanmış. Bu evrensel keşmekeş içinde, aynı hızla yokolup gitmek üzere güçlü imparatorluklar kurulmuş, sıraları gelince kendileri de daha yürekli ve daha güçlü rakipler tarafından karanlıklar içine atılmak üzere kısa ömürlü kahramanlar ortaya çıkmış. Bu, yanında, Fransız Devriminin çocuk oyuncağı gibi kaldığı devrim, Diadokos'ların[4] savaşlarının bayağı şeyler olarak gözüktüğü dünya çapında bir savaşım olmuş. Görülmemiş bir hızla, ilkeler ilkelerin yerini almış, düşünce kahramanla-

rı birbirlerini alaşağı etmişler, ve [illegible] bir yıldız 1842'den 1845'e kadar, Almanya'da başka yerde üç yüzyılda olduğundan daha çok yol katedilmiş.

Bütün bunlar, salt düşünce alanında olup bitmiş.[2]

Elbette ilginç bir olayla karşı karşıyayız: mutlak tinin ayrışması.[3] Son yaşam kıvılcımları da söner sönmez bu *Caput Mortuum*"un* çeşitli bileşenleri ayrışarak yeni birleşimler meydana getirdiler ve yeni tözler oluşturdular. O zamana kadar mutlak tinin sömürüsü ile yaşamış olan felsefe imalatçıları şimdi artık bu yeni birleşimlerin üzerine atıldılar. Ve herbiri kendine düşen payı öne sürmek için duyulmamış bir çaba gösterdi. Ama bu iş rekabetsiz yürüyemezdi. İlkten, bu rekabet oldukça ciddi ve burjuvaca bir biçimde yapıldı. Daha sonra, Alman pazarı doyunca ve bütün çabalara karşın bu meta dünya pazarında alıcı bulamayınca, Almanya'da kural olduğu üzere, ucuz ve taklit üretim yoluyla, kalitenin bozulmasıyla, hammaddenin katıştırılmasıyla, sahte etiketlerle, hayalî satışlarla, hatır senetleri kullanmasıyla ve her türlü somut temelden yoksun bir kredi sistemiyle iş çığrından çıkarıldı. Bu rekabet, sonunda, şimdi bize sanki olağanüstü sonuçları ve kazanımları olan tarihsel bir altüst oluş gibi sunulan ve övülen kıyasıya bir savaşıma vardı.

Ama, namuslu Alman vatandaşının yüreğinde bile hoş bir ulusal duygu uyandıran bu felsefe şarlatanlığını doğru olarak değerlendirmek için, bütün bu genç-hegelci hareketin kısırlığına, tamamıyla sınırlı tekkeci zihniyetine[4] ve özellikle, bu kahramanların gerçek başarıları ile bu aynı başarıları konusundaki yanılsamaları arasında acıklı-güldürüsel karşıtlığa değgin somut bir fikir vermek için, bütün bu gürültü patırtıyı, Almanya'nın dışından bakan bir görüş açısından incelemek zorunludur.[5]

[2] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Kutsal olmayan dış dünyanın, doğal olarak, bundan hiç haberi olmamış, çünkü, dünyayı sarsan bütün bu olay aslında, ancak mutlak tinin çözülüp ayrışması süreci içinde cereyan etmiş.

[3] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Eleştirmen, evlenmelerin ve cenaze törenlerinin o düzenleyicisi, elbette ki, eksik olamazdı, o ki, büyük kurtuluş savaşlarının kalıntısı olarak ...

[4] [*Elyazmasında üzeri çizili pasaj*:] (ve ulusal zihniyetin)

* Kimyasal kalıntı. —ç.

[5] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] İşte bu yüzden, bu hareketin çeşitli temsilcilerinin tek tek eleştirisinden önce birkaç genel noktaya işaretle düşün-

[y. 2] En son çabalarında bile, Alman eleştirisi, felsefe alanını terketmedi. Kendi genel felsefi öncüllerini incelemek şöyle dursun, Alman eleştirisinin ele aldığı istisnasız bütün sorunlar, tersine, belirli bir felsefi sistemin toprağından, Hegel sisteminden fışkırmıştır. Yalnızca yanıtlarında değil, kendi sorunlarında bile bir aldatmaca (*mystification*) vardı. Her ne kadar herbiri Hegel'i aştığına yemin ediyorsa da, bu modern eleştirmenlerden bir tekinin bile, hegelci sistemin hiç değilse toplu bir eleştirisini yapmaya kalkışmamış olmasının nedeni, Hegel'e olan bağımlılıklarıdır. Onların Hegel'e ve birbirlerine karşı yürüttükleri polemik, şundan ibarettir: herbiri Hegel sisteminin bir yönünü çekip alır, ve onu, hem sisteminin bütününe karşı, hem de başkaları tarafından çekip alınmış yönlerine karşı çevirir. Töz gibi, öz-bilinç gibi, saf, bozulmamış hegelci kategorileri seçmekle işe başlandı; daha sonra, Cins (*Genre*), Birtek (*Unique*), İnsan (*Homme*) vb. gibi daha dünyevi terimlerle bu kategorilere saygısızlık edildi.

Strauss'tan Stirner'e kadar bütün Alman felsefi eleştirisi *dinsel* anlayışların eleştirisiyle sınırlıdır.[6] Hakiki dinden ve gerçek deyimiyle tanrıbilimden yola çıkılmıştır. Dinsel bilincin, dinsel anlayışın ne anlama geldiği ise, yol alındıkça farklı biçimlerde belirlenmeye başlandı. Kaydedilen ilerleme, egemen oldukları öne sürülen metafizik, siyasal, hukuki, ahlaki, ve başka alanlardaki anlayışları da dinsel ya da tanrıbilimsel anlayışlar alanına dahil etmekten; aynı biçimde, siyasal, hukuki ve ahlaki bilinci dinsel ya da teolojik bir

celerimizi belirteceğiz (bu düşünceler bizim eleştirimizin görüş açısının özelliklerini belirtmeye yetecektir, ayrıca bu, onu izleyecek olan bireysel eleştirileri anlamak için ve bu eleştirilere temel hazırlamak için zorunludur. Eğer biz bu düşüncelerimizi dosdoğru *Feuerbach*'a karşı yöneltiyorsak, bu, onun hiç değilse belli bir ilerleme göstermiş tek filozof olmasından, yazıları *de bonne fois* [iyi niyetle] incelenebilecek tek adam olmasındandır): bu düşünceler bu temsilcilerin hepsinde ortak olan ideolojik önvarsayımları aydınlatacaktır.

[6] [*Elyazmasında üstü çizili pasaj*:] Dünyanın mutlak kurtarıcısı olma, dünyayı bütün kötülüklerden kurtarma iddiasıyla... Din, hep en büyük düşman, bu filozofları tiksindiren her şeyin en nihai nedeni olarak görülmüş, öyle ele alınmıştı.

bilincin ve siyasal, hukuki ve ahlaki insanın, son tahlilde "insan"ın, dinsel olduğunu açıklamaktan ibaret kaldı. Dinin egemenliği veri alındı. Ve yavaş yavaş her egemen ilişkinin dinsel ilişki olduğu ortaya atıldı ve sonra, bu, bir din haline, hukuk dini, devlet dini vb. haline getirildi. Her yanda sorun, artık yalnızca dogmalar ve dogmalara olan inançtı. Dünya gittikçe daha büyük ölçüde kutsallaştırıldı, ta ki saygıdeğer Aziz Max,* onu *en bloc*** kutsallaştırıncaya ve böylece büsbütün ortadan kaldırılıncaya kadar.

Eski-hegelciler, her şeyi, onu bir hegelci mantık kategorisine indirger indirgemez *kavrıyorlardı*. Genç-hegelciler, her şeyin dinsel anlayış ya da tanrıbilimsel olduğunu söyleyerek her şeyi *eleştirdiler*. Genç ve eski-hegelciler, mevcut dünyada, dinin, kavramların ve evrenselin egemenliğine inanmakta anlaşıyorlardı. Tek fark, bir taraf egemenliği bir gasp sayarak ona karşı mücadele ederken, ötekilerin onu meşru sayıp ululamalarındaydı.

Genç-hegelciler —tıpkı eski-hegelcilerin onları insan toplumunun gerçek bağları olarak görmeleri gibi—, anlayışları, fikirleri, düşünceleri, kısacası özerklik atfettikleri bilinç ürünlerini, insanların gerçek zincirleri olarak gördüklerinden, genç-hegelciler, besbelli ki, yalnızca bilincin bu yanılsamalarına karşı savaşmak durumundadırlar.[7] Kafalarındaki kurguya göre, insanların ilişkileri, yapıp ettikleri, zincirleri ve sınırlılıkları kendi bilinçlerinin ürünü olduğundan, genç-hegelciler, kendi kendileriyle tutarlı bir biçimde, insanların önüne şu ahlaki postulatı koyarlar: kendi mevcut bilinçlerinin yerine, eleştirel ya da bencil insan bilincini edinmek ve böylelikle sahip oldukları sınırlılıklardan kurtulmak. Bilincin bu şekilde değiştirilmesini istemek, gerçekliğin farklı bir biçimde yorumlanmasına, yani onu farklı bir yorumlama yoluyla tanımaya varır. Sözde "dünyayı altüst eden"[5] tumturaklı sözlerine karşın, genç-hegelci ekolün ideologları, en büyük tutuculardır. Onlar arasından en gençleri, yalnızca "*tumturaklı laflara*" karşı savaştıklarını söyledikleri zaman,

[7] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] ve egemen bilinçte bir değişme onların ulaşmaya çalıştıkları hedeftir.

* Max Stirner. —*Ed.*

** Hepten. —ç.

kendi faaliyetlerini nitelendirecek doğru ifadeyi bulmuş oldular. Ancak, kendilerinin de, bu tumturaklı lafların karşısına, gene tumturaklı laflardan başka bir şey koymadıklarını ve bu dünyanın yalnızca tumturaklı laflarına karşı savaşmakla, gerçekte varolan dünyaya karşı savaşmış olmadıklarını unutuyorlar. Bu felsefi eleştirinin tek sonucu, hıristiyanlık konusunda birtakım ve tümüyle tek yanlı din tarihine ilişkin aydınlatmalar olabildi; bütün öteki iddiaları, bu önemsiz aydınlatmalarla tarihsel öneme sahip keşiflerde bulunmuş olma iddialarının yeni biçimlerle süslenip püslenmesinden başka bir şey değildir.

Bu filozoflardan hiçbiri, Alman felsefesi ile Alman gerçeği arasındaki bağın, kendi eleştirileri ile kendi maddi ortamları arasındaki bağın ne olduğunu kendi kendine sormayı düşünmedi.

[2. MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ ÖNCÜLLERİ]

[s. 3] [8]Bizim hareket noktamızı oluşturan öncüller, keyfî temeller, dogmalar değillerdir; bunlar, onlara ilişkin soyutlamaların ancak imgelemde yapılabileceği gerçek öncüllerdir. Bunlar gerçek bireylerdir, bu bireylerin eylemleri ve — hem hazır buldukları hem de kendi eylemleriyle yarattıkları — maddi yaşam koşullarıdır. Bu öncüller, demek ki, [s. 4] ancak ampirik olarak oluşturulabilirler.

Tüm insan tarihinin ilk öncülü, doğal olarak, canlı insan bireylerinin varlığıdır.[9] Şu halde saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel örgütlenişleri ve bu örgütlenmenin sonucu olarak ortaya çıkan, doğanın geri kalan bölümüyle

[8] [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Biz, yalnız bir tek bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarih iki yönden incelenebilir. Tarihi, doğa tarihi ve insanların tarihi diye ikiye ayırabiliriz. Bununla birlikte, bu iki yön birbirinden ayrılmazlar; insanlar varoldukça, insanların tarihi ile doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırırlar. Doğa tarihi, yani doğa bilimi ile belirtilen şey, burada, bizi ilgilendirmez; buna karşılık insanların tarihi ile, ayrıntılı bir biçimde uğraşmamız gerekecek: gerçekte, hemen hemen her ideoloji ya bu tarihe değgin yanlış bir anlayışa indirgenir ya da bu anlayışı büsbütün bir yana bırakmak gibi bir tutuma varır. İdeolojinin kendisi de zaten bu tarihin görünümlerinden biridir ancak.

[9] [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Bu bireylerin ilk *tarihsel* eylemi, insanları hayvanlardan ayıran ilk eylem, insanların düşünmeleri değil, *kendi geçim araçlarını üretmeye* başlamalarıdır.

olan ilişkilerdir. Burada, doğaldır ki, ne bizzat insanın fiziki yapısını, ne de insanların tamamen hazır buldukları doğal koşulları, jeolojik, orografik, hidrografik, klimatik ve öteki koşulları derinliğine inceleyemeyiz.[10] Her tarih yazımı, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eyleminin bu temellerde meydana getirdiği değişikliklerden hareket etmek zorundadır.

İnsanlar, hayvanlardan, bilinçle, dinle, ya da herhangi bir başka şeyle ayırdedilebilir. İnsanlar kendi geçim araçlarını *üretmeye* başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırdetmeye başlıyorlar, bu, onların kendi fiziksel örgütlenişlerinin sonucu olan bir ileri adımdır. **İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak, kendi maddi yaşamlarını da üretirler.**

İnsanların kendi geçim araçlarını üretiş tarzları, herşeyden önce doğada hazır buldukları ile yeniden üretmeleri gereken geçim araçlarının doğasına bağlıdır. [s. 5] Bu üretim tarzı, basitçe bireylerin fizik varlıklarının yeniden üretimi olarak ele alınmamalıdır. Bu üretim tarzı, daha çok, bu bireylerin belirli bir faaliyet tarzını, onların yaşamlarını ortaya koyan belirli bir biçimi, belirli *bir yaşam tarzını* temsil eder. Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimi, onların ne olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Şu halde, onların ne oldukları, üretimleriyle, *ne* ürettikleriyle olduğu kadar, *nasıl* ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki, bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır.

Bu üretim, ancak *nüfusun çoğalmasıyla* ortaya çıkar. Bu da, o bireylerin kendi aralarındaki *karşılıklı ilişkileri* (*Verkehr*)[6] peşinen varsayar. Bu ilişkilerin biçimi de yine üretim tarafından belirlenir.

[3. ÜRETİM VE BİREYLERİN İLİŞKİLERİ. İŞBÖLÜMÜ VE MÜLKİYET BİÇİMLERİ: AŞİRETSEL, ANTİK, FEODAL]

[y. 3] Farklı ulusların birbirleriyle olan ilişkileri, bu ulusların herbirinin üretici güçleri, işbölümünü, ve iç ilişki-

[10] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] İnsanın yalnızca ilk, kendiliğinden örgütlenişi, özellikle ırksal farklılıklar değil, insanın günümüze kadar gösterdiği ya da göstermediği gelişmenin tümü de bu koşullara bağlıdır.

lerini ne oranda geliştirdiklerine bağlıdır. Bu genel olarak kabul gören bir saptamadır. Bununla birlikte, yalnız bir ulusun öteki uluslarla ilişkileri değil, bu ulusun kendi iç yapısı da kendi üretiminin gelişim düzeyine, ve iç ve dış ilişkilerine bağlıdır. Bir ulusun üretici güçlerinin ulaştıkları gelişme düzeyi, en açık şekilde, işbölümünün ulaştığı gelişme düzeyinden anlaşılır. Daha önce elde edilmiş olan üretici güçlerin salt niceliksel bir artışı (örneğin yeni toprakların tarıma açılması) olmadığı sürece, her yeni üretici güç, işbölümünün daha da gelişmesine yol açar.

Bir ulusun kendi içindeki işbölümü, ilkin sınai ve ticari emeğin bir yandan, tarım emeğinden ayrılmasına, öte yandan, ve bunun sonucu olarak, *kent* ile *kırın* ayrılmasına ve çıkarlarının karşıtlığına yolaçar. Daha da gelişmesi ise, ticari emeğin, sınai emekten ayrılmasına neden olur. Aynı zamanda, bu farklı dallar içindeki işbölümü olgusuyla, belirli işlerde birlikte çalışan bireyler arasında farklı altbölünmeler ortaya çıkar. Bu ayrı ayrı grupların birbirleri karşısındaki durumları, tarımsal, sınai ve ticari emeğin çalıştırılma tarzıyla (ataerkillik, kölelik, zümreler ve sınıflar) belirlenir. Aynı koşullar, daha gelişkin bir karşılıklı ilişki (*Verkehr*) durumunda, farklı ulusların birbirleriyle olan ilişkilerinde (*Beziehung*) de ortaya çıkar.

İşbölümünün gelişmesinin çeşitli aşamaları, bir o kadar farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder; bir başka deyişle, işbölümünün her yeni aşaması, çalışmanın konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri de belirler.

Mülkiyetin ilk biçimi aşiret mülkiyetidir (*Stammeigentum*)[7] Bu mülkiyet biçimi, bir halkın av ve balıkçılıkla, hayvan yetiştirmeyle ya da, en yüksek aşamada, tarımla beslendiği, üretimin gelişmesinin ilk evresine tekabül eder. Son durum, büyük miktarda işlenmemiş toprağı öngerektirir. Bu aşamada, işbölümü, henüz pek az gelişmiştir, ve aile içinde varolan doğal işbölümünün daha da genişlemiş biçimden ibarettir. Toplumsal yapı da, bu nedenle, ailenin genişlemesiyle sınırlı kalır: ataerkil aşiretin reisleriyle, bunların altında aşiret üyeleri ve ensonu köleler. Aile içindeki gizil kölelik, nüfusun ve gereksinmelerin artmasıyla ve dış ilişkilerin, savaşın genişlemesiyle olduğu kadar, trampanın genişlemesiy-

le de ancak yavaş yavaş gelişir.

Mülkiyetin ikinci biçimi, özellikle birçok aşiretin sözleşme yoluyla ya da fetih yoluyla bir tek *kent* halinde birleşmesinden ileri gelen ve köleliğin varlığını sürdürdüğü antik komünal mülkiyet ve devlet mülkiyetidir. Komünal mülkiyet yanında taşınır ve daha sonra taşınmaz özel mülkiyet, daha o sıralar gelişir, ama komünal mülkiyete bağımlı olağan-dışı bir biçim olarak. Yurttaşlar, sahip oldukları çalışan köleler üzerindeki iktidarlarını ancak kolektif olarak yürütürler, bu da zaten onları komünal mülkiyet biçimine bağlar. Aktif yurttaşları, köleler karşısında, bu doğal ortaklık biçimini muhafaza etmek zorunda bırakan şey, bu komünal özel mülkiyettir. Bunun içindir ki, bu mülkiyet biçimi üzerine kurulmuş olan bütün toplumsal yapı, onunla birlikte halk iktidarı, bizzat taşınmaz özel mükiyetin geliştiği oranda dağılır. İşbölümü şimdiden daha da gelişkin bir hale gelmiştir. Kent ile kır arasındaki karşıtlığı, ve daha sonraları kentlerin çıkarlarını temsil eden devletler ile köylerin çıkarlarını temsil eden devletler arasındaki ve kentlerin kendi içlerinde deniz ticareti ile sanayi arasındaki karşıtlığı daha o sıralarda görmeye başlarız. [illegible]ttaşlar ile köleler arasındaki sınıf ilişkileri eksiksiz gelişmiştir.[11]

Özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte, ilk kez, modern özel mülkiyette yeniden, ama daha geniş bir ölçüde karşılaşacağımız ilişkilerin: bir yandan, (Licinius'un tarım yasasının[8] da kanıtladığı gibi) Roma'da çok erkenden başlayan, ve içsavaşlarla birlikte ve özellikle İmparatorluk zamanında hızla gelişen özel mülkiyetin belirli ellerde toplanması, öte yandan, bu bağlamda, küçük köylü plebllerin, mülk sahibi yurttaşlarla köleler arasında ara konumu yüzünden bağımsız bir gelişme gösteremeyen bir proletarya haline dönüşmesi şeklindeki ilişkilerin ortaya çıktığı görülür.

Üçüncü mülkiyet biçimi, feodal ya da zümre mülkiyetidir.[9] Antikçağ nasıl, *kentten* ve kapladığı küçük toprak alanından geliştiyse, ortaçağ da *kırdan* gelişti. Çıkış noktalarındaki bu farklılığı belirleyen şey, geniş bir alana yayılmış olan ve istilalar yüzünden pek artış gösteremeyen nüfusun

[11] [*Elyazmasında çizili pasaj:*] Roma plebllerinde, ilkönce küçük toprak sahipleri, sonra da köle sahibi yurttaşlar ile köylüler arasındaki ara konumundan ötürü gelişmeyen bir proletaryanın ilk öğeleri ile karşılaşıyoruz.

azlığıydı. Yunan ve Roma'nın tersine, feodal gelişme, demek ki, tarımda, Roma fetihleriyle ve ilk defa bu fetihlerin neden olduğu yayılmayla hazırlanan çok daha geniş bir alan üzerinde başlıyor. Gerileme halindeki Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılları ve barbarların fetihleri, bir yığın üretici gücü tahrip etti: tarım gerilemişti, sanayi, pazar yokluğundan dolayı gerilemişti, ticaret uykudaydı ya da zor yoluyla kesintiye uğramıştı, kırsal ve kentsel nüfus azalmıştı. Bu koşullar ve fetihin bu koşullarca belirlenen örgütleniş tarzı, Cermenlerin askerî örgütlenişlerinin etkisi altında, feodal mülkiyeti geliştirdi. Aşiret mülkiyeti ve komün mülkiyeti gibi, bu mülkiyet biçimi de yine bir ortaklığa dayanır; ama, bu ortaklığın karşısında artık, antik sistemde olduğu gibi, doğrudan üreticiler sınıfını meydana getiren köleler değil, serfleştirilmiş küçük köylüler vardır. Feodalizmin eksiksiz gelişmesine koşut olarak, ayrıca, kentlerle bir karşıtlık ortaya çıkar. Toprak mülkiyetinin hiyerarşik yapısı ve bu yapıya eşlik eden silahlı yükümlülükler, soyluları, serfler üzerinde egemen kılmıştı. Bu feodal yapı, tıpkı eski komünal mülkiyet gibi, hükmedilen üretici sınıfa karşı bir ortaklıktı, şu farkla ki, ortaklık biçimi ve doğrudan üreticilerle olan ilişkiler değişikti, çünkü üretim koşulları değişikti.

Toprak mülkiyetinin bu feodal yapısına, *kentlerde*, lonca mülkiyeti, elzanaatlarının feodal örgütlenmesi tekabül ediyordu. Burada, mülkiyet, [y. 4] esas olarak, her bireyin kendi emeğine bağlı bulunuyordu. Birleşmiş soyguncu soylulara karşı birlik zorunluluğu, sanayicinin aynı zamanda tüccarlık da yaptığı bir sırada, kapalı çarşıları ortaklaşa yürütme gereksinimi, gönenç içindeki kentlere yığınlar halinde kaçıp gelen serflerin yarattıkları artan rekabet, bütün ülkenin feodal yapısı, *loncaları* doğurdu; tek tek zanaatçılar tarafından azar azar biriktirilen küçük sermayeler ve durmadan artmakta olan nüfus içinde bunların sayılarının değişmezliği, kentlerde de, köydekine benzer bir hiyerarşi doğuran kalfalık ve çıraklık ilişkilerini geliştirdi.

Başlıca mülkiyet, feodal çağ boyunca, demek ki, bir yandan serflerin emeğinin boyunduruk altına sokulduğu toprak mülkiyetine, öte yandan da küçük bir sermaye yardımıyla kalfaların emeğini yöneten kişisel emeğe dayanıyordu. Bu iki biçimin de yapısı sınırlı üretim koşullarıyla —ilkel ve kü-

çük tarımla ve el emeğine dayalı sanayi ile— belirleniyordu. Feodalizmin doruğunda bile, işbölümü pek az gelişmişti. Kent-kır karşıtlığını her ülke yaşıyordu; zümreleşme elbette çok belirgindi, ama kırda prensler, soylular, din adamları ve köylüler biçimindeki ve kentlerde de usta, kalfa, çırak ve az sonra da gündelikçinin pleb biçimindeki ayrışması bir yana, önemli bir işbölümü olmadı. Tarımda, köylülerin kendi el zanaatlarına ek olarak gelişen küçük parçalı işletmecilik, işbölümünü daha da güçleştirmişti; sanayide, her zanaat kolunun kendi içinde katiyen işbölümü yoktu ve birbirleri arasında ise pek azdı. Ticaret ile sanayiin ayrılması, eski kentlerde daha önce de vardı, ama yeni kentlerde, ancak daha sonraları, kentlerin birbirleriyle ilişki kurmalarıyla gelişti.

Büyükçe ülkelerin feodal krallıklar halinde birleşmeleri, toprak soyluları için olduğu kadar, kentler için de bir gereksinmeydi. Bu bakımdan, egemen sınıf, yani soylular, her yerde, başlarında bir monark (hükümdar) bulunmak üzere örgütlendiler.

[4. MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ ÖZÜ. TOPLUMSAL VARLIK VE TOPLUMSAL BİLİNÇ]

[y. 5] Demek ki, sözkonusu olgu şudur: belirli bir tarza göre üretici faaliyette bulunan[12] belirli bireyler, bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girerler. Her ayrı durumda, ampirik gözlemin[13] toplumsal ve siyasal yapı ile üretim arasındaki bağı, ampirik olarak ve herhangi bir kurgu (*spéculation*) ve aldatmaca olmaksızın ortaya koyması gerekir. Toplumsal yapı ve devlet, durmadan belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir; ama bu bireyler kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, *gerçek* bireyler, yani etkide bulunan maddi üretim yapan, dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir.[14]

Fikirlerin, anlayışların, ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve kar-

[12] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] belirli üretim ilişkileri içindeki

[13] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] sadece gerçek verilerle yetinen

[14] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Bu bireylerin zihinlerindeki fikirler, ge-

şılıklı maddi ilişkilerine (*Verkehr*), gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı *zihinsel ilişkileri* (*geistige Verkehr*), bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir. Sahip oldukları anlayışları, fikirleri, vb. üretenler insanların kendileridir,[15] ama bu insanlar, sahip oldukları üretici güçlerin belirli düzeydeki gelişmişliğinin ve bu gelişkinlik düzeyine tekabül eden —ve alabilecekleri en geniş biçimlere varıncaya kadar— karşılıklı ilişkilerinin (*Verkehr*) koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır. Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan (*das bewusste Sein*) başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki *camera obscura*'daymış* gibi başaşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün ağtabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir.

Gökten yeryüzüne inen Alman felsefesinin tam tersine, burada, yerden gökyüzüne çıkılır. Başka deyişle, etten ve kemikten insanlara varmak için, ne insanların söylediklerinden, imgelerinden, kavradıklarından ve ne de anlatıldığı, düşünüldüğü, imgelendiği ve kavrandığı biçimiyle insandan yola çıkılır; gerçek faal insanlardan yola çıkılır ve bu yaşam

rek onların doğa ile olan ilişkileri hakkındaki, gerek kendi aralarındaki ilişkileri hakkındaki, gerekse kendi öz doğaları hakkındaki fikirlerdir. Şurası besbellidir ki, bütün bu durumların hepsinde, bu fikirler onların gerçek ilişkilerinin, gerçek eylemlerinin üretimlerininin, karşılıklı ilişkilerinin (*Verkehr*), siyasal ve toplumsal örgütlülüklerinin —ister gerçek olsun, ister hayalî— bilinçli ifadesidirler. Bunun tersi bir varsayımı ileri sürmek, ancak maddi olarak koşullandırılmış gerçek bireylerin tini dışında daha başka bir tini, özel bir tini varsaymakla mümkündür. Eğer bu bireylerin gerçek yaşam koşullarının bilinçli ifadesi hayal ürünü ise, eğer kendi kafalarında gerçeği başaşağı ediyorlarsa, bu olay da gene onların sınırlı faaliyet biçimlerinin ve bundan doğan sınırlı toplumsal ilişkilerinin bir sonucudur.

[15] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] daha kesin söylemek gerekirse, maddi yaşamlarının üretim tarzı ile, karşılıklı maddi ilişkileri ile ve toplumsal ve siyasal yapı içinde onun daha sonraki gelişmesi ile koşullandırılan insanlardır.

* Karanlık oda. —ç.

sürecinin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de, insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri (*Nebelbildungen*) bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımdan ahlak, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümlerini yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini (*Verkehr*) geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci durumda, sanki canlı bir bireymiş gibi bilinçten yola çıkılmaktadır; gerçek yaşama tekabül eden ikinci durumda ise, gerçek yaşayan bireyin kendisinden yola çıkılır ve bilince de *o bireyin* bilinci olarak bakılır.[16]

Bu bakış tarzı, öncüllerden yoksun değildir. Bu tarz gerçek öncüllerden yola çıkar ve onları bir an için bile olsa terketmez. Bu öncüller insanlardır, ama herhangi bir düşlemsel yalıtılmışlık ve değişmezlik içindeki değil, belirli koşullar altındaki gerçek, ampirik olarak gözlemlenebilir gelişme süreci içindeki insanlardır. Bu faal yaşam süreci bir kez ortaya kondu mu, tarih, kendileri daha da soyut olan ampiristlerinki gibi bir cansız olgular derlemesi olmaktan, ya da idealistlerinki gibi hayalî öznelerin hayalî eylemi olmaktan çıkar.

Demek ki, gerçek yaşamda, kurguculuğun bittiği yerde pozitif bilim; insanların pratik faaliyetinin, gösterdikleri pratik gelişme süreçlerinin ortaya konuluşu başlar. Bilinç konusundaki boş sözler biter, onların yerini gerçek bilgi almalıdır. Gerçeğin kendisi ortaya konduğunda, özerk felsefe varlık ortamını yitirir. Onun yerini, olsa olsa insanların gösterdikleri tarihsel gelişmenin gözlemlenmesinden çıkartılabilecek en genel sonuçların bir sentezi alabilir. Bu soyutlamalar, gerçek tarihten kopartılarak kendi başlarına ele alındıklarında hiçbir değer taşımazlar. Olsa olsa tarihsel malzemenin daha kolay sınıflandırılmasını, ayrı ayrı

[16] [*Elyazmasında ilk biçim:*] pratik eylemde bulunan o bireyin bilinci olarak bakılır.

tabakalarının sıralanışını göstermeye yarar. Ama hiçbir biçimde, felsefenin yaptığı gibi, tarihsel çağları güzelce düzenlemeyi sağlayabilecek bir reçete, bir şema veremezler. Tersine, güçlük, ancak bu materyal, ister tamamlanmış bir çağ sözkonusu olsun, ister içinde bulunulan zaman olsun, incelemeye,[17] sınıflandırmaya ve onu gerçek bir biçimde ortaya koymaya konulduğu zaman başlar. Bu güçlüklerin aşılması burada ele almamıza olanak bulunmayan ve ancak gerçek yaşam sürecinin ve her çağın bireylerinin faaliyetlerinin incelenmesiyle anlaşılabilecek öncüllere bağlıdır. Biz, burada, ideoloji karşısında kullandığımız bu soyutlamaların birkaçını alıp, onları tarihsel örneklerle açıklayacağız.

[II]

[1. İNSANLARIN GERÇEK KURTULUŞUNUN KOŞULLARI*]

[1] [18]Felsefeyi, tanrıbilimi, tözü ve bütün öteki boş şeyleri "öz-bilinç"e indirgemekle, "insanları" hiçbir zaman kölesi olmadıkları bu sözlerin egemenliğinden kurtarmakla "insan"ın "kurtuluşu" yolunda tek bir adım bile atılmış olmayacağını; gerçek dünyanın dışında ve gerçek araçları kullanmadan gerçek bir kurtuluşu gerçekleştirmenin mümkün olmadığını,[19] buharlı makine ve *mulejenny*** olmadan köleliğin, tarımı iyileştirmeksizin serfliğin kaldırılamayacağını; daha genel olarak, insanlar, yeterli nicelik ve nitelikte yiye-

[17] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] bu ayrı ayrı tabakaların birbirleri arasındaki, gerçek, pratik bağları araştırmaya..

[18] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] [..*Kutsal A*] *ile*'de, bu aziz filozof ve tanrıbilimcilerin, mutlak tin üzerine birkaç yavan şey yazarak güya "bireylerin özerksizliğini" yaratmış oldukları fikri tekrar tekrar çürütülmüştü. Sanki "birey", yani her insan varlığı, —bu felsefe takıntılarına "bireyin özerksizliği" gereğince değil de toplumsal durumun zavallılığı yüzünden varan— kurgucu (*spéculation*) birkaç küçük-esnafın, "Birey"e, derhal ve duraksamadan "mutlak Tin içinde" erime emrini vererek bu saçmalıkları anlatmaları üzerine hemen "özerk olmaktan çıkıyordu", gerçekten "mutlak Tin içinde" eriyordu!

* Bu bölüm, *İdeoloji*'nin daha önceki baskılarında yer almamaktadır. Çok tahribe uğradığı için, okunması ve dolayısıyla anlaşılması güçtür. — *Ed.*

** İlk otomatik iplik makinesi. —ç.

cek, içecek, barınak ve giyecek tedarik edecek durumda olmadıkları sürece, onları kurtarmanın mümkün olmadığını, bilgiç filozoflarımıza anlatmak zahmetine[20] girmeyeceğiz. "Kurtuluş", zihinsel değil, tarihsel bir iştir, ve bu tarihsel koşullar, sanayiin, tica[retin,] [tarı]mın, [karşılıklı ilişkinin (*Verkehr*) durumu] tarafından gerçekleştirilir [...]* [2] sonra farklı gelişme aşamalarına göre, şu saçmalıklara [meydan verirler**]: töz, özne, öz-bilinç ve katıksız eleştiri, tıpkı dinsel ve tanrıbilimsel saçmalıklar gibi, bunları da yeteri kadar geliştirildikleri zaman bir yana atarlar.[21] Ancak önemsiz bir tarihsel gelişmenin meydana geldiği Almanya gibi bir ülkede bu fikir gelişmeleri, bu idealize edilmiş etkisiz ıvır zıvırlar, doğal olarak mevcut olmayan tarihsel gelişmelerin yerini alır, yer edinir ve onlarla savaşmak gerekir.[22] Ama bu yerel önemde bir savaştır.[23]

[19] [*Marx'ın kenar notu*:] Felsefi kurtuluş ve gerçek kurtuluş. İnsan. Birtek. Birey. Jeolojik, hidrografik, vb. koşullar. İnsan bedeni. Gereksinme ve emek.

[20] [*Marx'ın kenar notu*:] *Feuerbach*.

[21] [*Marx'ın kenar notu*:] Boş sözler ve gerçek hareket.

[22] [*Marx'ın kenar notu*:] Sözlerin Almanya için önemi.

[23] [*Marx'ın kenar notu*:] Dil, ger[çeğin] dilidir.

[*Elyazmasında ilk biçim*:] Bu, genel tarihsel önemi olmayan ama sadece yerel önemi olan bir mücadeledir, insan yığınlarına, uygarlığın barbarlığa karşı mücadelesinden daha fazla sonuç getirmeyen bir mücadeledir.

[*Elyazmasında çizili pasaj*:] Aziz Bruno, bize, "Ludwig Feuerbach'ın bir karakteristiğini", yani *Norddeutsche Blätter*'de daha önce yayınlanmış olan bir makalenin yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş bir şeklini sunuyor. Feuerbach, bauerci "öz bilinç"i, daha göze çarpıcı hale getirmek amacıyla, bir "Töz" şövalyesi olarak betimleniyor. Zaten bu genel bir şeydir: bir süreden beri Feuerbach, her şey ve herkes hakkında, onların "Töz" olduklarını söylemekle yetiniyor. Feuerbach'ın bu tözleştirmesi (*transsubtantiation*) sırasında, bizim azizimiz, bir hamlede, F[euerbach]'ın Leibniz ve Bayle üzerine yazılarından, *Hıristiyanlığın Özü*'ne geçiyor (ve Feuerbach'ın *Hallische Jahrbücher*'de yayınlanan "olgucu felsefeye karşı makalesini atlıyor). Bu "dalgınlık" pek de "uygun bir yerde" yapılıyordu. Feuerbach, orada, tam da, "Töz"ün pozitif temsilcilerinin önünde, Aziz Bruno'nun hâlâ günahsız gebelik üzerine [kurgular kurmakla] uğraştığı bir çağda, "öz bilinç"in bütün bilgeliğini gözler önüne seriyordu. (Bkz: *Alman İdeolojisi*, Paris 1968, Editions Sociales, s. 115 ve 116.)

* Bu kısım elyazmasında harap olmuş. —*Ed.*

** Editions Sociales tarafından eklenmiştir. —ç.

[2. FEUERBACH'IN SEZGİSEL VE TUTARSIZ MATERYALİZMİNİN ELEŞTİRİSİ]

[...]* [8] **gerçekte ve *pratik* materyalist için, yani *komünist* için sorun, mevcut dünyayı köklü bir biçimde dönüştürmek (*revolutionieren*), varolan duruma pratik olarak saldırmak ve onu değiştirmektir.**[24] Feuerbach'da kimi zaman bu cinsten görüşler bulunsa da, bunlar, hiçbir zaman kopuk kopuk sanılardan öteye gitmezler, ve bunların onun genel bakış tarzı üzerinde çok az etkisi vardır ve o nedenle biz, burada, bunları gelişmeye elverişli tohumlardan başka bir şey olarak görmüyoruz. Feuerbach'da duyumsal (*Sinnliche*) dünya "kavramı",[25] bir yandan bu dünyanın basit sezgisiyle (*Anschauung*) öte yandan da basit algısıyla (*Empfindung*) sınırlı kalır, "gerçek tarihsel insan" diyeceğine "İnsan" der. "İnsan" dediği, gerçekte "Alman"dır. Birinci durumda, duyumsal dünyanın *sezgisinde*, zorunlu olarak, kendi bilinciyle ve kendi duygusuyla çelişen, kendisinin önceden varsaydığı duyumsal dünyanın bütün parçalarının, özellikle insanın ve doğanın uyumunu bozan şeylere toslar. Bunları safdışı etmek için, ikili bir görüş tarzına sığınmak zorunda kalır, yalnızca "besbelli olanı" algılayan dünyevi bir görüş tarzı ile, şeylerin "gerçek özü"nü algılayan daha yüksek, felsefi bir görüş tarzı arasında salınır.[26] Çevresindeki duyumsal dünyanın nasıl sonsuzluktan bu yana hiç değişmeden kalan bir şey olmayıp, sanayiin ve toplumun durumunun ürünü, hem de tarihsel anlamda ürünü olduğunu, her biri kendinden önceki kuşağın omuzları üzerinde yükselen, onun sanayiini, ve karşılıklı ilişkisini yetkinleştiren, ve gereksinmelerdeki değişikliklere uygun olarak toplumsal düzenini değiştiren bir dizi kuşağın faaliyetinin sonucu olduğunu[27] görmez. Feuer-

[24] [*Marx'ın kenar notu*:] *Feuerbach*.

[25] [*Elyazmasında ilk biçim*:] teorik "anlayış".

[26] [*Engels'in kenar notu*:] *N. B.* F[euerbach]'ın yanlışı, besbelli olanı, duyumsal *görünümü* duyumsal olguların daha derin araştırılmasıyla saptanan duyumsal gerçekliğe tabi kılması değil, son tahlilde, duyumsal dünyayı, ona *filozofun* "gözleri"yle, yani filozof "gözlükleri"yle bakmadan ele alamayışıdır.

[27] [*Elyazmasında ilk biçim*:] her tarihsel çağda bir dizi kuşağın eyleminin sonucu olduğunu

* Marx tarafından numaralanan 3, 4, 5, 6, ve 7. yapraklar eksik. —*Ed.*

bach, en basit "duyumlu kesinlik" nesnelerini bile ancak toplumsal gelişme, sınai ve ticari ilişkiler (*Verkehr*) sayesinde edinmiştir. Herkes bilir ki, kiraz ağacı, hemen bütün meyve ağaçları gibi, yalnızca birkaç yüzyıl önce *ticaret* yoluyla bizim enlemimize nakledilmiş ve [9] belirli bir toplumun, belirli bir çağdaki bu eylemi *sayesinde*dir ki, kiraz ağacı Feuerbach için "duyumsal kesinlik" haline gelmiştir.[28]

Kaldı ki, şeyleri gerçekten oldukları gibi ve gerçekten cereyan ettikleri gibi gören bu anlayışta, her derin felsefi sorun, biraz ilerde daha açık görüleceği gibi, çok basitçe ampirik bir olgu haline geliverir. Örneğin "töz" ve "öz-bilinç" konusundaki bütün o "sınırsız yücelikteki yapıtlar"a[10] kaynaklık etmiş insan-doğa ilişkisi (hatta Bruno'nun sözünü ettiği (s. 110)[11] "doğa ile tarih arasındaki karşıtlıklar" — sanki bu ikisi birbirlerinden ayrı "şeyler"miş gibi, sanki insan her zaman bir tarihsel doğa ve bir doğa tarihi ile karşı karşıya değilmiş gibi—) konusundaki bu önemli sorun, şu pek ünlü "insan-doğa birliği"nin, tıpkı insanların doğa ile "savaşı" gibi, sanayide hep ve sanayiin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ve üretici güçlerini o düzeye tekabül eden bir temel üzerinde geliştirdikleri noktaya dek her çağda farklı biçimlerde varolageldiği anlaşıldığında, kendiliğinden ortadan kalkar. Sanayi ve ticaret, yaşamsal gereksinmelerin üretimi ve değişimi, dağıtımı, değişik toplumsal sınıfların yapısını belirledikleri gibi, yürütülüş tarzlarına göre kendileri de, bunlar tarafından belirlenirler — ve o nedenledir ki, Feuerbach, örneğin Manchester'da yüzyıl önce yalnızca çıkrıkların ve dokuma tezgâhlarının olduğu yerde fabrikalar ve makineler görüyor, ve Roma köyünde, Augustus zamanında yalnızca Romalı kapitalistlerin bağ-bahçelerini ve villalarını bulacağı yerde, ancak otlaklar ve bataklıklar buluyor.[29] Feuerbach, doğa bilimi anlayışından özellikle sözediyor, ancak fizikçinin ve kimyacının görebileceği gizlere değiniyor; ama ticaret ve sanayi olmasaydı doğa biliminin hali nice olurdu? Hatta, bu "katıksız" doğa bilimine amacını gösteren ve ona materyalini sağlayan ticaret ve sanayi, insanların maddi faaliyetleri değil midir? Ve insanların kesintisiz bu faaliyeti,

[28] [*Marx'ın kenar notu*:] *Feuerbach.*
[29] [*Marx'ın kenar notu*:] *Feuerbach.*

bu işi, bu maddi şeylerin yaratılması, bir sözcükle bu üretim, günümüzde olduğu biçimiyle bütün duyumsal dünyanın temelidir, şundan da belli ki, eğer bunlar kesintiye uğratılsaydı, bu kesinti bir yıl için bile olsa, Feuerbach, yalnızca, doğal âlemde muazzam bir değişiklik bulmakla kalmayacak, bütün insanlık âleminin kaybından olduğu kadar kendi seyretme yetisinin kaybından, hatta bizzat kendi varlığının kaybından da pek çabuk yakınacaktı. Elbette, dış doğanın önceliği bu yüzden geçerliğinden bir şey yitirmez ve bütün bunlar, doğaldır ki, *generatio aequivoca** yoluyla üremiş olan ilk insanlara uygulanamazlar; ama bu ayrımın, ancak, insan doğadan ayrı bir şey olarak kabul edildiği takdirde anlamı vardır. Zaten insanların tarihinden önce gelen bu doğa, hiç de Feuerbach'ın içinde yaşadığı doğa değildir; bu doğa, zamanımızda, belki de yakın zamanda oluşmuş olan Avusturalya atollerinden başka hiçbir yerde mevcut değildir. Dolayısıyla Feuerbach için de mevcut değildir.

İtiraf edelim ki, Feuerbach'ın, [10] "katıksız" materyalistlere göre, insanın da bir "duyumsal nesne" olduğunu farketmek gibi büyük bir üstünlüğü vardır; ama burada da yine teori alanında kalıp, insanları verili toplumsal bağlamları içinde, mevcut yaşam koşulları içinde ele alamadığından ötürü, insanı "duyumsal faaliyet" olarak değil de, yalnızca "duyumsal nesne" olarak ele alıyor olması bir yana, gerçekten varolan, faaliyet halindeki insanlara da hiçbir zaman varamıyor, "insan" soyutlamasını aşamıyor ve bu insanı duyulara sahip "gerçek, bireysel, etten kemikten insan"ın ötesine götüremiyor, yani "insan ile insan" arasında aşk ve dostluk dışında başka bir "insan ilişkisi" tanımıyor, üstelik onu da idealize ediyor.[30] Güncel yaşamın koşullarının eleştirisini yapmıyor. Bu yüzden, duyumsal dünyayı, onu meydana getiren bireylerin canlı duyumsal *faaliyetinin* toplamı olarak kavramaya erişemiyor; ve sözgelimi sağlıklı insanlar yerine bir açlar, sıracalılar, bitkinler, veremliler sürüsü görünce, "yüksek sezgi"ye ve "türlerin" düşünsel "ödeşmesi"ne sığınmak zorunda kalıyor; bu yüzden de, komünist materyalistin sanayide olsun, toplumsal yapıda olsun köklü bir dönüşümünün hem zorunluluğunu, hem de koşulunu gördüğü yerde,

[30] [*Marx'ın kenar notu*:] *F*[euerbach].

* Kendiliğinden üreme. —ç.

idealizme düşüyor.[31]

Feuerbach materyalist olduğu zaman tarihten uzak duruyor, ve tarihi hesaba kattığı zaman da materyalist olmaktan çıkıyor. Feuerbach'da tarih ve materyalizm birbirlerinden tamamen ayrı şeylerdir, zaten bu da daha önce söylediklerimizden anlaşılmaktadır.[32]

[3. BAŞLANGIÇTAKİ TARİHSEL İLİŞKİLER YA DA TOPLUMSAL FAALİYETİN ESAS YÖNLERİ: GEÇİM ARAÇLARININ ÜRETİMİ, YENİ GEREKSİNMELERİN ÜRETİMİ, İNSANLARIN ÜREMESİ (AİLE), TOPLUMSAL İLETİŞİM, BİLİNÇ]

[11] Her türlü öncülden yoksun Almanlar söz konusu olduğundan, her türlü insan varlığının, dolayısıyla her türlü tarihin[33] ilk öncülünden, yani insanların "tarihi yapabilmek"[34] için yaşamlarını sürdürebilecek durumda olmaları gerektiği öncülünden işe başlamak zorundayız. Ama yaşamak için her şeyden önce içmek, yemek, barınmak, giyinmek ve daha bazı başka şeyler gerekir. Demek ki, ilk tarihsel eylem, bu gereksinmeleri karşılayacak araçların üretimi, maddi yaşamın kendisinin üretimidir, ve bu, binlerce yıl önce olduğu gibi, bugün de salt insanlar yaşamlarını sürdürebilsinler diye günbegün, saatbesaat yerine getirilmesi gereken tarihsel bir eylem, bütün tarihin temel bir koşuludur. Duyumsallık, Aziz Bruno'da[12] olduğu gibi, bir sopaya, bu en düşük asgariye indirgendiği zaman bile, bu sopayı üretme eylemini varsayar. Demek ki, bütün tarih anlayışında, başta gelen şey, bu temel olguyu, bütün önemi içinde, ve bütün genişliği içinde gözlemlemek ve onun hakkını vermektir. Herkes bilir ki, Almanlar, bunu hiç bir zaman yapmadılar; tarihi hiçbir zaman *dünyevi* bir temele oturtamadılar ve bu yüz-

[31] [*Marx'ın kenar notu*:] *Feuerbach*.

[32] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Eğer, gene de, burada tarihi biraz daha yakından inceliyorsak, bu Almanların "tarih" ve "tarihsel" sözlerini işittikleri zaman özellikle gerçeklikten başka akla gelebilecek her şeyi tasarlamak gibi bir alışkanlıkları olmasından ötürüdür. Ve Aziz Bruno, "kutsal belagatta ustalaşmış bu vaiz" bu alışkanlığın parlak bir örneğini verir bize.

[33] [*Marx'ın kenar notu*:] *Tarih*

[34] [*Marx'ın kenar notu*:] *Hegel*. [13] Jeolojik, hidrografik vb. koşullar. İnsan bedeni. Gereksinme, emek.

den de hiçbir zaman bir tarihçileri olmadı. Her ne kadar Fransızlar ve İngilizler bu olgunun tarih denilen şeyle bağlantısını, özellikle siyasal ideoloji içinde hapsedilmiş kaldıkları ölçüde, ancak en dar bir açıdan gördüyseler de, bu, onların sivil toplumun (*bürgerlichen Gesellschaft*), ticaretin ve sanayiin tarihini ilkönce yazarak tarihe maddi bir temel kazandırmak için ilk denemelerde bulunmalarına engel olmadı.

İkinci nokta [12] şudur ki, ilk gereksinmenin kendisi bir kez sağlandığında, sağlama eylemi ve bu sağlama işinden kazanılmış olan alet, yeni gereksinmeler yaratır — ve bu yeni gereksinmelerin yaratılması ilk tarihsel eylemdir. Pozitif malzeme sıkıntısı içine düştüklerinde ve ne dinbilimsel, ne de siyasal ya da edebî saçmalıklara katkıda bulunamadıklarında, bunun tarih değil de "tarih-öncesi" olduğunu iddia eden Almanların, tarih konusundaki büyük bilgeliklerinin nemenem bir şey olduğu bu noktada hemen açığa çıkıverir; zaten —her ne kadar tarih konusundaki kurgularında bu tarih-öncesinin kendilerini "çıplak olgular"dan koruduğunu, aynı zamanda da, bu "tarih-öncesi"nde binlerce hipotez yaratıp binlercesini de çürütebileceklerini düşündüklerinden, bu "tarih-öncesi"ne özel bir gayretle sarılıyorlarsa da— bu "tarih-öncesi" saçmalığından tarihin kendisine nasıl geçildiğini de açıklamıyorlar.

Burada, tarihsel gelişmenin içine daha baştan dahil olan bir üçüncü ilişki de şudur: her gün kendi yaşamlarını yenileyen insanlar, başka insanlar yaratmaya, kendi kendilerini yeniden üretmeye koyulurlar; bu, kadınla erkek arasındaki, ana babalarla çocuklar arasındaki ilişkidir; bu *ailedir*. Başlangıçta tek toplumsal ilişki olan bu aile, zamanla, artan gereksinmeler yeni toplumsal ilişkiler doğurduğu ve nüfusun artması yeni gereksinmeler yarattığı zaman (Almanya'dan başka her yerde) ast bir ilişki haline gelir; bu bakımdan, bu aile konusunu, Almanya'da yapılması âdet olduğu üzere "aile kavramı"na göre değil de, mevcut ampirik olaylara göre incelemeli ve geliştirmelidir. Üstelik, toplumsal faaliyetin bu üç yönünü üç farklı aşama olarak anlamamak, yalnızca toplumsal faaliyetin üç farklı yönü olarak anlamak gerekir, ya da Almanlar için daha açık bir dil kullanmak gerekirse, tarihin başından beri ve ilk insanlardan buyana birarada birlik-

te mevcut olmuş ve bugün de hâlâ tarih içinde kendini gösteren üç "uğrak" ("*Moment*") olarak anlamak gerekir.

Yaşamı üretmek, işle kendi öz yaşamını olduğu kadar, döl vererek başkasının yaşamını üretmek, demek ki, artık bize çifte bir [13] ilişki olarak görünür, bir yandan bir doğal ilişki olarak, öte yandan da bir toplumsal ilişki olarak — şu anlamda toplumsal ki, bununla, birçok bireyin, hangi koşullarda, ne tarzda ve ne amaçla olduğu önemli olmayan elbirliği anlaşılır. Bundan çıkan sonuca göre: bir üretim tarzı ya da belirli bir sanayi aşaması, sürekli olarak bir elbirliği tarzına veya belirli bir toplumsal aşamaya bağlıdır; ve bu elbirliği tarzının kendisi bir "üretici güçtür"; gene bundan çıkan sonuca göre: insanlarca ulaşılabilir üretici güçler toplamı toplumsal durumu belirler ve dolayısıyla "insanlık tarihinin", sanayi ve değişim (mübadele) tarihi ile kesintisiz bağlantısı içinde incelenmesi ve ele alınması gerekir. Ama gene aynı derecede açıktır ki, Almanya'da böyle bir tarih yazmak olanaklı değildir, çünkü, bunu yapabilmek için Almanlarda eksik olan yalnızca onu kavrama yetisi ve materyal değil, aynı zamanda "duyumsal kesinlik"tir, zira Ren nehrinin öte yanında bu gibi şeyler yaşanamaz, çünkü oralarda tarih artık durmuştur. Demek ki, insanlar arasında, gereksinmelerin ve üretim tarzının koşullandırdığı ve bizzat insanlar kadar eski bir maddi bağlar sisteminin varlığı daha baştan bellidir — öyle bir bağlar sistemi ki, durmaksızın yeni biçimler alır ve insanları gitgide biraraya toplayan herhangi bir siyasal ya da dinsel saçmalık henüz mevcut olmadan da, bir "tarih" sunar.

Ve ancak şimdi, ta başlangıçtaki tarihsel ilişkilerin dört uğrağını, dört yönünü inceledikten sonradır ki, insanın "bilinç"i de olduğunu görüyoruz.[35] Ama, öyle de olsa, bu daha baştan "katıksız" bilinç değildir. "Tin", daha baştan, [14] burada kendisini titreşim halindeki hava tabakaları, sesler, kısacası dil biçiminde gösteren bir maddeye "yakalanmış" olmaktan muzdariptir. Dil, bilinç kadar eskidir, — dil, öteki insanlar için de varolan, ve o halde benim için de varolan

[35] [*Marx'ın kenar notu*:] İnsanların bir tarihi vardır, çünkü insanlar yaşamlarını *üretmek* zorundadırlar ve bunu fiilen, *belirli* bir tarzda yapmak zorundadırlar: bu onların fiziksel örgütlenişleri ve aynı zamanda bilinçleri tarafından belirlenir.

ilk, pratik, gerçek bilinçtir ve, tıpkı bilinç gibi dil de, ancak, diğer insanlarla karşılıklı ilişki [*Verkehr*] kurma gereksinmesiyle, zorunluluğuyla ortaya çıkar.[36] Bir ilişkinin mevcut olduğu yerde, o ilişki benim için de mevcuttur, hayvan hiçbir şeyle "*ilişki içinde değildir*", kısaca hiçbir ilişki bilmez. Hayvanın öteki hayvanlarla olan ilişkisi kendisi açısından bir ilişki değildir. Bilinç, demek ki, daha baştan toplumsal bir üründür ve insanlar mevcut oldukları sürece böyle kalır. Elbette ki, bilinç, herşeyden önce, yalnızca en *yakın* duyumsal çevrenin bilincidir, ve bilinçlenmekte olan bireyin, kendisi dışında yer alan öteki şeyler ve öteki kişiler ile olan sınırlı bağlantısının bilincidir; bilinç, aynı zamanda, insanların karşısına önceleri baştan aşağı yabancı, mutlak güçlü ve karşı çıkılamaz bir güç olarak dikilen, insanların kendisine karşı düpedüz hayvanca bir davranış içinde bulundukları ve insanları da hayvanları ürküttüğü kadar ürküten bir doğa bilincidir; o halde salt hayvansal bir doğa bilinci (doğa dini)[36a] —ve, öte yandan, çevresindeki bireylerle ilişki kurmak zorunluluğunun bilinci, toplum halinde yaşamakta olduğu bilincinin başlangıcıdır. Bu başlangıç, hayvansaldır; basit bir sürü bilincidir, ve burada, insan, koyundan, yalnızca bilincin içgüdünün yerini alması olgusuyla ya da içgüdüsünün bilinçli bir içgüdü olması olgusuyla ayırdedilir. Bu sürücül, ya da kabilesel bilinç, üretkenliğin artmasıyla, gereksinmelerin çoğalmasıyla ve daha önceki iki unsurun temeli olan nüfusun çoğalmasıyla orantılı olarak gelişir ve yetkinleşir. [15] İlkel durumunda cinse ilişkin eylem içindeki işbölümünden başka bir şey olmayan işbölümü, böylece gelişir ve ardından (örneğin bedensel güç gibi) doğal durumlar yüzünden, gereksinmeler, raslantılar vb. yüzünden kendiliğinden ya da "doğal olarak" işbölümü haline gelir.[37] İşbölümü, an-

[36] [*Elyazmasında çizili tümce*:] Benim bilincim beni çevreleyen şey ile ilişkimdir.

[36a] Hemen görülür ki, bu doğa dinini, ya da doğaya karşı bu belirli davranış biçimini belirleyen toplum biçimidir ve *vice versa*.* Her yerde olduğu gibi, burada da, insanın ve doğanın özdeşliği, insanların doğa karşısındaki sınırlı davranışlarının kendi aralarındaki sınırlı davranışlarını belirlemesi biçiminde, ve kendi aralarındaki sınırlı davranışlarının da, onların doğa ile olan sınırlı ilişkilerini belirlemesi biçiminde kendini gösterir, çünkü doğa, tarih tarafından henüz pek az değişikliğe uğratılmıştır.

* Ve bunun tersi. —ç.

cak maddi ve zihinsel bir işbölümü meydana geldiği andan itibaren gerçekten işbölümü halini alır.[38] Bu andan itibaren, bilinç, mevcut pratiğin bilincinden başka bir şey olduğunu, gerçek bir şeyi temsil etmeksizin bir şeyi *gerçek olarak* temsil ettiğini gerçekten *sanabilir*. Bu andan itibaren, bilinç, dünyadan kurtulma ve "salt" teorinin, tanrıbilimin, felsefenin, ahlakın vb. oluşmasına geçme durumundadır. Ama bu teori, bu tanrıbilim, bu felsefe, bu ahlak vb. bile, mevcut ilişkilerle çelişki haline girdiklerinde, bu, ancak, mevcut toplumsal ilişkilerin mevcut üretici güçlerle çelişki haline gelmiş olmasından ileri gelebilmektedir; zaten, belirli bir ulusal ilişkiler çemberinde, bu durum, çelişkinin bu ulusal alanın içinde değil, ama bu ulusal bilinç ile öteki ulusların pratiği arasında, yani bir ulusun ulusal bilinci ile evrensel bilinci arasında[39] (halen Almanya'da olduğu gibi) meydana gelmesinden olabilir, ancak ve o halde, bu ulus için, bu çelişki, ancak ulusal bilincin bağrında bir çelişki gibi açıkça kendini gösterdiğinden, savaşım, bu ulusal pislikle sınırlanmış görünür, elbette ki, bu ulus kokuşmanın ta kendisi olduğu için böyle görünür. [16] Üstelik, bilincin tek başına ne yaptığı o kadar önemli değildir; bütün bu çürüme, bize ancak şu sonucu verir: şu üç uğrak, üretici güç, toplumsal durum ve bilinç, birbirleriyle çelişkiye düşebilirler ve düşmek zorundadırlar, çünkü *işbölümü* sayesinde, faaliyet ile maddi faaliyetin,[40] keyif çatma ile çalışmanın, üretim ile tüketimin farklı farklı bireylerin payına düşme olasılığı, hatta olgusu ortaya çıkar ve bunların birbirleriyle çelişkiye düşmemelerinin tek yolu, bizzat işbölümünün kendisinin tekrar kaldırılmasıdır. Ayrıca besbelli ki, "hayaletler", "ayaktakımı", "en yüce varlık", "kavram", "kuşkular"[14] tekil bireyle sınırlı idealist, tinsel ifadeler, anlayışlardır, yaşamın üretilme tarzının ve ona bağlı karşılıklı ilişki biçiminin (*Verkehrsform*) içinde hareket ettikleri çok ampirik kısıtlılıklar ve sınırlılıklar anlayışın-

[37] [*Marx'ın elyazmasında çizili kenar notu*:] İnsanlar, bilinci, gerçek tarihsel gelişme çerçevesi içinde geliştirirler.

[38] [*Marx'ın kenar notu*:] İdeologların ilk biçimi, *din adamları*, zamandaştır.

[39] [*Marx'ın kenar notu*:] *Din*. Almanlar ve bu biçimi ile *ideoloji*.

[40] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] eylem ve düşünce, yani düşüncesiz eylem ve eylemsiz düşünce.

dan başka bir şey değildir.[41]

[4. TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ VE SONUÇLARI: ÖZEL MÜLKİYET, DEVLET, TOPLUMSAL FAALİYETİN "YABANCILAŞMA"SI]

Bütün bu çelişkileri içinde taşıyan ve kendisi de aile içindeki doğal işbölümünde ve toplumun ayrı ayrı ve birbirine karşıt ailelere ayrılışında yatan bu işbölümü, aynı zamanda, işin ve ürünlerinin *ülleştirilmesini*, aslında nicelik bakımından olduğu kadar, nitelik bakımından da *eşit olmayan* dağılımını içerir; şu halde, ilk biçimi, tohumu, kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları aile içinde bulunan mülkiyeti [17] içerir. Aile içindeki, elbet henüz çok ilkel ve gizli olan kölelik ilk mülkiyettir ki, bu mülkiyet, ayrıca modern iktisatçıların tanımlamasına mükemmelen uymaktadır, bu tanımlamaya göre mülkiyet, başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetkisidir. Kaldı ki, işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir — birincisinde faaliyete göre anlatılan şey, ikincisinde bu faaliyetin ürününe göre dile getirilmektedir.

İşbölümü, ayrıca, tek bireyin ya da tek bir ailenin çıkarı ile aralarında birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde bulunan bütün bireylerin kolektif çıkarı arasındaki çelişkiyi de içerir; kaldı ki, bu kolektif çıkar, "genel çıkar" olarak, yalnızca hayalî olarak değil, her şeyden önce, işin aralarında bölüşüldüğü bireylerin karşılıklı bağımlılığı biçiminde gerçek olarak da mevcuttur.

İşte asıl bu çelişki, özel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki çelişkidir ki, kolektif çıkarı, *devlet* sıfatıyla, bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından ayrılmış bağımsız bir biçim almaya ve aynı zamanda her zaman her aile ve kabile yığışımında mevcut olan, kan, dil, geniş bir ölçüde işbölümü bağları ve öteki çıkarlar gibi bağların somut temeli üzerinde, ama aldatıcı bir ortaklaşma görünümü almaya götürür; ve bu çıkarlar arasında, özellikle, daha o zamandan işbölümü tarafından koşullandırılan, bu cinsten bütün gruplaşmalar

[41] [*Elyazmasında çizili pasaj*:] Mevcut ekonomik sınırların bu idealist ifadesi, yalnızca salt teorik bir şey değildir, pratik bilinçte de mevcuttur, yani özgür olan ve mevcut üretim tarzı ile çelişik hale gelen bilinç, yalnız dinleri ve felsefeleri oluşturmaz, devletleri de oluşturur.

içinde farklılaşan sınıf çıkarlarını, içlerinden birinin ötekiler üzerinde egemen olduğu sınıfların çıkarlarını, daha ilerde geliştireceğimiz üzere, sınıf çıkarlarını buluyoruz. Bundan çıkan sonuç şudur: devlet içindeki bütün savaşımlar demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşım, oy hakkı uğruna vb. savaşım, çeşitli sınıfların yürüttükleri gerçek savaşımların büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey değildir (her ne kadar bu konuda kendilerine *Fransız-Alman Yıllıkları*'nda,[15] ve *Kutsal Aile*'de oldukça yol gösterildiyse de, Alman kuramcıları bunu akıllarından bile geçirmemektedirler); ve dahası, egemen olmak isteyen her sınıf, proletaryanın durumunda söz konusu olduğu gibi, kendi egemenliği bütün eski toplum biçiminin ve bizzat egemenliğin ortadan kalkması anlamına gelecek olsa bile, kendi çıkarını herkesin çıkarıymış gibi gösterebilmek için —ki ilk başta bunu yapmak zorundadır— siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir.

Bireyler *yalnızca* özel çıkarlarına baktıkları için —özel çıkarlar bireyler açısından, kendi kolektif çıkarlarıyla örtüşmez (aslında kolektif, kolektif yaşamın yanılsatıcı biçimidir)— kolektif çıkar, onlara "yabancı" [18] olan, onlardan "bağımsız" olan ve kendisi de özelliği olan ve özel bir "genel" çıkar olan bir çıkar gibi görünmektedir, ya da bu bireyler, demokraside olduğu gibi, bu ikilik içinde hareket etmek zorundadırlar. Öte yandan kolektif ve kolektif sanılan çıkarlarla *gerçekte* durmadan çarpışan bu özel çıkarların *partideki* kavgası, aldatıcı "genel" çıkarın devlet biçimindeki *pratik* müdahalesini ve dizginlemesini zorunlu kılar.*

[17] Ve ensonu, işbölümünün bize derhal ilk örneğini sunduğu şey şudur: insanlar doğal toplum içinde bulundukları sürece, şu halde, özel çıkar ile ortak çıkar arasında bölünme olduğu sürece, demek ki, faaliyet gönüllü olarak değil de doğanın gereği olarak bölündüğü sürece, insan kendi işine hükmedeceğine, insanın bu kendi eylemi, insan için kendisine karşı duran ve kendisini köleleştiren yabancı bir güç haline dönüşür. Gerçekten de, iş paylaştırılmaya başlar başlamaz herkesin kendisine dayatılan onun dışına çıkamadığı, yalnızca kendine ait belirli bir faaliyet alanı olur; o kişi avcıdır, balıkçıdır ya da çobandır ya da eleştirici eleştirmendir,[16]

* Son iki paragraf kenara Engels tarafından eklenmiştir. —*Ed.*

ve eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa bunu sürdürmek zorundadır — oysa herkesin bir başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanının içine hapsolmadığı, herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da, benim için, bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiçbir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmak durumunda kalmadan sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır. [18] Toplumsal faaliyetin bu şekilde sabitleşmesi, kendi ürünümüzün, bize hükmeden, bizim denetimimizden kaçan, beklentilerimize karşı koyan, hesaplarımızı boşa çıkaran maddi bir güç halinde bu toplaşması, zamanımıza kadarki tarihsel gelişmenin bellibaşlı uğraklarından biridir.[42] Toplumsal güç, yani işbölümünün koşullandırdığı çeşitli bireylerin elbirliğinden doğan on kat büyümüş üretici güç, bu bireylere biraraya gelmiş kendi öz güçleri gibi görünmez, çünkü bu elbirliğinin kendisi de, gönüllü değil, doğaldır; bu güç, bu bireylere, kendilerinin dışında yer alan, nereden geldiğini, nereye gittiğini bilmedikleri, bu yüzden de artık hükmedemedikleri, tersine, şimdi insanlığın iradesinden ve gidişinden bağımsız, bir dizi gelişim evrelerinden, aşamalarından geçen, insanlığın bu irade ve gidişini yöneten yabancı bir güç gibi görünür.* Yoksa, sözgelimi, mülkiyetin bir tarihi nasıl olabilirdi, nasıl değişik biçimler alabilirdi? Diyelim ki, toprak mülkiyeti ortaya çıkan koşullara göre, nasıl Fransa'da parçalı durumdan bazılarının elinde toplanmaya, İngiltere'de ise bazılarının elinde toplanmış bulunmaktan parçalanmış duruma (gerçekte bugün olduğu gibi) geçebilirdi? Ya da, gene nasıl oluyor da başka başka bireylerin ve başka başka ulusların ürünlerinin değişiminden başka bir anlamı olmayan ticaret, arz ve talep ilişkileriyle bütün dünyaya hükmediyor —o ilişki ki, bir İn-

[42] [*Elyazmasında çizili pasaj:*] ve başlangıçta insanların kendilerince kurulan bir kurum olan, kısa zamanda topluma başlangıçtaki kurucularının hiç de istemedikleri, geri çıkmamacasına "öz-bilinç" ya da "Birtek"e dalıp gitmemiş herhangi bir kimse için somut olarak görülebilir özel bir gidiş veren mülkiyet içindeki

* Bu pasajın kenarına Marx, bu paragraftan hemen sonra gelen 5. kesimin ilk iki paragrafını eklemiştir. —*Ed.*

giliz iktisatçısına göre yeryüzü üzerinde ilkçağdan kalma bir alınyazısı gibi asılı durur, ve görülmez bir elle insanlar arasında mutluluğu ve mutsuzluğu dağıtır, imparatorluklar kurar, [19] imparatorluklar yıkar, halkları var eder, halkları yok eder— oysa bu temelin, özel mülkiyetin, üretimin komünistçe düzenlenmesiyle (yani insanın kendi ürününe karşı yabancı tutumunun ortadan kalkmasıyla) arz ve talep ilişkisinin gücü hiçe iner ve insanlar, değişimi, üretimi ve karşılıklı ilişki tarzlarını (*gegenseitigen Verhaltens*) yeniden kendi denetimleri altına alırlar.

[5. KOMÜNİZMİN MADDİ BİR ÖNKOŞULU OLARAK ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞMESİ]

[18] Filozofların anlayabilecekleri bir terim kullanmak gerekirse, bu "*yabancılaşma*" doğaldır ki, ancak iki *pratik* koşulla ortadan kaldırılabilir. Yabancılaşmanın "katlanılmaz" bir güç, yani insanın ona karşı devrim yaptığı bir güç haline gelmesi için, onun insanlığın büyük bir çoğunluğunu tamamen "mülkiyetten yoksun" hale, ve aynı zamanda, gerçekten mevcut olan bir zenginlik ve kültür dünyasıyla çelişkili hale getirmesi gereklidir, öyle şeyler ki, her ikisi de üretici güçlerin büyük ölçüde artmasını, yani üretici güçlerin gelişiminin yüksek bir evresini varsayarlar. Öte yandan üretici güçlerin bu gelişmesi (daha şimdiden insanların güncel ampirik yaşantısının, yerel düzeyde değil de *dünya çapında tarihsel olarak* cereyan etmesini içeren gelişmesi) kesinlikle vazgeçilemez, önce yerine gelmesi gereken bir pratik koşuldur, çünkü, bu koşul olmadan, *kıtlık*, genel bir durum alır, ve *gereksinmeyle* birlikte zorunlu olan için savaşım yeniden başlar ve gene kaçınılmaz olarak aynı eski çirkefin içine düşülür. Bu koşul gene aynı şekilde, insan cinsinin *evrensel* ilişkileri, ensonu, üretici güçlerin bu evrensel gelişmesi ile kurulabileceği için ve bir yandan bütün ülkelerde, aynı zaman içinde, "mülkiyetten yoksun" yığın olayını doğurduğu için (evrensel rekabet), sonra bu ülkelerden herbirini öteki ülkelerdeki altüst oluşlara bağımlı kıldığı için ve ensonu ampirik olarak evrensel olan, *dünya çapında tarihsel* insanları yerel bireylerin yerine koymuş olduğu için de *sine qua non**

* Olmazsa olmaz, zorunlu. —ç.

bir pratik koşuldur. [Bu koşul olmadığı takdirde: 1°] komünizm ancak yerel bir olgu olarak varolabilir; 2° karşılıklı ilişki *güçleri* (*die Mächte des Verkehrs*), *evrensel*, şu halde, katlanılmaz olan güçler olarak gelişemezler, yerel batıl inançlardan doğan "koşullar" olarak kalırlar: ve 3° karşılıklı ilişki yaygınlaştıkça yerel komünizm ortadan kalkar. [Komünizm, ampirik olarak, ancak egemen halkların "hep birden" ve eşzamanlı[17] hareketi olarak olanaklıdır, bu da üretici gücün evrensel gelişmesini ve buna bağlı olan dünya ilişkilerini (*Weltverkehr*) varsayar.

[18] Bize göre komünizm, ne yaratılması gereken bir *durum*, ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir *ülküdür*. Biz, bugünkü duruma son verecek *gerçek* harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları,[43] şu anda varolan öncüllerden doğarlar.

[19] Kaldı ki, *tümüyle mülkiyetsiz* (*bloßen*) işçiler yığını —sermayeden ya da sınırlı bile olsa her çeşit tatmin olma durumundan uzak muazzam işgücü— *dünya pazarını* varsayar; nasıl ki, bu işin geçici nitelikte olmayan kaybı, güvenli geçim kaynağı olarak kaybı, rekabetten doğan iş kaybı da dünya pazarını varsayarsa. Demek ki proletarya[44] ancak *dünya çapında tarihsel* olarak mevcut olabilir, nasıl ki proletaryanın işi olan komünizm de, ancak, *dünya çapında tarihsel* olarak varolabilirse. Bireylerin dünya çapında tarihsel varlığı, başka deyişle, bireylerin doğrudan dünya tarihine bağlı varlıkları.

[19] İçinde bulunduğumuz aşamadan önceki bütün tarihsel aşamalarda mevcut üretici güçlerin koşullandırdığı ve buna karşılık kendisi de bu güçleri koşullandıran karşılıklı ilişki biçimi *sivil toplumdur,* bundan önce söylediklerimizden de anlaşıldığı gibi sivil toplumun öncülü, ve esas temeli daha kesin tanımlamaları yukarda verilmiş olan basit aile ve, klan da denilen, bileşik ailedir. Demek ki, daha şimdiden de açıkça anlaşılıyor ki, bu sivil toplum, bütün tarihin gerçek ocağı, gerçek sahnesidir ve bugüne kadarki tarih anlayışının, nasıl gerçek ilişkileri ihmal edip kendisini yalnızca gü-

[43] [*Elyazmasında çizilmiş pasaj*:] kendileri de maddi gerçeklikteki değişikliklere uygun olarak yargılanmalıdırlar.

[44] [*Elyazmasında çizilen pasaj*:] demek ki, evrensel tarihin ampirik pratik bir varlığı olmasını varsayar.

rültülü prens ve devlet öyküleriyle sınırlayan büyük bir saçmalık olduğu böylece görülüyor.

Buraya kadar esas olarak insan faaliyetinin yalnızca bir yönü üzerinde, *doğanın* insan tarafından *biçimlendirilişi* üzerinde durduk. Öteki yön, *insanın insan* tarafından *biçimlendirilişi*...[45]

Devletin kökeni ve devletin sivil toplumla ilişkisi

[6. MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ SONUÇLARI: TARİHSEL SÜREÇİN SÜREKLİLİĞİ, TARİHİN DÜNYA TARİHİNE DÖNÜŞMESİ, BİR KOMÜNİST DEVRİM ZORUNLULUĞU]

[20] Tarih, herbiri kendinden önce gelen kuşaklar tarafından kendisine aktarılmış olan malzemeleri, sermayeleri, üretici güçleri kullanan farklı kuşakların ardarda gelişinden başka bir şey değildir; bu bakımdan, her kuşak, demek ki, bir yandan geleneksel faaliyeti tümüyle değişmiş olan koşullar içinde sürdürür, ve öte yandan, tümüyle değişik bir faaliyetle eski koşulları değiştirir; bu, kurgu yoluyla öyle çarpıtılabilir ki, daha sonraki tarih daha önceki tarihin amacı haline getirilir, örneğin, Amerika'nın keşfine, Fransız devriminin patlamasına yardım etme amacı atfedilir; dolayısıyla, böylece tarih kendine özgü amaçlar edinir ve "diğer kişiler gibi bir kişi" (yani "Öz-bilinç, Eleştiri, Birtek", vb.) haline gelir, oysa geçmiş tarihin, "Belirleme", "Amaç", "Tohum", "Fikir" gibi terimlerle belirtilmesi, daha önceki tarihin bir soyutlamasından, daha önceki tarihin yakın tarih üzerinde meydana getirdiği aktif etkinin soyutlamasından başka bir şey değildir.[46]

Bu gelişmenin seyri içinde birbirleri üzerine etki yapan ayrı ayrı alanlar genişledikçe, gelişmiş üretim tarzıyla, karşılıklı ilişkiyle ve bunların doğal sonucu olarak uluslar arasındaki işbölümüyle çeşitli ulusların başlangıçtaki kendi içlerine kapalılıkları yıkıldıkça, tarih de, gittikçe dünya tarihi haline dönüşür; öyle ki, sözgelimi, İngiltere'de, Hindis-

[45] [*Marx'ın kenar notu*:] Karşılıklı ilişki ve üretici güç.

[46] [*Elyazmasında ilk biçimiyle*:] daha sonraki tarihten çıkarılmış, içerlerinde kesinlikle bu gizemlerin arandıkları olayların sonucundan ve ürününden çıkarılmış ve soyutlamadan başka bir şey değildir.

tan'daki, ve Çin'deki binlerce emekçinin ekmeğini elinden alan ve bu imparatorlukların bütün yaşayış biçimini altüst eden bir makine icat edilirse, bu icat, dünya ölçüsünde tarihsel bir olgu olur. Aynı şekilde şeker ve kahve, 19. yüzyılda, dünya ölçüsündeki tarih bakımından önemlerini tanıtlamışlardır, şöyle ki Napoléon'un Kıta Sistemi[18] sonucu, bu ürünlerin bulunmayışı Almanların Napoléon'a karşı ayaklanmasına neden oldu [21] ve böylece 1813'ün şanlı kurtuluş savaşlarının somut temeli haline geldi. Bundan da, sonuç olarak, anlaşılıyor ki, tarihin dünya tarihi haline dönüşmesi, diyelim, "öz-bilinç"in, dünya tininin ya da herhangi başka bir metafizik hayaletin basit ve soyut işi değil, ampirik olarak kanıtlanabilir, tamamıyla maddi bir olgu, her bireyin yiyerek, içerek ve giyinerek tanıtını sağladığı bir olgudur.[47]

Günümüze kadarki tarihte tek tek bireylerin faaliyetlerinin dünya ölçüsünde bir faaliyet halinde genişlemesiyle, bireylerin gittikçe kendilerine yabancı bir gücün, (dünya tini, vb. denen şeyin oynadığı pis bir oyun olarak kavradıkları baskının), gittikçe kocamanlaşan ve son kertede kendini *dünya pazarı* olarak açığa vuran bir gücün kölesi haline gelmeleri de tamamen ampirik bir olgudur. Ama, Alman teoricileri için o kadar gizemli olan bu gücün mevcut toplumsal durumun devrilmesiyle, komünist devrimle (bundan, daha sonra sözedeceğiz), ve bu güçle özdeş olan özel mülkiyetin kaldırılmasıyla ortadan kalkacağı da aynı derecede ampirik olarak temellendirilmiştir; zaman her bireyin ayrı ayrı kurtuluşu da tam olarak tarihin tümüyle dünya tarihi haline dönüşmesi ölçüsünde gerçekleşecektir.[48] Buraya kadar söylediklerimizden, bireyin gerçek zihinsel zenginliğinin, tamamen, bireyin gerçek ilişkilerininin zenginliğine bağlı ol-

[47] [*Elyazmasında çizilmiş pasaj*:] Aziz Max Stirner, kendisi, dünya tarihini sırtında taşıyarak dolaşıyor ve her gün onu yiyor, onu içiyor, eskiden efendimiz İsa'nın bedeninin ve kanının yenip içildiği gibi ve dünya tarihi de karşılığında günbegün onu üretir, onu yemek, içmek, giyinmek zorunda olduğuna göre kendi öz ürünü olan Birtek'i üretir; *Birtek*'teki alıntılar,[19] vb., aynı şekilde Max'ın Hesse'ye ve daha başka uzak kişilere karşı polemiği, onun, tinsel plan üzerinde de dünya tarihince nasıl üretildiğini ortaya koyar. Demek ki, şu sonuç çıkıyor, "dünya tarihinde" bireyler, Stirner'vari herhangi bir öğrenci ya da serbest kadın terzileri "Ortaklığı"nda, tamamıyla aynı "eldeciler"dir.

[48] [*Marx'ın kenar notu*:] *Bilincin üretimi üzerine.*

duğu açıktır. İşte yalnız bu yolladır ki, tek tek her birey, kendi çeşitli ulusal ve yöresel sınırlarından kurtulacak, bütün dünyanın üretimiyle (zihinsel üretimi de dahil olmak üzere) pratik ilişkiler içine girecek, ve (insanların yarattıkları) her alandaki bütün dünya üretiminden yararlanma yeteneği edinecek duruma gelecektir. Çok yönlü bağımlılık, bireylerin *dünya çapındaki tarihsel* elbirliğinin bu ilk doğal biçimi [22] bu komünist devrimle, insanların birbirleri üzerindeki karşılıklı etkilerinden doğan şimdiye kadar insanlara sanki onlara tümüyle yabancı güçlermiş gibi kabul ettirilen ve hükmeden bu güçler üzerinde denetim ve bilinçli egemenlik haline dönüşecektir. Bu buluş tarzı da, yine, kurgul ve idealist bir tarzda, yani "Cinsin kendi kendine üremesi" ("özne olarak toplum") gibi, hayalî bir biçimde anlaşılabilir, ve böylelikle birbirleriyle ilişki halinde bulunan bireyler ardışıklığı, bu kendi kendini üretme mucizesini gerçekleştiren bir tek birey olarak anlaşılabilir. Burada görülüyor ki, bireyler, elbette ki maddeten ve manen, *birbirlerini* yaratırlar, ama ne Aziz Bruno'nunki gibi[49] anlamsızlıkla, ne de "Birtek" anlamında, "yaratılmış" insan anlamında kendilerini yaratmazlar.*

Geliştirmiş bulunduğumuz tarih anlayışı, ensonu bize şu sonuçları da verir: 1. Üretici güçlerin gelişmesinde öyle bir aşama gelir ki, bu aşamada, mevcut ilişkiler çerçevesi içinde ancak zararlı olabilen, artık üretici güçler olmaktan çıkıp yıkıcı güçler haline gelen (makineler ve para) üretici güçler ve karşılıklı ilişki araçları doğar, ve bu, bir önceki olaya bağlı olarak, kazançlarından yararlanmaksızın toplumun bütün yükünü taşıyan, toplumdan dışlanmış [23], ve zorunlu olarak, bütün öteki sınıflara karşı en açık bir muhalefet durumunda bulunan bir sınıf doğar, bu sınıf, toplum üyelerinin

[49] [*Elyazmasında çizilmiş pasaj*:] bundan ötürü "kişilik (1) kavramı (2) genel olarak (3) kendi sınırlarını kendisinin çizmesini" (bunu mükemmel şekilde başarıyor) "ve bu koymuş olduğu sınırları (4) yeniden (5) ortadan kaldırmasını (6) içerir (7)" (kendi kendine değil, genel olarak da değil, nasıl ki kavram olarak da değilse) "ama *onun evrensel* (8) *özü* ile (9), *bu özün*, onun eyleminin iç (10) öz-farklılaşmasının (11) sonucundan başka bir şey olmadığına göre", s. 87-88.[20]

[*Marx'ın karaladığı not*:] (Bay Bruno düzineyi tamamlayamıyor.)

* Elyazmasmda "ne de 'Birtek' anlamında, 'yaratılmış' insan" sözleri çizilmiş.

çoğunluğunun meydana getirdikleri bir sınıftır, köklü bir devrim zorunluluğunun bilinci; komünist bir bilinç olan ve elbette ki, kendileri de bu sınıfın durumunu gösterdikleri zaman başka sınıflarda da oluşabilen bu bilinç, bu sınıfın içinden fışkırır. (2.) Belirli üretici güçlerden bazı koşullar içinde yararlanılabilir ki, bu koşullar, toplumun belirli bir sınıfının egemenliğinin koşullarıdır;[50] bu sınıfın, sahip olduğu şeyden ileri gelen toplumsal gücü, düzenli olarak her çağa özgü devlet tipinde idealist biçimde *pratik* ifadesini bulur; bunun içindir ki, her devrimci savaşım, o zamana kadar hükmetmiş olan sınıfa[51] karşı yönelir. (3.) Daha önceki bütün devrimlerde faaliyet tarzı değişmemiş kalıyordu ve yalnızca bu faaliyetin başka türlü bir dağılımı, işin başka kişiler arasında yeni bir bölüştürülmesi sözkonusuydu: komünist devrim, bunun tersine, daha önceki faaliyet *tarzına* karşı yönelmiştir, *çalışmayı*[52] ortadan kaldırır ve bütün sınıfların egemenliğini sınıfların kendileriyle birlikte ortadan kaldırır; çünkü bu devrim, artık toplum içinde bir sınıf işlevi görmeyen, artık toplum içinde bir sınıf diye tanınmayan, ve daha şimdiden artık bugünkü toplum içindeki bütün sınıfların, bütün milliyetlerin, vb. yokoluşunun ifadesi olan bir sınıf tarafından gerçekleştirilir. (4.) Yığın içinde bu komünist bilincin yaratılması için ve gene bu işin kendisinin de iyi bir sonuca götürülebilmesi için insanların yığınsal bir değişikliğe uğraması zorunlu olarak kendini ortaya koyar, böyle bir biçim değişikliği ise ancak pratikteki bir hareketle, bir *devrimle* yapılabilir; bu devrim, demek ki, yalnızca *egemen* sınıfı devirmenin tek yolu olduğu için zorunlu kılınmamıştır, *ötekini deviren* sınıfa, eski sistemin kendisine bulaştırdığı pislikleri süpürmek ve toplumu yeni temeller üzerine kurmaya elverişli bir hale gelmek olanağını ancak bir devrim vereceği için de zorunlu olmuştur.[53]

[50] [*Elyazmasında ilk biçim*:] 2. üretici güçlerin gelişmesinin her evresinin toplumun belirli bir sınıfının egemenliğine temel hizmeti gördüğü

[51] [*Marx'ın kenardaki gözlemi*:] Öyle ki, bu insanların üretimin bugünkü durumunu olduğu gibi muhafaza etmekte çıkarları vardır.

[52] [*Elyazmasında çizilmiş pasaj*:] faaliyetin (moder[n]) biçimi, ki bu biçim altında... onun egemenliği.

[53] [*Elyazmasında çizilmiş pasaj*:] Epey bir zamandan beri, bütün komünistler, Fransa'da olduğu kadar İngiltere ve Almanya'da da bu devrimin zorunluluğu konusunda anlaşmış durumdadırlar; bununla birlikte Aziz Bru-

[24] Bu tarih anlayışı, demek ki, gerçek üretim sürecinin, yaşamın dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklanmasına ve bu üretim tarzına bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişki biçimlerinin, yani değişik aşamalarındaki sivil toplumun, bütün tarihin temeli olarak kavranmasına; ve onun Devlet halindeki eylemi içinde gösterilmesine, bütün değişik teorik ürünlerinin ve bilinç, din, felsefe, etik, vb., vb.[54] biçimlerinin açıklanmasına ve bunların kökenlerinin ve gelişmelerinin bu temelde ele alınmasına dayanır; bu da, doğal olarak, işi bütünlüğü içinde göstermeye (ve değişik yönlerinin karşılıklı etkisini incelemeye) olanak verir.[55] Bu tarih anlayışı, idealist tarih anlayışı gibi, her dö-

no istifini bozmadan kendi düşünü sürdürüyor ve "gerçek hümanizm" yani komünizm, (artık hiç yeri olmayan) "tinselciliğin yerine" konuyorsa, bu yalnızca, ona saygınlık kazandırmak içindir, diye düşünüyor. Demek hep düş görmekte devam ediyor, "elbet kurtuluş (halâs, ahret mutluluğu) gelecektir, elbet cennet yeryüzüne inecek ve elbet yeryüzü cennet olacaktır." (Bizim tanrıbilimci bilginimiz cennetin yokluğuna da hiçbir zaman katlanamaz.) "O zaman gökyüzünün ahenkleri içinde sevinç ve yüce mutluluk bütün sonsuzluk boyu taşıp boşanacaktır." (s. 140)[10] [*Marx'ın kenar notu*:] *Kutsal Aile*. Bizim aziz papamız, son yargı günü, bütün bunların gerçekleştiği o gün üzerine çöktüğü zaman büyük bir şaşkınlık duyacaktır — o gün ki, onun şafağı, alev alev yanan kentlerin göklerdeki yansısı ile ağaracaktır, ve o günde "semavi ahenklerin" ortasında *Marseillaise*'in ve *Carmagnole*'un, o durumda zorunlu, top gürültülerinin eşliğinde yükselen ezgileri aziz papamızın kulaklarında çınlayacaktır, bir yandan giyotin tempo tutacak, bir yandan da dinsiz "yığın" *Ça ira, Ça ira*[21] diye gürleyecek ve darağacını kullanarak "öz-bilinç"i ortadan kaldıracaktır. (Aziz Bruno'nun, bu "bütün sonsuzluk boyu sevinç ve yüce mutluluk"tan böyle örnek alınacak bir tablo çizmeye herhangi başka bir kimseden daha az hakkı vardır. "Foyerbahçı aşk dinini tutanlar", "semavi ahenkler"den bambaşka bir şeyin sözkonusu olduğu bir devrimden sözederlerken bu "sevinç" ve "yüce mutluluk" hakkında özel bir tasarımları varmış gibi görünüyorlar.) Aziz Bruno'nun son yargı günü nasıl bir davranış içinde bulunacağını önsel olarak tasarlamak zevkinden yoksun bırakacağız kendimizi. *Devrim halinde proleterlerin* (özbilince karşı isyan eden) "töz" gibi, eleştiriyi devirmek isteyen "yığın" gibi, ya da tinin "gösteri"si, ama gene de bauerci 24 düşünceyi yönetmek için gerekli kararlılıktan yoksun gösterisi gibi anlaşılıp anlaşılmaması gerektiğini kestirip atmak aynı derecede güçtür.

[54] [*Elyazmasında ilk biçim*:] sivil toplumu başka başka evrelerinde ve pratik-idealist yansısı içinde, yani devlet, aynı şekilde bütün çeşitli ürünler ve bilinç biçimleri, din, felsefe, ahlak, vb. içinde açıklamak.

[55] [*Marx'ın kenar notu*:] *Feuerbach*.

nemde bir kategori aramak zorunluluğunda değildir, ama o, daima tarihin gerçek *zeminine* basar; pratiği fikirlere göre açıklamaz, fikirlerin oluşumunu maddi pratiğe göre açıklar; bu yüzden da, bütün bilinç biçimlerinin ve ürünlerinin zihin sel eleştirisi sayesinde, "öz-bilinç"e indirgemeyle, ya da "hortlaklar", "hayaletler", "cinler"[22] halinde başkalaşmayla çözümlenemeyecekleri, ama bu idealist saçmaları doğuran somut toplumsal ilişkilerin pratik olarak devrilmesiyle yok edilebilecekleri sonucuna varır. Tarihin, dinin, felsefenin ve bütün öteki teorilerin devindirici gücü, eleştiri değil, devrimdir. Bu tarih anlayışı, tarihin sonunun, "tinin tini" olarak "öz-bilinç"te erimek olmadığını, ama her evrede, maddi bir sonucun bulunduğunu gösterir: bir üretici güçler toplamı, tarihsel olarak yaratılmış ve her kuşağa kendinden önce gelen kuşak tarafından aktarılmış, bireylerin doğa ile ve kendi aralarındaki bir ilişki; bir yandan yeni kuşak tarafından gerçekten değiştirilen, ama, öte yandan da, yeni kuşağa kendi yaşam koşullarını emreden ve ona belirli bir gelişme, özgül bir nitelik veren bir üretici güçler, sermayeler ve koşullar kitlesi. Dolayısıyla, ortam ve koşullar insanları yarattığı kadar, insanlar da [25] ortam ve koşulları yaratırlar. Her bireyin ve her kuşağın mevcut veriler olarak buldukları bu üretici güçler, sermayeler, toplumsal karşılıklı ilişki biçimleri toplamı, filozofların "töz" olarak ve "insanın özü" olarak tasarladıkları, göklere çıkardıkları ya da savaştıkları şeyin somut temelidir: bu üretici güçler, filozoflar, "Öz-bilinç" ve "Birtek" diye onlara başkaldırdıkları halde insanların gelişimi üzerindeki sonucu ve etkisi bakımından gene de sarsılmayan gerçek bir temeldir. Yine, tarihte dönemsel olarak meydana gelen devrimci sarsıntının, mevcut her şeyin temelini devirmeye yetecek güçte olup olmayacağını belirleyen şey, çeşitli kuşakların hazır olarak buldukları yaşam koşullarıdır; ve eğer toptan bir altüst oluşun bu maddi öğeleri, bir yandan mevcut üretici güçler, ve öte yandan da, yalnızca o güne kadarki toplumun tekil koşullarına karşı değil, bu tekil koşulları yaratan o güne kadarki "yaşamın üretimi"nin kendisine, bu "bütünselliğe" karşı başkaldıran devrimci bir yığın yoksa, bu altüst oluş *Fikri*'nin daha önce binlerce kez dile getirilmiş olması, pratik gelişme açısından, komünizm tarihinin tanıtladığı gibi, hiçbir önem taşımaz.

[8. GENEL OLARAK İDEALİST TARİH ANLAYIŞININ VE ÖZEL OLARAK DA HEGEL SONRASI ALMAN FELSEFESİNİN TUTARSIZLIĞI]

Şimdiye kadar, her tarih anlayışı, ya tarihin bu gerçek temelini bir yana bırakmış ya da onu tarihin akışıyla hiçbir bağı olmayan ikincil bir şey saymıştır. Bu yüzden, tarihin, her zaman, kendi dışındaki bir ölçeğe göre yazılması gerekir. Yaşamın gerçek üretimi tarihin ta başlangıcında ortaya çıkar; oysa asıl tarihsel olan şey, olağan yaşamdan ayrıymış gibi, olağan-dışı ve yeryüzü-üstü bir şey gibi görünür. İnsanlarla doğa arasındaki ilişkiler, bu yüzden, tarihten dışlanır, bu da, doğa ile tarih arasındaki karşıtlığı doğurur. Bu bakımdan, bu tarih anlayışı, tarihte yalnız prenslerin ve devletlerin yapıp ettiklerini dinsel ve her türden teorik savaşımları görebilmiştir, ve özellikle ele alınan her tarihsel çağ konusunda *bu çağın yanılsamasını paylaşmak* zorunda kalmıştır. Örneğin, bir çağ, kendisini belirleyen şeyin salt "siyasal" ya da "dinsel" güdüler olduğunu sanıyor olsun, "din" ve "siyaset" o çağı hareket ettiren gerçek güdülerin aldıkları biçimlerden ibaret oldukları halde, o çağı kaleme alan tarihçi bu sanıyı paylaşır. Sözkonusu insanların kendi pratiklerine ilişkin "sanıları", "anlayışları", bu insanların pratiğine hükmeden ve onu belirleyen tek belirleyici ve etkin güç haline getirilir. Hintlilerde ve Mısırlılarda, işbölümünün kendi gösterdiği ilkel biçim, eğer bu halkların devletlerinde ve dinlerinde bir kastlar rejimine neden oluyorsa, tarihçi, kastlar rejiminin [26] bu ilkel toplumsal biçimi doğuran güç olduğuna inanır. Fransızlar ve İngilizler, hiç değilse, hâlâ gerçeğe en yakın olan siyasal yanılsama ile yetindikleri halde Almanlar, "salt Tin" alanında hareket ederler ve dinsel yanılsamayı tarihin devindirici gücü yaparlar. Hegelci tarih felsefesi, Almanların bütün bu tarih yazma tarzının "en katıksız ifadesine" vardırılmış nihai ürünüdür, ve bu tarzda gerçek çıkarlar, hatta siyasal çıkarlar da sözkonusu değildir, yalnızca salt fikirler sözkonusudur; öyleyse bu tarih, Aziz Bruno'ya, biri ötekini parçalayıp yutan ve sonunda "öz-bilinç"i içinde yok olup giden "düşünceler" dizisi gibi görünmekten geri kalamaz ve gerçek tarih diye bir şeyden hiç haberi olmayan Aziz Max Stirner'e, tarihin bu akışının, herhalde, basit "şö-

valyeler", haydutlar ve hayaletler öyküsü gibi görünmesi çok daha mantıklı bir şeydir ve Aziz Stirner, bunları görmekten, ancak "kutsal şeylere karşı saygısızlık eğilimi" sayesinde kurtulabilmektedir.[56] Bu anlayış, gerçekten dinsel bir anlayıştır, dinsel insanın, bütün tarihin başlangıç noktası olan ilkel insan olduğunu varsayar ve kendi imgeleminde geçim araçlarının ve yaşamın kendisinin gerçek üretiminin yerine hayalî şeylerin dinsel bir biçimde üretimini koyar. Bütün bu tarih anlayışı, keza onun dağılıp parçalanması, ve bundan ileri gelen kuruntular ve kuşkular, salt Almanlara ilişkin *ulusal* bir sorundur ve yalnız Almanya için *yerel* bir önemi vardır, tıpkı örneğin yakın zamanlarda binlerce kez ele alınmış ve önemli bir sorun olan "Tanrılar ülkesinden insanlar ülkesine" gerçekten nasıl geçileceği sorunu gibi — sanki "Tanrılar ülkesi" insanların imgeleminden başka bir yerde varolmuş gibi, ve sanki bu bilgin beyefendiler hiç farkında olmadıkları ve şimdi ona varmanın yolunu aradıkları bu "İnsanlar ülkesinde" yaşayıp durmuyorlarmış gibi, ve sanki bulutlar üzerinde bu teorik yapının acayipliğini açıklamak için düzenlenen bilimsel eğlence —çünkü bu, ondan öte bir şey değildir—, tersine, bu yapının gerçek yeryüzü ilişkilerinden nasıl doğduğunu göstermekten başka bir işe yarıyormuş gibi.[57] Genellikle, asıl önemli olan, yalnızca bu teorik lafebeliğini mevcut gerçek ilişkilerle açıklamak olduğu halde, bu Almanlar için, boyuna, karşılaştıkları saçmalıkları [27] başka bir kaçık hevese çevirmek, yani bütün bu anlamsızlığın ortaya çıkartılması, kısacası, özel bir *anlamı* olduğunu ileri sürmek sözkonusu oluyor. Bu lafebeliğinin gerçek pratik çözümü, insanların bilincindeki bu anlayışların çıkarılıp atılması, yineleyelim ki, ancak koşulların değişmesiyle gerçekleşecektir, teorik çıkarsamalarla değil. İnsan yığınlarında, yani proletaryada bu teorik anlayışlar mevcut değildir, o halde, bunlar için bu anlayışların yok edilmelerine de gerek yoktur ve eğer bu yığının din gibi bazı teorik anlayışları olmuşsa,

[56] [*Marx'ın kenar notu*:] Nesnel denilen tarih yazımı tarihsel ilişkileri eylemden ayrı olarak kavramaktan ibaretti. Gerici karakter.

[57] [*Elyazmasında ilk biçim*:] ve sanki bu teorik bulutlar oluşumunun meydana getirdiği garip olayı, gerçek yeryüzü ilişkilerinden yola çıkarak, ayrıntılarına kadar açıklamak ve onu tanıtlamak, ancak çok yüksek düzeyde bilimsel bir oyalanma olabilirmiş gibi.

bunlar da, koşullar dolayısıyla çoktan yok olup gitmiştir.

Bu sorunların ve çözümlerinin salt ulusal bir özellik taşıyor oluşları şu olguda da kendini gösterir: bu teoriciler, ruhun "İnsan-Tanrı", "İnsan" vb. gibi sapkınlıklarının tarihin değişik çağlarına hükmettiklerine dünyada eşi görülmemiş bir ciddiyetle inanırlar, —Aziz Bruno "tarihi, eleştirinin ve eleştirmenlerin yaptığını"[23] bile söyleyecek kadar ileri gider— ve bu ulusal özellik, bu teoricilerin kendilerini kendi tarihsel yapılarını kurmaya verdiklerinde, büyük bir hızla bütün geçmişin üzerinden atıvermelerinde ve "Moğol uygarlığı"ndan[24] "içeriğiyle zengin" asıl tarihe, yani *Halle Yıllıkları*'nın ve *Alman Yıllıkları*'nın[25] tarihine geçmelerinde ve hegelci okulu genel bir boş tartışma haline getirmelerinde kendini gösterir. Bütün öteki uluslar, bütün gerçek olaylar unutulur ve *Theatrum Mundi**, Leipzig kitap fuarından ve "Eleştiri", "İnsan" ve "Birtek"[26] üzerine karşılıklı tartışmalardan ibaret kalır. Teori, gerçekten tarihsel konuları, sözgelimi 18. yüzyılı, incelemek durumunda kaldığında, bu filozoflar, ancak anlayışlar tarihini, o da temelini oluşturan olaylardan ve pratik gelişmelerden kopuk olarak verirler, ve üstelik, bu tarihi de, sözkonusu dönemin eksikli bir ilk aşaması gibi, gerçek tarihsel çağın, yani 1840/44 Alman felsefi mücadelesi döneminin sınırlı habercisi gibi göstermek amacıyla verirler. Demek ki, onların amacı, tarihsel niteliği olmayan bir kişinin ve onun hayallerinin şanını daha büyük bir parıltıyla ışıldatmak için bir geçmiş zaman tarihi yazmaktır; ve gerçek tarihsel olayları ve hatta siyasetin gerçekten tarihsel nitelikteki tarih içine sızmalarını anımsatmamak ve onun yerine ciddi bir çalışmaya değil de, tarihsel montajlara ve edebî dedikodulara dayanan —Aziz Bruno'nun şimdi artık unutulmuş olan *18. Yüzyıl Tarihi*'nde[27] yaptığı gibi— bir öykü sunmak, bu amaca uygundur. Kendilerini ulusal önyargıların üstünde sanan bu tumturaklı ve böbürlenme dolu düşünce bakkalları, pratikte, küçükburjuvaca Alman birliği düşünü kurup duran birahane gediklilerinden çok daha ulusaldırlar. Öteki halkların eylemlerinin bütün tarihsel niteliğini reddederler. Almanya'da, Almanya ereğiyle [28] ve Almanya için yaşarlar, Ren Şarkısı-

* Dünya tiyatrosu —ç.

nı,[28] ulusal bir ilahi haline getirirler ve Fransız devletini yağma edecekleri yerde Fransız felsefesini yağma ederek ve Fransız kasabalarını cermenleştirecekleri yerde Fransız düşüncelerini cermenleştirerek Alsace-Lorraine'ın fethini yaparlar. Bay Venedey, teorinin hegemonyasıyla Almanya'nın heyemonyasını ilan eden Aziz Bruno ve Aziz Max'ın yanında kozmopolit kalır.

[9. FEUERBACH'IN İDEALİST TARİH ANLAYIŞININ TAMAMLAYICI ELEŞTİRİSİ]

Bu tartışmalardan da, görülüyor ki, Feuerbach (*Wilgand's Vieteljahrsschrift*, 1845, Band 2), "sıradan insan (*Gemeinmensch*)" nitelemesine sığınarak kendisinin komünist olduğunu ilan etmekle[29] ve bu adı, insan"*ın*" bir yüklemine dönüştürmekle, böylelikle bugünkü dünyada, belirli devrimci bir partinin üyelerini belirten komünist terimini basit bir kategoriye yeniden dönüştürebileceğini sanmakla kendisini aldatmaktadır. Feuerbach'ın, insanların karşılıklı ilişkileri konusundaki tüm çıkarsaması, insanların birbirlerine gereksinmeleri olduğundan ve *bunun her zaman böyle olmuş olduğunu* tanıtlamaktan ibaret kalmaktadır. Gerçek komünist için önemli olan, bu mevcut düzeni devirmek olduğu halde, o, bu olgunun bilincinin tanınmasını, dolayısıyla, o da öteki teorisyenler gibi, ancak, *mevcut* bir olgunun doğru bilincini ortaya çıkarmayı ister. Zaten biz, Feuerbach'ın kesinlikle *bu* olgunun bilincini yaratmak için gösterdiği çabalarda, bir teorisyenin, teorisyen ve filozof olmaktan vazgeçmeden yapabileceği kadar ileri gittiğini kabul ediyoruz. Ama, bizim Aziz Bruno ve Aziz Max'ımızın, Feuerbach'ın komünist anlayışını, hiç zaman yitirmeden, gerçek komünist yerine koymaları çok ilginçtir ve onlar, bunu, daha şimdiden, kısmen komünizmle, "tinin tini" olarak, felsefi kategori olarak, kendileriyle aynı koşullara sahip bir hasım olarak savaşmak üzere yapıyorlar — ve Aziz Bruno, kendi bakımından, bunu ayrıca pragmatik çıkarlar için yapıyor. Feuerbach'ın mevcut gerçekliği kabul edişine ve aynı zamanda da bu gerçeklik konusunda hasımlarımızla paylaşmaya devam ettiği yanlış anlayışa örnek olarak, *Philosophie der Zukunft*'dan[30] şu pasajı, Feuerbach'ın, bir nesnenin ya da bir insanın varlığının aynı

zamanda onun özü de olduğu fikrini, bir hayvan ya da insan bireyinin belirli varoluş koşullarının, yaşam tarzının ve eyleminin, onun "özü"nün kendini tatmin olunmuş hissettiği koşullar, yaşam tarzı ve eylemi olduğu fikrini geliştirdiği pasajı anımsatalım. Burada, her istisna, açıkça, değiştirilemeyecek bir raslantı olarak, bir anormallik olarak anlaşılır. Öyleyse eğer milyonlarca proleter, kendilerini, hiç de kendi yaşam koşullarından memnun hissetmiyorsa, eğer "varlık"ları* [29] özlerine birazcık olsun uymuyorsa, bu, yukarda adı geçen pasaja göre, sessizce katlanılması gereken kaçınılmaz bir şanssızlık olacaktır. Bununla birlikte, milyonlarca proleterin ya da komünistin bu konuda bambaşka görüşleri vardır ve, zamanı geldiğinde, pratikte, bir devrim yoluyla, "varlık"larını, "öz"leri ile uyumlu bir hale getirdiklerinde, bunu tanıtlayacaklardır. Bunun içindir ki, bu gibi durumlarda, Feuerbach, hiçbir zaman insanlar dünyasından sözetmez, her seferinde, dış doğaya ve dahası insanların henüz efendisi olamadıkları doğaya sığınır. Ama, her yeni buluş, sanayide her ilerleme, bu alanın duvarlarından bir parçayı daha düşürmektedir ve bu çeşitten önermeleri doğrulayan örneklerin yetiştiği toprak, gittikçe kurumaktadır. Balığın "özü", onun "varlığı"dır, sudur — bu tek önermede duralım. Nehir balığının "özü", bir nehrin suyudur. Ama, bu su, o nehir sanayiin emrine girince, boyalarla ve başka atıklarla kirlenince, buharlı gemiler üzerinde dolaşmaya başlayınca, ya da nehir suyunun, başka kanallara verilerek kurumasıyla balıklar varoluş koşullarından yoksun kalınca, artık balığın "öz"ü olmaktan çıkar ve artık balığa uygun düşmeyen bir varlık ortamı haline gelir. Bütün bu cinsten çelişkilerin kaçınılmaz anormallikler olduğu konusundaki açıklama, aslında, Aziz Max Stirner'in, bu çelişkinin kendi öz çelişkileri olduğunu, bu kötü durumun, ister buna karşı çıksınlar, ister kendi nefretlerini kendilerine saklasınlar, ister kendi yazgılarına karşı hayalî bir şekilde isyan etsinler, kendi durumları olduğunu söyleyerek tatminsizlere verdiği teselliden farklı bir şey değildir; bu "açıklama", Bruno'nun, bu bahtsız durumun, bu duruma düşenlerin "mutlak öz-bilinç"e kadar ilerle-

* *İdeoloji*'nin daha önceki baskılarında metin burada kesiliyor. Bu boşluk, *İdeoloji*'nin elyazmasının birkaç sayfasının bulunması ve 1962 yılında ilk kez yayınlanması ile kısmen doldurulmuştur. —*Ed.*

mek yerine "töz" çamuru içine saplanıp kalmaları ve bu ters koşulların onların kendi tinlerinin tini olduğunu kavrayamamaları olgusundan ileri geldiği biçimindeki iddiasından da farklı bir şey değildir.

[III]

[1. EGEMEN SINIF VE EGEMEN BİLİNÇ. HEGEL'İN TARİHTE TİN'İN EGEMENLİĞİ ANLAYIŞININ OLUŞUMU]

[30] Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen *maddi* gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen *zihinsel* güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir, egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler; başka bir deyişle, bu düşünceler, onun egemenliğinin fikirleridirler. Egemen sınıfı meydana getiren bireyler, başka şeyler yanında, bir bilince de sahiptirler ve sonuç olarak düşünürler; bu bireyler, bir sınıf olarak egemen oldukça ve tarihsel çağı bütün genişliğince belirledikçe, elbette ki, bu bireyler sınıflarının bütün genişliğince egemendirler ve öteki şeyler bakımından olduğu kadar, düşünürler, fikir üreticileri olarak da egemendirler ve kendi çağlarının düşüncelerinin üretimi ve dağıtımını düzenlerler; o halde onların düşünceleri, çağlarının egemen düşünceleridir. Örneğin kraliyetin, aristokrasinin ve burjuvazinin iktidar için çekiştikleri ve dolayısıyla iktidarın paylaşılmış olduğu bir devirdeki bir ülkede, kuvvetlerin ayrımı öğretisinin artık "ebedî yasa" olduğu öne sürülen egemen öğreti olduğu görülür.

Şimdiye değin tarihin başlıca güçlerinden birisi olarak yukarıda [s. 15 - 18]* görmüş olduğumuz işbölümü, egemen

* Bu kitabın 52-56. sayfaları —*Ed.*

sınıfta, zihinsel ve fiziksel emeğin [31] bölünmesi olarak kendini gösterir. Böylece, bu sınıf içersinden, bir kesim, sınıfın düşünürleri olarak (sınıfın kendi hakkındaki yanılsamaların oluşumunu kendi başlıca geçim kaynakları haline getiren faal ve kuramsal ideologları olarak) ortaya çıkarlarken, diğerleri, gerçekte bu sınıfın faal üyeleri oldukları halde kendileri hakkında hayal ve düşünceler yaratmaya daha az zamanları olması nedeniyle, bu düşünce ve yanılsamalara karşı tutumları daha pasif ve kabullenicidir. Bu sınıf içindeki bu ayrılık, iki taraf arasında belli bir karşıtlığa ve düşmanlığa da dönüşebilir, ama sınıfın kendi varlığını tehdit eden pratik bir çatışma durumunda, bu durum kendiliğinden ortadan kalkar, ve egemen düşüncelerin egemen sınıfın düşünceleri olmadıkları ve bu sınıfın gücünden ayrı bir güce sahip bulundukları yolundaki görüntü de uçup gider. Belirli bir çağda devrimci fikirlerin varlığı, devrimci bir sınıfın varlığını öngörür, bu öncüllerin neler oldukları konusunda gerekli şeyleri yukarıda söylemiştik. ([s. 18-19, 22-23]).*

Tarihin akışını ele alırken, egemen sınıfın fikirlerinin, bu egemen sınıfın kendisinden ayrı olduklarını ve bu fikirlerin bağımsız bir varlığa sahip olduklarını varsayalım. Diyelim ki, bu fikirlerin ne üretim koşullarına, ne de üreticilerine aldırmaksızın, şu halde, bunların temelinde mevcut olan bireyler ve dünya koşulları bir yana bırakılarak, şu ya da bu fikirlerin falan çağa egemen olduğu olgusuyla yetinilsin. O zaman sözgelimi, denilebilecektir ki, aristokrasinin egemen olduğu zamanlar, namus, onur, bağlılık vb. kavramları egemendi ve burjuvazinin egemen olduğu zamanlar özgürlük, eşitlik vb. kavramları egemendi.[58] Bu, bütünüyle egemen sınıfın kendisinin inandığı şeydir. Özellikle, 18. yüzyıldan beri bütün tarihçilerde ortak olan bu tarih anlayışı, zorunlu olarak [32] egemen olan düşüncelerin gitgide daha soyut olacağı, yani bu fikirlerin gittikçe evrensellik biçimine bürüneceği

[58] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] ortalama olarak, egemen sınıfın kendisi de, kendi kavramlarının hüküm sürdüğünü tasarlar ve onları daha önceki çağların egemen fikirlerinden ancak kendi kavramlarını sonsuz gerçekler diye sunarak ayırdeder. Bu egemen sınıf, kendi çıkarlarını ne kadar çok toplumun bütün üyelerinin çıkarları gibi göstermek zorunda olursa, bu "egemen kavramlar" da o kadar genel ve genelleştirilmiş bir biçim alacaklardır.

* Bu kitabın 56-57 ve 61-62. sayfaları. —*Ed.*

gerçeğine çarpacaktır. Gerçekten, kendisinden önce egemen olan sınıfın yerini alan her yeni sınıf, kendi amaçlarına ulaşmak için de olsa, kendi çıkarını, toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarı olarak göstermek zorundadır, ya da şeyleri fikir planında açıklamak istersek: bu sınıf, kendi düşüncelerine evrensellik biçimi vermek ve onları, tek mantıklı, evrensel olarak geçerli düşünceler olarak göstermek zorundadır. Bir *sınıfa* karşı çıkması yüzünden, sırf bu yüzden devrimci sınıf, kendisini, bir sınıf olarak değil de, hemen bütün toplumun temsilcisi olarak sunar, tek egemen sınıfın karşısında toplumun tüm kitlesi olarak görünür.[59] Bu, onun için olanaklıdır, çünkü başlangıçta, onun çıkarı gerçekten de egemen olmayan bütün öteki sınıfların ortak çıkarlarına hâlâ sıkı sıkıya bağlıdır, ve çünkü, eski koşulların baskısı altında bu çıkar, henüz özel bir sınıfın özel çıkarı olarak gelişmemiştir. Bu yüzden, bu sınıfın zaferi, kendileri egemenliğe ulaşamayan öteki sınıfların pek çok bireyi için de yararlıdır; ancak, bu bireyleri egemen sınıfa çıkabilecek duruma getirdiği ölçüde, yalnız bu ölçüde yararlıdır. Fransız burjuvazisi, aristokrasinin egemenliğini devirdiği zaman, bununla, birçok proletere de, proletaryadan daha yükseğe çıkma olanağını verdi, ama yalnız şu anlamda ki, onların kendileri de burjuva oldular. Her yeni sınıf, demek ki, kendi egemenliğini daha önce egemen olan sınıftan ancak daha geniş bir temel üzerine oturtur, ama karşılığında bundan böyle egemen olan sınıfla egemen olmayan sınıflar arasındaki karşıtlık, sonradan, hem derinliğine ve hem keskinliğine büyümekten başka bir şey yapamaz. Bundan çıkan sonuç şudur: Yeni yönetici sınıfa karşı yürütülmesi sözkonusu olan savaşın, bu kez, egemenliği ele geçirmiş olan daha önceki bütün sınıfların yapabildiklerinden daha kesin ve daha köklü bir biçimde eski toplumsal koşulları [33] yıkmak gibi bir amacı vardır.

Genel olarak sınıf egemenliği, toplumsal rejimin biçimi olmaktan çıktığı anda, yani özel bir çıkarı genel bir çıkar olarak ya da "evrensel"i egemen olarak göstermek artık zo-

[59] [*Marx'ın kenar notu*:] (Evrensellik şunlara tekabül eder: 1. zümreye karşı sınıfa; 2. rekabete, dünya çapında karşılıklı ilişkiye (*Weltverkehr*) vb.; 3. egemen sınıfın büyük çoğunluğuna; 4. çıkarların *ortaklığı* yanılsamasına, başlangıçta bu yanılsama [haklı]dır; 5. ideologların aldatmalarına ve işbölümüne.)

runlu olmadığı anda, belirli bir sınıfın egemenliğinin yalnız ve yalnız bazı fikirlerin egemenliği olduğuna inanmaktan ibaret olan bütün yanılsama da, doğaldır ki, kendiliğinden son bulur.[60] Egemen fikirler, bir kere, egemenliği yürüten bireylerden ve özellikle üretim tarzının belli bir evresinden ileri gelen ilişkilerden ayrıldılar mı, artık tarih içinde, hep fikirlerin egemen olduğu sonucuna varılır; bu çeşitli fikirlerden "Fikir"i, yani en üstün derecede vb. fikri, ve böyle olunca da, onu tarihte egemen olan öğe olarak yalıtmak ve onun aracılığıyla bütün bu fikirleri ve kavramları tarih boyunca gelişen kavram*ın* "kendi kendini belirlemesi" gibi kavramak çok kolay olur. Bundan sonra, gene, bütün insan ilişkilerini, insan kavramından, tasarımlanmış insandan, insanın özünden, kısacası insandan türettirmek doğal bir şeydir. Kurgul felsefenin yaptığı da budur. Hegel'in kendisi de *Tarih Felsefesi*'nin sonunda, "yalnız *Kavramın* ilerleyişini incelediği"ni ve tarihte "gerçek *Theodizee*"yi* ortaya koymuş olduğunu itiraf ediyor (s. 446). Ve şimdi, sonunda filozofların, filozoflar olarak her zaman tarihte egemen olmuş oldukları sonucuna —yani, gördüğümüz gibi, Hegel'in[31] zaten ifade etmiş olduğu bir sonuca— varmak üzere yeniden, "Kavramın" üreticilerine, teorisyenlere, ideologlara ve filozoflara dönülebilir. Gerçekte, tarihte Tinin egemen olduğunu (Stirner'e göre hiyerarşiye bakınız) ortaya koymaktan ibaret olan cambazlık şu aşağıdaki üç çabaya indirgenir:

[34] 1° Fikirleri, ampirik nedenlerle maddi bireyler olarak ve bizzat bu insanların ampirik koşullar içinde, egemen olan insanlardan, bu insanların kendilerinden ayırmak ve sonuç olarak tarihe egemen olanların fikirler ya da yanılsamalar olduğunu kabul etmek.

2° Fikirlerin bu egemenliğine, bir düzen getirmek, birbirini izleyen egemen fikirler arasına mistik bir bağ koymak gerekir, ve buna, fikirleri "kavramın kendi kendini belirlemeleri" olarak kavramakla ulaşılır. (Bu, düşüncelerin kendi ampirik temelleriyle birbirlerine gerçekten bağlı bulunması olgusu, bu ikinci işi olanaklı kılar; bundan başka, *arı* ve *ya-*

[60] [*Elyazmasında ilk biçim*:] özel bir çıkarı, pratik planda, herkes için ortak bir çıkar olarak, ve teorik planda da evrensel çıkar olarak göstermek artık zorunlu olmadığı anda.

* Teodise °ilm-i ilahi. —ç.

lın düşünceler olarak anlaşıldıklarından, bu düşünceler, kendinden farklılaşmalar haline, bizzat düşünce üreten ayrımlar haline gelirler.)

3° Bu "kendini belirleyen kavram"ı, mistik görünümünden soymak için, o, bir kişi —"öz-bilinç"— haline dönüştürülür, ya da büsbütün materyalist görünmek için, ondan tarihte "Kavram"ı temsil eden, yani kendileri de tarih yapımcıları olarak, "gardiyanlar komitesi" olarak, egemenler olarak, "düşünürler"i, "filozoflar"ı, ideologları temsil eden bir kişiler dizisi yaratılır.[61] Bir çırpıda tarihin bütün materyalist öğeleri çıkarılıp atıldı ve böylece artık kurgu alanında rahatça doludizgin at koşturulabilir.

Almanya'da egemen olan bu tarih yöntemi, ve özellikle bunun nedeni, bu yöntemin genel olarak ideologların yanılsamalarıyla, örneğin hukukçuların, politikacıların (ayrıca bunlar arasında bulunan iş başındaki devlet adamlarının) yanılsamalarıyla olan bağıntısından ve bir de, bu adamların dogmatik düşlerinden ve acayip fikirlerinden hareketle açıklanması gerekir; bu onların yaşam içindeki pratik konumlarından, mesleklerinden ve işbölümünden hareket edilerek kolayca açıklanabilir.

[35] Gündelik yaşamda, herhangi bir *shopkeeper*,* bir kimsenin olduğunu iddia ettiği ile gerçekten olduğu arasında ayrım yapmasını çok iyi bilir; ama bizim tarihimiz henüz bu basit bilgiye ulaşamamıştır. Bizim tarihimiz, her çağ için o çağın kendisi hakkında söylediklerine ve beslediği kuruntulara hemen inanır.

[IV]

[1. ÜRETİM ALETLERİ VE MÜLKİYET BİÇİMLERİ]

[...]** [40] ... bulunmuştur. Birinci noktadan oldukça gelişmiş bir işbölümü ile yaygın bir ticaret önkoşulu, ikinci noktadan ise yerel karakter sonucu çıkar. Birinci durumda bireyleri biraraya toplamak gerekir; ikinci durumda, birey-

[61] [*Marx'ın kenar notu*:] İnsan = "düşünen insan tini"

* Dükkancı. —*ç.*

** Bu bölümün, Engels'in kalemiyle n° 83 sayısı ve Marx'ın kalemiyle de 36, 37, 38 ve 39 numaraları taşıyan dört sayfası eksiktir. —*Ed.*

ler, kendileri de üretim aletleri olarak belli üretim aletinin yanında bulunurlar. O halde, burada, doğal üretim aletleri ile uygarlığın yarattığı üretim aletleri arasındaki farklılık kendini gösterir. *İşlenmiş toprak* (su, vb.) doğal üretim aleti olarak kabul edilebilir. Birinci durumda, doğal üretim aleti konusunda bireyler doğaya bağımlıdırlar; ikinci durumda emeğin bir ürününe bağımlıdırlar. Birinci durumda, mülkiyet (toprak mülkiyeti) demek ki, dolaysız ve doğal bir egemenlik gibi görünür; ikinci durumda bu mülkiyet bir emek egemenliği, bu konuda, birikmiş emeğin, sermayenin egemenliği olarak görünür. Birinci durum, bireylerin, ister aile, ister kabile ve hatta toprak vb. olsun herhangi bir bağla birleşmiş olmalarını önceden varsayar. İkinci durum ise, bu bireylerin birbirlerinden bağımsız olmalarını ve ancak değişimlerle birarada tutulmalarını önceden varsayar. Birinci durumda değişim, esas olarak, insanlar ile doğa arasında bir değişimdir, birinin [insanların —ç.] emeğinin, ötekinin [doğanın —ç.] ürününe karşı trampa edildiği bir değişimdir; ikinci durumda, değişim, egemen olan biçimiyle, insanların kendi aralarında bir değişimdir. Birinci durumda insan için orta bir zeka yeterlidir, bedensel faaliyet ile zihinsel faaliyet birbirlerinden henüz hiç ayrılmış değildir; ikinci durumda bedensel faaliyet ile zihinsel faaliyet arasındaki bölünme daha önceden pratik olarak gerçekleşmiş olmalıdır. Birinci durumda, mülk sahibinin mülksüzler üzerindeki egemenliği, kişisel ilişkilere, bir çeşit ortaklığa dayanabilir; ikinci durumda, bu egemenlik maddi bir biçim almış olmalı, üçüncü bir öğede, parada, cisimleşmelidir. Birinci durumda, küçük imalatçılık (sanayi) vardır, ama doğal üretim aleti kullanıma bağımlıdır ve bu yüzden de başka başka bireyler arasında işin bölüşümü yoktur; ikinci durumda, sanayi ancak işbölümünde ve bu bölünme ile mevcuttur.

[41] Buraya kadar hep üretim aletlerinden hareket ettik ve bazı sanayi aşamaları için özel mülkiyet zorunluluğu, bu durumda, zaten besbelli bir şey olmuştu. İstihraç sanayiinde, özel mülkiyet işe tamamen uygun düşmektedir; küçük sanayide ve bütün tarımda, şimdiye kadar mülkiyet, mevcut iş aletlerinin zorunlu sonucudur; büyük sanayide üretim aracı ile özel mülkiyet arasındaki çelişki, ancak, o ürünü yaratmak için daha önceden çok gelişmiş olması gereken bu

büyük sanayiin ürünüdür. O halde, özel mülkiyetin kaldırılması ancak büyük sanayi ile olanaklıdır.

[2. MADDİ EMEK İLE ZİHİNSEL EMEK ARASINDA İŞBÖLÜMÜ. KENT İLE KIRIN AYRILMASI. LONCALAR]

En büyük maddi ve zihinsel işbölümü, kent ile kırın ayrılmasıdır. Kent ile kır arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret düzeninden devlete, bölgesellikten ulusa geçişle birlikte ortaya çıkar, ve zamanımıza kadar bütün uygarlık tarihi boyunca sürüp gider. (Tahıl Yasalarına Karşı Birlik[32].) — Kentin varlığı, yönetimin, polisin, vergilerin vb. zorunluluğunu, kısacası, belediye örgütünün, bu nedenle de genel olarak siyasetin zorunluluğunu içerir. İşte nüfusun ilk kez olarak iki büyük sınıf halinde bölünmesi, doğrudan işbölümüne ve üretim araçlarına dayanan bölünme, burada ortaya çıkmıştır. Zaten, kent, nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, zevklerin, gereksinmelerin bir merkezde toplanması olayıdır, oysa kır tam tersi bir olayı, ayrı ayrı olmayı ve dağınıklığı ortaya koyar. Kent ile kır arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesi içinde mevcut olabilir. Bu karşıtlık, bireyin işbölümüne olan bağımlılığının, onun kendisine kabul ettirilen belirli bir eyleme karşı bağımlılığın en göze çarpan ifadesidir. Bu bağımlılık, her ikisi de birbirinden sınırlı olmak üzere, birini bir kent hayvanı, ötekini bir kır hayvanı haline getirir ve her gün bu iki tarafın çıkarlarının karşıtlığını yeniden doğurur. Burada da emek, gene en başta gelen şeydir, bireyler *üzerinde*ki güçtür ve bu güç mevcut olduğu sürece özel mülkiyet de var olacaktır. Kent ile kır arasındaki bu karşıtlığın kaldırılması ortaklaşalığın ilk koşullarından [42] biridir ve herkesin ilk bakışta saptayabileceği gibi, bu koşulun kendisi de, tek başına iradenin gerçekleştirmeye yetmeyeceği, önceden yerine gelmesi gereken maddi koşullar yığınına bağlıdır. (Bu koşulların daha fazla geliştirilmesi gerekir.) Kent ile kırın ayrılması, sermaye ile toprak mülkiyetinin ayrılması olarak, sermayenin toprak mülkiyetinden bağımsız varlığının ve gelişmesinin başlangıcı olarak, tek temeli emek ile değişim olan bir mülkiyetin başlangıcı olarak kavranabilir.

Ortaçağda, daha önceki tarih tarafından tam kurulmuş bir şekilde devralınmamış olan; henüz yeni yeni biçimlenmekte olup, özgürlüğünü kazanmış serflerin yaşadıkları kentlerde, herbir kişinin, birlikte getirdiği ve hemen hemen yalnız en vazgeçilmez avadanlıklardan ibaret olan küçük sermayesi dışında, biricik mülkiyeti, kendi özel emeği idi. Durmadan kentlere akın eden kaçak serflerin rekabeti, kırın kente karşı sürekli savaşı ve bu yüzden kentlerde örgütlü bir askerî gücün gerekliliği, belirli bir işin ortaklaşa mülkiyetinin meydana getirdiği bağ, zanaatçıların aynı zamanda tacir de oldukları bir dönemde metalarının satışı için ortak binaların gerekli oluşu ve bu binaların kapılarının kalifiye olmayan kişilere kapalı tutulması, değişik meslekler arasındaki çıkar çatışması, güçlükle öğrenilen bir işin korunması zorunluluğu ve bütün ülkenin feodal düzeni, her meslekten emekçilerin ayrı loncalar halinde birleşmelerinin nedeni oldular. Burada, daha sonraki tarihsel gelişmelerin loncalar sistemine getirdiği sayısız değişiklikleri derinleştirecek değiliz. Serflerin toplu halde kentlere doğru göçü, bütün ortaçağ boyunca sürmüştür. Kırda senyörlerin işkencesine maruz bulunan bu serfler birer birer kente geliyorlardı ve, orada, örgütlü bir ortaklık buluyorlardı; bu ortaklığa karşı güçsüzdürler ve bunun içerisinde, onların emeğine duyulan gereksinmenin ve kentteki örgütlü rakiplerinin çıkarının kendilerine tayin ettiği durumu kabul etmek zorundaydılar. Tek başlarına gelen bu emekçiler hiçbir zaman bir kuvvet meydana getirecek duruma ulaşamadılar, çünkü onlar için şu iki şeyden biri kaçınılmazdı: ya onların yaptıkları iş bir loncanın yetki alanına giriyordu ve öğrenilmesi gerekiyordu, o takdirde bu loncanın ustaları onları kendi kurallarına bağımlı kılıyorlar ve onları kendi çıkarlarına göre örgütlüyorlardı; ya da onların işi çıraklığı gerektirmiyordu, bir meslek kolunun alanına girmiyordu, gündelikçi bir işti bu, bu durumda ise hiçbir zaman bir örgüt yaratmaya yaklaşmıyorlar ve örgütlenmemiş bir pleb olarak yaşıyorlardı. Kentlerde gündelik iş zorunluluğu, plebi yarattı.

Bu kentler, ivedi bir gereksinmeden, mülkiyetin korunması gibi kaygıdan doğan ve tek tek üyelerinin üretim araçlarını [43] ve korunma yollarını geliştirmeye elverişli gerçek "birlik"ler[33] meydana getiriyorlardı. Bu kentlerin plebi, bir-

birlerine yabancı ve kente ayrı ayrı gelmiş olan bireylerden oluştuğu için, örgütlü, savaş için donatılmış ve dört gözle kendilerini kollamakta olan bir güç karşısında örgütsüz bir halde bulunuyorlardı, ve işte bu durum, pleb tabakasının her türlü iktidarlardan yoksun oluşunu açıklar. Kalfalar ve çıraklar her meslekte ustaların çıkarlarına en iyi hizmet edecek şekilde örgütlenmişlerdi;[62] ustalarıyla kendileri arasındaki ataerkil ilişkiler, ustalara çifte bir güç veriyordu. Bu ilişkilerin, bir yandan, kalfaların bütün yaşamları üzerinde doğrudan doğruya bir etkileri vardı; öte yandan, bu ilişkiler, aynı ustanın yanında çalışan kalfalar arasında gerçek bir bağı temsil ettiğinden bunlar öteki ustaların yanında çalışan kalfalara karşı birleşiyorlardı ve bu, onları öteki kalfalardan ayırıyordu; ve son olarak, kalfaların mevcut loncalar sistemine bağlanmış olmaları, yalnızca kendilerinin de ustalığa geçmekte çıkarları olması yüzündendi. Onun için, pleb tabakası, hiç değilse bütünüyle kent düzenine karşı ayaklanacak, pleb tabakasının güçsüzlüğü yüzünden tamamıyla etkisiz kalacak ayaklanmalar yapacak kadar ileri gittiği halde, kalfalar, bütün loncalar sisteminde, her zaman görülebildiği gibi, ayrı ayrı loncalar içersindeki küçük başkaldırmaların dışına çıkmıyorlardı. Ortaçağın büyük ayaklanmalarının hepsi kırdan başlamıştır, ama hepsinin kaderi, köylülerin dağınıklığı ve bunun sonucu olan kültürsüzlükleri yüzünden başarısızlık olmuştur.

Kentlerde, sermaye, konuttan, aletlerden ve soydan geçme doğal bir müşteriler topluluğundan ibaret olan ayni sermaye idi, ve değişimlerin henüz embriyon durumunda olması ve dolaşımın eksikliği nedeniyle, sermaye, gerçekleştirilmesi olanaksız bir servet olarak kalıyor, zorunlu olarak, babadan oğula geçiyordu. Modern sermayenin tersine, bu sermaye, para ile ölçülebilen bir sermaye değildi ve bu sermaye için, bir şeye ya da başka bir şeye yatırılmış olması pek önemli değildi; bu sermaye, sahibinin belirli işine doğrudan bağlı, bu işten ayrılmaz bir sermaye idi, yani *bir mesleğe bağlı* (*ständisches*, zümresel) sermayeydi.

Gene kentlerde, işbölümü, [44] çeşitli loncalar arasında

[62] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] başka başka ustaların kalfaları aynı meslek kolu içinde birbirlerine karşı olduklarından, kalfalar çok bölünmüş durumdaydılar.

henüz tamamen kendiliğinden bir tarzdaydı, ama hiçbir biçimde, loncaların kendi içlerinde, tek tek işçiler arasında yerleşmiş değildi. Her emekçi, bütün bir çalışma seyrini tamamlamaya elverişli olmalıydı; kendi avadanlıklarıyla yapılabilecek her şeyi yapabilecek durumda olmalıydı; değişimlerin sınırlı oluşu, çeşitli kentler arasındaki ilişkilerin azlığı, nüfusun seyrekliği ve gereksinmelerin sınırlılığı da, işbölümünün daha ileri gitmesine elverişli bir durum yaratmıyorlardı ve bunun için ustalığa geçmek isteyen her kimse mesleğini tam anlamıyla bilmeliydi. Bu yüzden gene ortaçağ zanaatçılarında, dar anlamda belli bir artistik düzeye kadar yükselebilen kendi özgül işinde ustalaşmaya bir ilgi görülür. Ve gene bunun içindir ki, ortaçağın her zanaatçısı kendini tamamıyla işine veriyordu; işiyle ilgisi bakımından duygusal bir kölelik ilişkisi içindeydi ve o, kendi işine, işine karşı ilgisiz modern emekçiden çok daha bağlıydı.

[3. İŞBÖLÜMÜNÜN GENİŞLEMESİ. SANAYİ İLE TİCARETİN AYRILMASI. ÇEŞİTLİ KENTLER ARASINDA İŞBÖLÜMÜ. MANÜFAKTÜR]

İşbölümünde bundan sonraki genişleme, **üretim ile ticaret arasında ayrılma, ayrı bir tacirler sınıfının oluşması oldu,** bu ayrılma daha önceden eski kentlerde zaten (yahudiler ile başkaları arasında) gerçekleşmiş bir durumdaydı ve yeni oluşmuş kentlerde de kısa bir süre sonra kendini gösteriyordu. Bu ayrılma, komşu yöreleri aşan bir ticari ilişki olanağını veriyordu ve bu olanağın gerçekleşmesi ise mevcut ulaşım araçlarına, siyasal ilişkiler tarafından koşullandırılan kırlardaki genel güvenlik durumuna bağlıydı (bilindiği gibi, bütün ortaçağ boyunca, tacirler, silahlı kervanlar halinde yolculuk ediyorlardı); ayrılma, aynı zamanda, ticarete elverişli alanın gereksinmelerine, gelişme derecesi her durumda uygarlık düzeyiyle belirlenen gereksinmelere bağlıydı.

Ticaretle uğraşan özel bir sınıfın oluşması, ticaretin tacirler sayesinde kentin yakın çevresi ötesine genişlemesi, çabucak, üretim ile ticaret arasında karşılıklı bir canlılığın ortaya çıkmasına neden oldu. Böylece kentlerin[63] ***birbirleri arasında*** **ilişkiler kuruluyor, bir kentten ötekine yeni ava-**

danlıklar götürülüyor ve üretimle ticaret arasındaki bölünme, çabucak farklı kentler arasında [45] üretimin yeni bir bölünmesini yaratıyor, kentlerin herbiri ötekine ağır basan bir sanayi kolunu işletmeye başlıyor. İlkel sınırlılık, yöreselllik, yavaş yavaş kaybolmaya başlıyor.

Bir yerde kazanılmış üretici güçlerin, özellikle icatların, daha ilerdeki gelişmeler açısından bir kayıp olup olmayacakları, tümüyle karşılıklı ilişkilerin yaygınlığına bağlıdır. Yakın komşu yöreleri aşan ticari ilişkiler henüz mevcut olmadığı sürece, aynı şeyi, her yerde ayrı ayrı, yeni baştan icat etmek gerekir, ve barbar halkların ani saldırıları, ve hatta olağan savaşlar gibi salt raslantılar, üretici güçleri ve gereksinmeleri gelişmiş olan bir ülkeyi[64] yeniden sıfırdan başlamak zorunda bırakmaya yeter. Tarihin başlarında, her şeyi, her gün yeniden ve ayrı ayrı her yerde bağımsız bir biçimde icat etmek gerekiyordu. Fenikeliler[65] örneği, hem de göreli olarak oldukça yaygın bir ticaretle birlikte de olsa, gelişmiş üretici güçlerin tam bir yıkımdan ne kadar az korunabilmiş olduklarını bize gösterir, çünkü Fenikelilerin buluşlarının büyük bir kısmı, İskender'in bu ulusu ticaretten uzaklaştırması ve ülkelerini ellerinden alması yüzünden, uzun bir süre ortadan kayboldu, bu ulusun gerilemesine neden olan da budur. Ortaçağdaki, örneğin, cam üzerine resim sanatı için de aynı şey söylenebilir. Kazanılmış üretici güçlerin sürekliliği, ancak, temeli büyük sanayi olan bütün ulusların rekabet savaşımlarına sürüklendikleri ticaretin, dünya tarihi haline geldiği gün güven altına alınmış oldu.

Çeşitli kentler arasındaki işbölümünün ilk sonucu, loncalar sisteminden kurtulan üretim dallarında manüfaktürlerin doğuşu oldu. Manüfaktürlerin ilk açılıp gelişmesinin — İtalya'da ve daha sonra Flandre'da— tarihsel önkoşulu, yabancı uluslarla yapılan ticaret oldu. Öteki ülkelerde — örneğin İngiltere ve Fransa'da— manüfaktürler, başlangıçta, iç pazarla sınırlı kaldılar. Bu işaret edilen önkoşullarla birlikte manüfaktürlerin kurulup yerleşmesi için, nüfus yo-

[63] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] kendi başlarına (tecrit) durumlarından çıkarak

[64] [*Elyazmasında ilk biçim*:] bir üretici güçler ve kazanılmış icatlar kitlesinin uzun zaman olduğu gibi kalmasını sağlamaya yeterler.

[65] [*Marx'ın kenar notu*:] ve ortaçağda renkli camlı pencere sanatı.

günlaşmasının —özellikle kırda— oldukça ileri gitmiş olması ve gene birkaç elde, kısmen, yönetim kurallarına karşın loncalarda, kısmen de tacirlerin elinde birikmeye başlamış olan sermayenin yoğunlaşması da gereklidir.

[46] En ilkel biçimde de olsa, bir makineyi öngören iş, çok geçmeden, gelişmeye en elverişli iş olduğunu ortaya koydu. O zamana kadar, kırda köylülerin gerekli giysilerini sağlamak için kendi işleri yanında yaptıkları dokumacılık, ticari ilişkilerin genişlemesi sayesinde, hız kazanan ve en büyük gelişmeyi gösteren ilk iş oldu. Dokumacılık ilk manüfaktür işi oldu ve başlıca manüfaktür işi olmakta devam etti. Nüfus artışına bağlı olarak artan giysilik kumaş talebi, hızlanmış bir dolaşım sayesinde ilkel sermayenin birikmeye ve seferber edilmeye başlaması, bundan doğan ve özellikle ticaretin gittikçe genişlemesiyle artan lüks gereksinmesi, dokumacılığa, nitelik bakımından olduğu kadar nicelik bakımından da, kendisini daha önceki üretim biçiminden çekip koparan bir hız verdiler. Sonradan da varlıklarını sürdüren ve bugün bile hâlâ mevcut bulunan, kişisel gereksinmeleri için dokumacılık yapan köylülerin yanında, kentlerde, bütün iç pazar ve çoğu kez de dış pazarlar için bez dokuyan yeni bir dokumacılar sınıfı doğdu.

Birçok durumda fazla bir beceri istemeyen ve kısa zamanda sayısız kollara bölünen dokumacılık, doğası gereği, lonca zincirlerine boyun eğmiyordu. Bunun için dokumacılık, köylerde ve lonca örgütlerinin bulunmadığı dağınık kasabalarda yapıldı, bu köyler ve kasabalar, yavaş yavaş kentler haline geldiler ve hatta her ülkede çabucak o ülkenin en parlak kentleri oldular.

Loncadan kurtulmuş olan manüfaktürle birlikte mülkiyet ilişkileri de derhal değişikliğe uğradı. Bir mesleğe bağlı ayni sermayeyi aşmak konusunda ilk ileri adım, hemen taşınır (menkul) bir sermaye edinen, yani o zamanın koşulları içinde sözkonusu olabildiği kadarıyla modern anlamda bir sermaye edinen tacirlerin otaya çıkışı ile kendini göstermiş oldu. İkinci ilerleme manüfaktürle kendini göstermiş oldu, manüfaktürün kendisi de bir ayni sermaye yığınını taşınır sermayeye çevirdi ve genel olarak taşınır sermaye toplamını ayni sermayeye oranla artırdı.

Manüfaktür, bir çırpıda, köylüler için, kendilerini dışarı-

da bırakan ya da az para veren loncalara karşı bir sığınak haline geldi, tıpkı eskiden lonca kentlerinin, köylüler için bir sığınak görevi [47] görmüş olması gibi.

Aynı zamanda, feodalitenin silahlı maiyetinin yok oluşu ve kralların vasallarına karşı kullandıkları daha önce toplanmış bulunan ordulara yol verilmesi yüzünden ve gene tarımın iyileşmesi ve geniş tarım arazisinin otlak haline çevrilmesi nedeniyle meydana gelen bir serserilik dönemi, manüfaktürlerin başlangıcına damgasını vurmuştur. Zaten bu olaylardan anlaşılıyor ki, bu serserilik, doğrudan doğruya feodal düzenin çözülüp dağılmasına bağlıdır. Daha 13. yüzyılda, böyle birkaç dönem olmuştur, ama serserilik, ancak, 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında sürekli ve genel bir şekilde yerleşmiştir. Bu serserilerin sayısı o kadar çoktu ki, İngiltere Kralı Henri VIII, başka birçok kral gibi, 72.000'ini astırdı ve onların işe koşulabilmesini başarmak için çok büyük bir yoksulluğun gelmesi gerekti ve gene de büyük güçlükler pahasına ve uzun bir direnmeden sonra başarıldı. Manüfaktürlerin hızla gelişmesi, özellikle İngiltere'de, gitgide bu aylakları yuttu.

Eskiden uluslar, birbirleriyle bağlantı kurduklarında aralarında yalnızca saldırgan olmayan alışverişler yaparlarken, manüfaktürle birlikte, başka başka uluslar, rekabet ilişkileri içine girdiler, savaşlar yoluyla, koruyucu gümrükler ve yasaklar yoluyla sürdürülen ticari bir savaşıma başladılar. Bundan böyle, ticaretin siyasal bir anlamı vardır artık.

Manüfaktür, ayrıca işçi ile işveren arasındaki ilişkilerde de bir değişikliğe neden oldu. Loncalarda kalfalar ile ustalar arasındaki ataerkil ilişkiler sürmekteydi; manüfaktürde bu ilişkilerin yerini emekçiler ile kapitalist arasındaki para ilişkileri aldı, bu ilişkiler kırlık yerlerde ve küçük kentlerde ataerkil niteliklerini koruyorlardı ama, tamamen manüfaktür kenti olan azçok önemli kentlerde hemen hemen bütün ataerkil niteliklerini çabucak yitirdiler.

Manüfaktür ve genellikle üretim hareketi, Amerika'nın ve Doğu Hindistan deniz yolunun keşfi sonucu, ticaretin genişlemesi olgusuyla olağanüstü bir ilerleme gösterdi. Hindistan'dan getirilen yeni ürünler ve en başta da dolaşıma giren altın ve gümüş kitleleri, toplumsal sınıfların karşılıklı du-

rumlarını baştan aşağı değiştirdi ve feodal toprak mülkiyetine ve emekçilere sert bir darbe indirdi; serüvencilerin yurtdışı seferi, sömürgecilik, ve pazarların şimdi artık mümkün olan ve her geçen gün daha çok gerçekleşen dünya pazarı genişliği kazanması olayı, tarihsel gelişmede yeni bir evreye [48] neden oldu; ama burada bu nokta üzerinde daha fazla duracak durumda değiliz. Yakın zamanda keşfedilen ülkelerin sömürgeleştirilmesi, ulusların giriştikleri ticaret savaşımını besleyecek yeni kaynaklar sağladı ve bu yüzden bu savaşım hem genişledi, hem de genişledikçe daha büyük bir hırs kazandı.

Üretimlerini artırmak için hiçbir dürtüleri olmayan loncalarda, ayni sermaye değişmez kaldığı ve hatta azaldığı halde, ticaretin ve manüfaktürün genişlemesi, taşınır sermayenin birikimini hızlandırdı. Ticaret ve manüfaktür büyük burjuvaziyi yarattı; loncalarda, kentlerde artık eskisi gibi hüküm sürmeyen ama büyük tüccarların ve manüfaktürcülerin egemenliğine boyun eğmek zorunda bulunan küçük-burjuvazinin toplaştığı görüldü.[66] Loncaların, manüfaktürle temas haline gelir gelmez son bulması bundandır.

Ulusların kendi aralarındaki ticaret ilişkileri, sözünü ettiğimiz dönemde, iki değişik yön kazandı. Başlangıçta, dolaşımdaki altın ve gümüş miktarının azlığı, bu madenlerin ihracının yasaklanmasına neden oldu; ve kentlerin artan nüfusuna uğraş bulmak zorunluluğu, çoğu kez dışardan getirilen bir sanayii zorunlu kıldı, ve bu sanayi, elbette ki, yalnız iç rekabete karşı değil, dış rekabete karşı da uyum sağlayabilecek ayrıcalıklardan vazgeçemezdi. Bu ilkel yasaklamalarda, yerel lonca ayrıcalığı bütün ulus ölçeğinde yaygınlaştı. Gümrük vergilerinin kökeninde, feodal beylerin, kendi topraklarından geçen tacirlere onları yağmadan koruma bedeli (fidyesi) olarak zorla kabul ettirdikleri haklar vardır; bu haklar, daha sonra kentler tarafından kabul ettirildiler ve modern devletlerin ortaya çıkışıyla da devlet hazinelerine para toplama hususunda en kolaylıkla başvurulabilen el altında hazır bir araç haline geldiler.

Bu önlemler, Amerikan altın ve gümüşünün Avrupa pazarlarında kendilerini göstermesiyle, sanayiin gittikçe geliş-

[66] [*Marx'ın kenar notu*:] Küçük-burjuvazi — Orta sınıf — Büyük burjuvazi.

mesiyle, ticaretin hızla ilerleyişi ve bu ilerlemenin sonuçlarıyla, burjuvazinin loncalar dışındaki gönenciyle ve paranın gittikçe artan önemiyle başka bir anlam kazandı. Parasız kalmanın kendisini günden güne daha güç durumda bıraktığı devlet, altın ve gümüş ihracı yasağını yalnızca ulusal düşüncelerle sürdürdü; şimdi başlıca hedefleri piyasaya yeni çıkarılan bu gümüş kitlelerini kapıp istif etmek olan burjuvalar tamamıyla tatmin olmuş durumdaydılar; mevcut ayrıcalıklar hükümet için bir gelir kaynağı haline geldiler ve para karşılığında satıldılar; gümrük yönetmeliğinde, ihracata konan vergiler ortaya çıktı, sanayiin yolu üzerine düpedüz bir engel koyan bu vergiler yalnızca mali bir amaç taşıyorlardı.

[49] İkinci dönem, 17. yüzyılın ortasında başladı ve hemen hemen 18. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Ticaret ve denizcilik, ikincil bir rol oynayan manüfaktürden daha çabuk gelişmişlerdi; sömürgeler büyük tüketiciler haline gelmeye başladılar; uzun süren kavgalar pahasına çeşitli uluslar, açılmakta olan dünya pazarını paylaştılar.[67] Bu dönem, denizcilik ve sömürge tekelleri ile ilgili yasalarla[34] başlar. Tarifelerle, yasaklarla, antlaşmalarla, çeşitli ulusların rekabette bulunabilmeleri mümkün olduğu kadar önlendi, ve en son aşamada rekabet savaşımını sürdürmeye hizmet eden ve bu savaşımın sonucunu belirleyen şey, savaşlar (özellikle deniz savaşları) oldu. Denizler üzerinde en güçlü olan ulus İngiltere, ticaret ve manüfaktür planında üstünlüğü korudu. Şimdiden, burada, *bir tek* ülke üzerinde merkezleşme.

Manüfaktür, ulusal pazar üzerinde, koruyucu vergilerle, sömürge pazarında tekel imtiyazlarıyla ve dışarda da olabildiğince çok farklılaşan[35] gümrüklere sürekli olarak korunmuştu. Aynı ülkede üretilen hammaddenin işlenmesi kolaylaştırıldı (İngiltere'de yün ve keten, Fransa'da ipek); o ülkede üretilen hammaddenin ihracatı yasaklandı (İngiltere'de yün) ve ithal edilen maddenin ihracatı ya savsaklandı ya da engellendi (İngiltere'de pamuk). Deniz ticaretinde üstünlüğü elinde tutan ve sömürgeci güce sahip olan ulus, elbette ki, manüfaktürde de nitelik ve nicelik bakımından en büyük ge-

67 [*Elyazmasında ilk biçim:*] açılmakta olan dünya pazarı, herbiri onu kendi hesabına sömürmek için çekişen çeşitli uluslar tarafından ele geçirildi.

nişlemeyi sağlıyordu. Manüfaktür, öteki ülkelerde meydana gelen en küçük değişiklikle pazarını kaybedeceği ve mahvolacağı için himayeden katiyen vazgeçemezdi; çünkü, manüfaktür ne kadar elverişsiz koşullarda olursa olsun, bir ülkeye kolaylıkla sokulursa, gene bu yüzden aynı derecede kolaylıkla da yıkılır. Öte yandan kırda uygulanış tarzıyla, özellikle 18. yüzyılda, manüfaktür, büyük bir bireyler yığınının yaşayış koşullarına o kadar sıkı sıkıya bağlıdır ki, hiçbir ülke serbest rekabeti getirerek kendi varlığını tehlikeye atmayı göze alamaz. Manüfaktür ihracata ulaştığı ölçüde, demek ki, tamamıyla ticaretin genişliğine ya da sınırlı oluşuna bağlıdır ve kendisi de ticaret üzerinde göreli olarak zayıf bir etki meydana getirir. İşte onun 18. yüzyılda ikinci derecede bir önem taşıması [...]* ve tacirlerin nüfuzu bundandır. [50] Devlet himayesi ve tekeller üzerinde, herkesten daha çok ısrar edenler tacirler ve özellikle de armatörler oldular; manüfaktürcüler de, elbette ki, bu himayeyi istediler ve elde ettiler de, ama onlar siyasal önemi olan her şeyde tacirlerin öne geçmesine rıza gösterdiler. Ticaret kentleri, özellikle limanlar, göreli bir uygarlık düzeyine ulaştılar ve büyük burjuvazinin kentleri haline geldiler, oysa sanayi kentlerinde daha çok küçük-burjuva zihniyeti varlığını sürdürdü. Örneğin Aikin'e[36] bakınız. 18. yüzyıl, ticaret yüzyılı oldu. Pinto bunu kesin olarak söylüyor: "*Le commerce fait la marotte du siècle*"**; ve: "*depuis quelque temps il n'est plus question que de commerce, de navigation et de marine.*"***[37]

Sermaye hareketi, hatırı sayılır derecede hızlanmış da olsa, gene hâlâ göreli bir yavaşlık göstermekten geri kalmıyordu. Dünya pazarının, herbiri ayrı bir ulus tarafından sömürülen ayrı ayrı parçalara bölünmesi, uluslar arasında rekabetin kaldırılması, bizzat üretimdeki beceriksizlik ve gelişiminin ilk evresini ancak aşabilmiş olan mali sistem, dolaşımı pek çok engelliyorlardı. Bunun sonucu, cimri bir dükkancı zihniyeti oldu ki, bütün tacirler, ve ticaretin bütün sömürü tarzı, hâlâ bu zihniyetten kurtulmuş değildi. Bunlar, manüfaktürcülere ve hele zanaatçılara oranla, doğrusu-

* Elyazmasında okunmaz hale gelmiş pasaj. —*Ed.*

** "Ticaret yüzyılın tutkusu oldu." —*Ed.*

*** "Bir süredir, insanlar, artık yalnızca ticaretten, denizcilikten ve gemicilikten sözediyorlar." —*Ed.*

nu söylemek gerekirse, büyük burjuva idiler; ama sonraki dönemin tacirlerine ve sanayicilerine oranlanınca da küçükburjuva olarak kalırlar. Bkz: Adam Smith.[38]

Bu dönemin bir ayırdedici özelliği de, altın ve gümüş ihracatı yasağının kalkması, para ticaretinin, bankaların, devlet borçlarının, kâğıt paraların, fonlar ve eshamlar üzerindeki spekülasyonların, her şey üzerindeki borsa oyunlarının, genellikle para sisteminin gelişmesinin doğuşudur. Sermaye de hâlâ taşımakta olduğu ayni niteliğini büyük ölçüde yitirdi.

[4. EN KARMAŞIK İŞBÖLÜMÜ, BÜYÜK SANAYİ]

Ticaretin ve manüfaktürün bir tek ülkede, İngiltere'de toplaşması durumu, 17. yüzyılda, kesintiye uğramadan gelişen biçimiyle bu ülke için yavaş yavaş göreli bir dünya pazarı yarattı ve bu nedenle, daha önceki üretici güçlerin artık karşılayamayacakları bir İngiliz manüfaktür ürünleri talebine yolaçtı. Üretici güçlerin sınırlarını aşan bu talep, büyük sanayii —doğa güçlerinin sınai amaçlarla kullanılması, makineleşme ve en karmaşık işbölümünü— yaratarak, ortaçağdan bu yana mülkiyetin üçüncü [51] dönemine yolaçan dürtücü güç oldu. Ülke içinde rekabet özgürlüğü, teorik mekaniğin yetkinleşmesi vb. gibi bu yeni evrenin öteki koşulları, İngiltere'de daha önceden de vardı. (Newton tarafından tamamlanan mekanik, zaten İngiltere ve Fransa'da 18. yüzyılda herkesin en iyi tanıdığı bilimdi). (Bizzat ulusun kendi içerisindeki serbest rekabete gelince, bunu elde etmek için bir devrim her yanda zorunlu oldu — 1640'ta ve 1688'de İngiltere'de, 1789'da Fransa'da.) Rekabet, kısa zaman sonra, tarihsel rolünü korumak isteyen her ülkeyi, yeni gümrük önlemleri (çünkü eskileri büyük sanayie karşı hiç bir yardım sağlayacak nitelikte değillerdi) ile kendi manüfaktürlerini korumaya zorladı ve az sonra himayeci tarifelerle birlikte büyük sanayiye eşlik etmek zorunda kaldılar. Bu himaye önlemlerine karşın, büyük sanayi, rekabeti evrensel kıldı (büyük sanayi pratik ticaret özgürlüğünü temsil eder, himayeci gümrükler, onda, ancak geçici bir önlem, ticaret özgürlüğü *içersinde* bir savunma silahıdır), büyük sanayi, ulaşım araç-

larını ve modern dünya pazarını kurdu,[68] [redacted] ve bununla da dolaşımı yarattı (para sisteminin yetkinleşmesi) ve sermayelerin hızla merkezileşmesine neden oldu. Evrensel rekabet yoluyla, bütün bireyleri, enerjilerini azami bir gerilim derecesinde tutmaya zorladı. İdeolojiyi, dini, ahlakı, vb., vb. mümkün olduğu kadar yoketti ve bunu başaramadığı zaman da onları apaçık yalanlar haline getirdi. Her uygar ulusu ve, gereksinmelerinin karşılanması için, bu ulusun herbir bireyini bütün dünyaya bağımlı kıldığı ölçüde ve çeşitli ulusların, o zamana kadar doğal olan bağdaşmaz niteliğini yıktığı ölçüde dünya tarihini gerçekten yaratan odur. Doğa bilimini sermayeye bağımlı kıldı ve işbölümünün üzerinden onu doğal birşeymiş gibi gösteren son perdeyi de ortadan kaldırdı. Ve genel bir tarzda, iş içinde olabildiği ölçüde her doğal öğeyi yoketti ve bütün doğal olan ilişkileri, onları para ilişkisi haline getirmek üzere bozup dağıtmayı başardı. Doğal olarak oluşmuş kentlerin yerine, mantarlar gibi biten modern sanayi kentlerini yarattı. Girdiği her yerde zanaatçılığı ve genelikle sanayiin daha önceki bütün evrelerini yıktı. Kentin kır üzerindeki zaferini tamamladı. [Onun ilk koşulu*] otomatik sistemdir. [Onun gelişmesi*] öyle bir üretici güçler kitlesi yarattı ki, loncalar nasıl manüfaktür için bir engel olduysa, küçük kır işletmesi nasıl gelişme yolundaki zanaatçılık için bir başka engel olduysa, özel mülkiyet de bu üretici güçler için öyle bir köstek haline geldiler. [52] Bu üretici güçler, özel mülkiyette, ancak tek yanlı bir gelişme tanırlar, çoğunlukla yıkıcı güçler haline gelirler, ve bunlardan pek çoğu özel mülkiyet rejiminde en ufak bir kullanma alanı bulamazlar. Genel olarak, büyük sanayi, her yerde toplum sınıfları arasında aynı ilişkileri yarattı ve bu nedenle, başka başka ulusların özel niteliklerini yoketti. Ve ensonu, her ulusun burjuvazisi hâlâ özel ulusal çıkarlarını korumaktaysa da, büyük sanayi, bütün uluslarda çıkarları aynı olan bir sınıf, kendisi için ulusallığın çoktan yokolduğu bir sınıf, eski dünyadan gerçekten kurtulmuş ve aynı zamanda ona karşı çıkan bir sınıf yarattı. Büyük sana-

[68] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] ve hızlı dolaşım ve sermaye yoğunlaşmasını doğurdu.

* Elyazmasında okunmaz hale gelmiş pasaj. —*Ed.*

yi, yalnızca kapitalist olan ilişkileri değil, işin kendisini de işçi için dayanılmaz hale getirdi.

Besbelli ki, büyük sanayi,[69] bir ülkenin her yerinde aynı yetkinlik düzeyine varmaz. Ama bu durum, büyük sanayiin yarattığı proleterler, sınıf hareketinin başında yer aldıklarına göre, ve bütün yığını kendileriyle birlikte sürüklediklerine göre, ve büyük sanayi dışında kalan işçiler, büyük sanayiin kendi işçilerinden daha da beter durumda olduklarına göre, proletaryanın sınıf hareketini durdurmaz. Aynı biçimde, büyük sanayiin geliştiği ülkeler, sanayiden çok ya da az yoksun ülkeler üzerinde bu yoksun ülkelerin dünya ticareti yoluyla evrensel rekabet savaşımına sürüklenmesi ölçüsünde etki yaparlar.

*

Bu çeşitli biçimler işin örgütlenmesi biçimleri oldukları kadar aynı zamanda mülkiyetin de biçimleridirler. Her dönemde, gereksinmelerin zorunlu kıldığı ölçüde, mevcut üretici güçlerin bir birliği meydana gelir.

[5. TOPLUMSAL BİR DEVRİMİN TEMELİ OLARAK ÜRETİCİ GÜÇLER İLE KARŞILIKLI İLİŞKİ TARZI ARASINDAKİ ÇELİŞKİ]

Daha önce gördüğümüz gibi, tarihte, zamanımıza gelinceye kadar birçok kez, temel durumu tehlikeye düşürmemekle birlikte, meydana gelmiş olan üretici güçler ile karşılıklı ilişki tarzı arasındaki bu çelişki, aynı zamanda, bütün alanları kapsayan çatışmalar, çeşitli sınıfların çarpışmaları, bilinç çelişkileri, ideolojik savaşım, vb. gibi, siyasal savaşım vb. gibi, çeşitli ikincil biçimler olarak, her keresinde zorunlu olarak bir devrim halinde patlak vermiştir. Sınırlı bir görüş açısından bakıldığında, bu ikincil biçimlerden biri, soyutlanarak ötekilerden ayrılabilir ve bu devrimlerin temeli sayılabilir, bu o kadar kolay bir şeydir ki, devrimleri yapan bireyler, kültür düzeylerine göre ve tarihsel gelişimin evresine göre kendi eylemleri hakkında kendileri de yanılsamalara ka-

[69] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] bütün ülkelerde ne

pılırlar.

*

Demek ki, bizim anlayışımıza göre, tarihin bütün çatışmalarının kökeni üretici güçler ile karşılıklı ilişki tarzı [53] arasındaki çelişkidedir. Ayrıca, bu çelişkinin, bir ülkede, çatışmalara neden olması için o ülkede aşırı ölçüde artmış olması da zorunlu değildir. Sanayileri daha çok gelişmiş ülkelerle rekabet, ticaretin gelişmesinin neden olduğu rekabet, hatta sanayileri daha az gelişmiş ülkelerde bile böyle bir çelişkinin doğmasına yeter (örneğin, İngiliz sanayii ile rekabetin ortaya çıkmaya zorladığı Almanya'daki gizil proletarya).

*

[6. BİREYLERİN REKABETİ VE SINIFLARIN OLUŞMASI. BİREYLER İLE GEÇİM KOŞULLARI ARASINDAKİ ÇELİŞKİNİN GELİŞMESİ. BURJUVA TOPLUM KOŞULLARI İÇİNDE BİREYLERİN ALDATICI ORTAK TOPLULUĞU VE KOMÜNİZMDE BİREYLERİN GERÇEK BİRLİĞİ. TOPLUMUN YAŞAM KOŞULLARININ BİRLEŞMİŞ BİREYLERİN GÜCÜNE BAĞLI KILINMASI]

Rekabet, bireyleri birbirinden ayırır, yalnızca burjuvaları değil, hatta onlardan daha çok proleterleri de, her ne kadar bunları biraraya topluyorsa da. Bunun içindir ki, bu bireyler birleşebilinceye kadar —eğer onların birliğinin salt yerel birlik olması istenmiyorsa— bu birliğin, ilkönce büyük sanayi tarafından gerekli araçların, yani büyük sanayi kentlerinin, hızlı ve ucuz iletişim olanaklarının yaratılmasını gerektirdiği bir yana bırakılırsa, daima uzun bir dönem geçer ve gene bunun içindir ki, birbirinden yalıtılmış durumda bulunan ve her gün bu yalıtık durumunu yeniden yaratan koşullar içinde yaşayan bu bireylerin karşısındaki herhangi örgütlü bir gücü yenmek, ancak uzun savaşımlardan sonra olanaklı olabilir. Bunun tersini istemek, rekabetin, bu belirli tarihsel çağda mevcut olmamasını istemek ya da tek başlarına bireyler olarak üzerinde hiçbir denetime sahip bulunmadıkları koşulları bireylerin kendi kafalarından uydurdukla-

rını iddia etmek olurdu.

*

Konut yapımı. Vahşilerde, kuşkusuz her ailenin kendi mağarası ya da kendi kulübesi vardır, aynı biçimde, her ailenin özel bir çadırı olması göçebelerde de normal bir şeydir. Özel mülkiyetin bunu izleyen gelişmesi, bu yalıtık ev ekonomisini daha da vazgeçilmez hale getirmekten başka bir şey yapmaz. Tarımcı halklarda toprağın ortak olarak işlenmesi ne kadar olanaksız ise, ortaklıkçı ev ekonomisi de o kadar olanaksızdır. Kentlerin inşa edilmesi büyük bir ilerleme olmuştur. Bununla birlikte, daha önceki bütün dönemlerde, zaten yalnızca şu nedenden, yani maddi koşulların bulunmayışı yüzünden özel mülkiyetin kaldırılmasına bağlı olan yalıtık ekonominin kaldırılması işi de olanaksızdı. Ortaklıkçı bir ev ekonomisi kurulmasının önkoşulu, makine kullanımının gelişmesi, doğal güçlerin ve başka sayısız üretici güçlerin kullanılmasının gelişmesi — sözgelimi su yolları, [54] gazla aydınlatma, buharlı ısıtma vb., kent ile kır [arasındaki karşıtlığın] ortadan kadırılmasıdır. Bu koşullar olmadan ortak ekonominin kendisi de yeni bir üretici güç meydana getirmezdi, bütün maddi temelinden yoksun olurdu, ancak yalnızca teorik bir temele dayanırdı, yani başka bir deyişle basit, delice bir heves olurdu ve ancak bir keşişler ekonomisine varırdı. — Neyin mümkün olduğu da kent halinde kümelenmelerde ve belirli özel amaçlarla (hapisane, kışla vb.) genel binalar yapımıyla tanıtlanmıştır. Kendiliğinden anlaşılıyor ki, yalıtık ekonominin yokedilmesi, ailenin ortadan kaldırılmasından ayrılamaz.

*

(Aziz Max'ta sık sık raslanan: "herkes devletin sayesinde ne ise odur" tümcesi aslında, burjuva, burjuva cinsinin ancak bir nüshasıdır demeye gelir, bu tümce, burjuvalar *sınıfının* kendisini oluşturan bireylerden önce var olmuş olacağını önceden varsayar.)[70]

Ortaçağda, burjuvalar, her kentte, kendi canlarını korumak için kırın soylularına karşı birleşmek zorundaydılar, ti-

caretin genişlemesi, ulaşım olanaklarının kurulması, her kentin aynı engele karşı savaşarak aynı çıkarları başarıya ulaştırmış olan öteki kentleri tanımalarına neden oldu.[71] Burjuva *sınıfı* çeşitli kentlerdeki birçok yerel burjuvazilerden başlayarak ancak çok yavaş bir biçimde meydana gelmiştir. Mevcut ilişkilerle karşıtlık ve gene bu karşıtlığın koşullandırmakta olduğu iş tarzı, aynı zamanda, ayrı ayrı her burjuvanın yaşam koşullarını değiştirdi, bunları bütün burjuvalar için ortak ve tek başına her bireyden bağımsız olan yaşam koşulları haline getirdiler.[72] Burjuvalar, feodal birlikten kopup ayrıldıkları ölçüde bu koşulları yarattılar ve burjuvalar, mevcut feodalite ile olan karşıtlıklarının belirlediği ölçüde de, bu koşullar, burjuvaları yarattı. Çeşitli kentler arasındaki birleşmeyle bu ortak koşullar sınıf koşullarına dönüştü. Aynı koşullar, aynı karşıtlık, aynı çıkarlar da *grosso modo** her yerde aynı âdetleri doğurmak zorundaydı. Burjuvazinin kendisi, kendine özgü koşulların gelişmesiyle birlikte, ancak yavaş yavaş gelişir, kendisi de kendi içinde işbölümüne göre çeşitli kesimlere ayrılır ve (bu arada, bir yandan burjuvaziden önce var olan, mülk sahibi olmayan sınıfların çoğunluğunu ve o zamana kadar mülk sahibi olan sınıfların bir kısmını, yeni bir sınıfa, proletaryaya dönüştürür) daha önce mevcut olan mülk sahibi bütün sınıfları, mevcut bütün mülkiyetin ticaret ve sanayi sermayesine dönüşmesi ölçüsünde, bağrında toplayacak duruma gelmeye başlar.[73] Tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım [55] yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler; bunun dışında rekabet içinde birbirlerine düşmandırlar. Bundan başka, sınıfın kendisi de, bireylere karşı bağımsız hale gelir. Öyle ki bireyler kendi yaşam koşullarını önceden hazırlanmış olarak bulurlar, yaşamdaki durumlarını ve bunun yanında kendi kişisel gelişimlerini, tüm çizdiği yolu kendi sınıflarından alırlar; kendi sınıflarına bağımlıdır-

[70] [*Marx*'ın *kenar notu*:] Filozoflarda sınıfın *önceden-varlığı*

[71] [*Elyazmasında ilk biçim*:] birçok kentin birliğine yolaçtı, bu da onların feodal beyler karşısındaki çıkarlarının özdeşliği ile açıklanıyordu.

[72] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] bir sınıfın ortak varlık koşulları haline gelen bu bireysel yaşam koşullarının birleşmesi.

[73] [*Marx'ın kenar notu*:] İlkönce doğrudan doğruya devlete ait işkollarını, sonra da azçok ideolojik bütün işleri soğurur.

* Kaba bir biçimde. —ç.

lar. Bu görüngü, tek tek bireylerin işbölümüne bağımlılığı ile aynıdır ve bu görüngü, ancak özel mülkiyet ve bizzat çalışma ortadan kaldırıldığı takdirde ortadan kaldırılabilir. Bireylerin kendi sınıflarına karşı bu bağımlılığının, aynı zamanda, nasıl her çeşit tasarımlara vb. bağımlılık haline geldiğini kerelerce belirtmiştik.

Eğer, *felsefi* açıdan, bireylerin gelişmesi,[74] tarihsel olarak birbiri ardından gelen toplum katlarının ve sınıfların ortak koşulları içinde ve bu olgunun bireylere dayatılan genel tasarımları içinde dikkate alınırsa, gerçekten, Cinsin ya da İnsanın bu bireyler içinde geliştikleri ya da bu bireylerin İnsanı geliştirmiş oldukları sanılabilir; tarihe büyük hakaretlerde bulunan hayalî görüş. O zaman, bu çeşitli katmanlar ve çeşitli sınıflar, genel ifadenin özel belirtileri olarak, Cinsin alt-bölünmeleri olarak, İnsanın gelişim evreleri olarak anlaşılabilir.

Bireylerin, belirli sınıflara bu bağımlılığı, özel bir sınıf çıkarını artık egemen sınıfa karşı üstün kabul ettirmek zorunda olmayan bir sınıf oluşmadıkça ortadan kaldırılamaz.

*

Kişisel güçlerin (ilişkilerin) işbölümü yoluyla nesnel güçler haline dönüşmesi, bu engel, tasarımların kafadan çıkarılıp atılmasıyla ortadan kaldırılamaz, ama yalnızca bireyler bu nesnel güçleri yeniden egemenlikleri altına alırlarsa ve işbölümünü ortadan kaldırırlarsa o da ortadan kalkar.[75] Bu, ortaklaşalık (*Gemeinschaft*) olmadan mümkün değildir.[76] Ancak [başkaları ile] ortaklaşalık halindedir ki, her birey [56] kendi yetilerini her doğrultuda geliştirmek çarelerine sahip olur; kişisel özgürlük, yalnız ortaklaşalık içinde olanaklıdır. Şimdiye kadar yaşanmış olan ortaklaşalıkların yerine geçenler içinde, devlette, vb., kişisel özgürlük, ancak

[74] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] onların kısmen verilmiş kısmen de bu verilmiş koşulların gelişmesinin sonucu olan varlık koşulları içinde, felsefi açıdan.

[75] [*Engels'in kenar notu*:] (Feuerb[ach]: Varlık ve Öz)

[76] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] ve ortaklaşalığın içerdiği bireyin tam ve özgür gelişmesi olmadan olanaklı değildir.

egemen sınıfın koşulları içinde gelişmiş olan bireyler için ve yalnızca bunların bu sınıfın bireyleri olmaları ölçüsünde vardı. Bireylerin daha önceleri meydana getirmiş oldukları görünüşteki ortaklaşalık, o bireylere karşı daima bağımsız bir varlık kazanmıştı ve aynı zamanda, bir başka sınıf karşısında bir sınıfın birliğini temsil etmesinden dolayı, egemen sınıf için, ancak, tamamıyla hayalî bir ortaklaşalığı değil, ama yeni bir zinciri temsil etmiştir. Gerçek ortaklaşalıkta, bireyler, ortaklıklarıyla birlikte, aynı zaman içinde, bu ortaklık sayesinde ve bu ortaklıkta kendi özgürlüklerini elde ederler.

Bireyler, her zaman kendi kendilerinden, elbette ki, ideologların anladıkları anlamda "saf" bireyden değil, kendi koşulları ve kendi belli tarihsel ilişkileri çerçevesi içinde kendilerinden hareket etmişlerdir. Ama tarihsel gelişmenin seyri sırasında ve kesin olarak toplumsal ilişkilerin kazandıkları bağımsızlık, yani işbölümünün bu kaçınılmaz meyvesi ile, her bireyin, kişisel olduğu ölçüde yaşamı ile, herhangi bir işkoluna ve bu işkolunun içkin koşullarına bağımlı olduğu ölçüde yaşamı arasında bir fark olduğu ortaya çıkar. (Bu sözlerden, sözgelimi, geliriyle yaşayan bir kimsenin ya da bir kapitalistin kişiler olmadan çıktıkları anlamını çıkarmamalıdır; ama onların kişilikleri, baştan aşağı belirli olan sınıf ilişkileriyle koşullandırılmıştır ve bu fark, ancak başka bir sınıfa karşı olmayla kendini gösterir, ve gene bu fark, onların kendilerine ancak iflas ettikleri zaman görünür.) Zümre içinde (ve hatta aşirette de) bu olgu gizli kalır; örneğin, bir soylu, daima bir soylu olarak kalır, başka ilişkileri hesaba katılmazsa soylu olmayan biri daima soylu olmayan biri olarak kalır; bu onun kişiliğinden ayrılmaz bir niteliktir. Kişisel birey ile onun karşıtı olan bir sınıfın üyesi olarak birey arasındaki fark, birey için varlık koşullarının raslansallığı, ancak, kendisi de burjuvazinin bir ürünü olan sınıfla ortaya çıkarlar. Yalnız rekabet ve bireylerin kendi aralarındaki savaşımdır ki, bu varlık koşullarının raslansallığını raslansallık olarak yaratır ve geliştirir. [57] O halde, görünüşte, bireyler, burjuvazinin egemenliği altında öncekinden daha özgürdürler, çünkü onların varlık koşulları, onlar için raslansaldır; gerçekte ise, kuşkusuz, daha az özgürdürler, çünkü nesnel bir güce daha fazla bağımlı durumdadırlar. Zümre ile olan fark, özellikle burjuvazi ile proletarya arasındaki kar-

şıtlıkta kendini gösterir. Kent yurttaşlarının zümresi, loncalar, vb., toprak sahibi soyluların karşısında ortaya çıktıkları zaman, feodal kurumlardan ayrılmadan önce de gizli bir şekilde var olan varlık koşulları, taşınır mülkiyet ve zanaat işi, feodal toprak mülkiyetine karşı değerlendirilmiş ve başlangıçta kendisi de kendine özgü feodal bir biçim almış olan olumlu bir şey olarak göründüler. Kuşkusuz, kaçak serfler, daha önceki serflik durumlarını kendi kişilikleri için zorunlu olmayan bir şey sayıyorlardı: bunda, herhangi bir zincirden kurtulan her sınıfın yaptığı gibi hareket ediyorlardı ve, o zaman da, sınıf olarak özgür olmuyorlar, tek tek kendi başlarını kurtarıyorlardı. Üstelik, zümrelere göre örgütlenme alanının dışına çıkmıyorlardı, ancak kendileri de yeni bir kast meydana getirdiler ve yeni durumlarında da daha önceki çalışma tarzlarını korudular ve bu çalışma tarzını, daha şimdiden onun ulaşmış olduğu gelişme noktasına artık uygun gelmeyen geçmişin bağlarından kurtararak geliştirdiler.

Öte yandan, kendi yaşam koşulları, emek, ve onunla birlikte modern toplumun varolan bütün koşulları, proleterler için, ayrı bireyler olarak, denetleyemedikleri ve hiçbir toplumsal örgütlenmenin kendilerine denetleme olanağı vermediği, raslansal birşey haline gelir.[77] Her proleterin kişiliği ile çalışma [...]* arasındaki çelişki ve yaşam koşullarının baskısı —gençliğinden beri kurban edildiği ve kendi sınıfı içersinde başka bir sınıfa geçecek koşullara ulaşma şansı hiçbir zaman olmadığı için— belirgin hale gelir.

[58] *N.B.* — Unutmayalım ki, serflerin, bulunduğu yerde varlığını sürdürmek zorunluluğu, *allotement*'ların** serfler arasında paylaştırılmasına neden olan büyük işletme olanaksızlığı, serflerin feodal beylere karşı yükümlerini, kısa zamanda, bir ayni ödemeye ve angaryalar ortalamasına indirgedi; bu, serfe, taşınır servetleri biriktirme olanağını veriyordu, onun beyin mülkünden kaçışını kolaylaştırıyordu ve ona bir kentli yurttaş olarak kente gitmeyi başarma umudu veriyordu; bu, serfler arasında da, hiyerarşiye göre, bir sıralanma sonucunu doğurdu, öyle ki, kaçanlar daha şimdiden

[77] [*Elyazmasında ilk biçim:*] hiçbir toplumsal organizasyonun da, üzerinde hiçbir denetim sağlayamayacağı

* Elyazmasında okunmaz hale gelmiş pasaj. —*Ed.*

** Parseller, evlekler. —ç.

yarı-burjuva durumda idiler. Şurası hemen göze çarpar ki, bir mesleği olan köylüler, taşınır servetleri elde etmekte en fazla şansı olanlardı.

O halde, kaçak serfler yalnızca varolan kendi varlık koşullarını geliştirmek ve zafere ulaştırmak isterken ve bundan dolayı sonuçta yalnızca serbest çalışmaya ulaşırken, proleterler eğer kendilerini birey olarak ortaya koyuyorlarsa, şimdiye kadar süregelen kendi varoluş koşullarını, daha da ötesi, şimdiye kadar her toplumun koşulu olan varoluş koşullarını, yani çalışmayı, ortadan kaldırmalıdırlar. Bu bakımdan, proleterler, toplum bireylerinin şimdiye kadar topluluğun tümünün ifadesi olarak seçmiş oldukları biçim ile doğrudan bir karşıtlık halinde, yani devlet ile karşıtlık halinde bulunmaktadırlar, ve kendi kişiliklerini gerçekleştirmeleri için bu devleti devirmeleri gerekir.

*

Zamanımıza kadarki bütün tarihsel gelişmeden çıkan şudur:[78] bir sınıfın bireylerinin katıldıkları ve her zaman onların bir başkasına karşı ortak çıkarlarıyla koşullandırılmış bulunan kolektif ilişkiler, bu bireyleri, yalnızca sıradan bireyler olarak, kendi sınıflarının varoluş koşulları içinde yaşadıkları ölçüde içinde toplayan bir ortaklaşalık oluşturur; demek ki, bunlar, kısaca, bireylerin bireyler olarak değil, ama bir sınıfın üyeleri olarak katıldıkları ilişkilerdir. Buna karşılık, bütün kendi varlık koşullarını ve toplumun bütün üyelerinin koşullarını [59] kendi denetimleri altına alan devrimci proleterlerin ortaklaşalığında bunun tersi meydana gelir: bireyler, bu ortaklaşalığa bireyler olarak katılırlar. Ve (kuşkusuz, bireylerin birliğinin şimdi artık gelişmiş oldukları varsayılan üretici güçler çerçevesi içinde işlemesi koşuluyla), bireylerin özgürce gelişmesinin ve (birliğin) kendi denetimi altındaki hareketlerinin koşullarını koyan bu birleşmedir, oysa şimdiye kadar bu koşullar raslantıya bırakılmıştı ve bu koşullar kesin olarak bireylerin bireyler olarak ayrılmalarından dolayı ve işbölümünün içerdiği, ama bireylerin

[78] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] her tarihsel çağda özgür olmuş bireyler daha önceden varolan ve kendilerine verilmiş varlık koşullarını geliştirmeye devam etmekten başka bir şey yapmadılar.

bireyler olarak ayrılmaları yüzünden onlara yabancı bir bağ haline gelen zorunlu birliğinden dolayı, bireyler karşısında özerk bir varlığa sahip olmuşlardı. Şimdiye kadar bilinen toplum içinde birleşme hiç de (örneğin bize, *Toplum Sözleşmesi*'nde[39] tanıtıldığı gibi) isteğe bağlı bir birlik değildi, tersine bireylerin, içinde, raslantısallıktan yararlandıkları koşullar temeli üzerinde kurulmuş zorunlu bir birlikti. (Örneğin, Kuzey Amerika Devleti'nin kuruluşu ile Güney Amerika cumhuriyetlerini karşılaştırınız.) İşte şimdiye kadar kişisel özgürlük denilen şey, belli koşullar içersinde raslansallıktan rahatça yararlanabilme hakkıdır. — Bu varlık koşulları, doğaldır ki, her dönemin üretici güçlerinden ve karşılıklı ilişki tarzlarından başka bir şey değildir.

*

Komünizm, kendinden önce gelen bütün hareketlerden, daha önceki bütün üretim ve karşılıklı ilişkilerin temelini altüst etmesi bakımından, bütün doğal öncülleri, ilk kez, bizden önceki insanların yarattıkları öncüller olarak bilinçle ele alması bakımından, bu öncülleri doğal niteliklerinden soyup onları birleşmiş bireylerin gücüne bağımlı kılması bakımından, ayrılır. Bundan ötürü, komünizmin örgütlenmesi, esas olarak, ekonomiktir, bu birliğin koşullarının maddi üretimidir; mevcut koşulları, bu birliğin koşulları haline getirir. Komünizmin yarattığı mevcut durum, bu durum bizzat bireylerin o güne kadarki karşılıklı ilişkilerinin ürününden başka bir şey olmadığından, bireylerden bağımsız olarak mevcut olan her şeyi olanak-dışı kılan gerçek temelin ta kendisidir. Komünistler, demek ki, kendilerinden önceki üretim ve karşılıklı ilişki tarafından yaratılan koşulları, pratikte, inorganik etkenler olarak ele alırlar, ama önceki kuşakların planının ya da bu kuşakların varoluş nedeninin kendilerine malzeme sağlamak olduğunu düşünmezler ve bu koşulların, o koşulları yaratanların gözünde de inorganik olduklarına inanmazlar.

[7. ÜRETİCİ GÜÇLER İLE İLİŞKİ TARZI ARASINDAKİ ÇELİŞKİ OLARAK, BİREYLER İLE O BİREYLERİN İÇİNDE BULUNDUKLARI VAROLUŞ KOŞULLARI ARASINDAKİ ÇELİŞKİ. ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞİMİ VE İLİŞKİ TARZLARININ DEĞİŞMESİ]

[60] Kişisel birey ile raslansal birey arasındaki fark, bir kavram farkı değil, tarihsel bir olgudur. Bu ayrımın değiı ik çağlarda değişik bir anlamı vardır: örneğin, 18. yüzyılda, birey için zümre raslansaldır, aile de azçok öyle. Bu, her çağ için bizim bizzat yapacağımız bir ayrım değildir, ama her çağın kendi gelişinde hazır bulduğu çeşitli unsurlar arasında kendisinin yaptığı bir kavrama göre değil de, yaşamın maddi çatışmalarının baskısı altında yaptığı bir ayrımdır. Daha sonraki çağda, daha öncekine karşıt olarak, hem de bu daha öncekinden miras alınan unsurlar arasında raslantısal gibi görünen şey, üretici güçlerin belirli bir gelişmesine uygun düşen bir karşılıklı ilişki tarzıdır. Üretici güç ile karşılıklı ilişki tarzı arasındaki bağ, karşılıklı ilişki tarzı ile[79] bireylerin eylemi ya da faaliyeti arasındaki bağdır. (Bu faaliyetin[80] temel biçimi, doğal olarak, bütün öteki entelektüel, siyasal, dinsel vb. biçimlerin bağlı oldukları maddi biçimdir. Maddi yaşamın aldığı değişik biçimler her seferinde, daha önce gelişmiş bulunan gereksinmelere bağlıdır ve bu gereksinmelerin üretiminin kendisi, tıpkı onların tatmini gibi, hiçbir zaman bir koyunda ya da bir köpekte bulamayacağımız tarihsel bir süreçtir. (Stirner'in iflah olmaz temel savı,[40] *adversus hominem**) her ne kadar koyunlar ve köpekler, bugünkü biçimleriyle, tarihsel bir sürecin ürünleri, ama *malgré eux*** ürünleri iseler de.) Çelişki ortaya çıkmadıkça, bireyler hangi koşullar içinde birbirleriyle ilişkiye giriyorlarsa, bu koşullar onların bireyselliklerinin içinde ondan ayrılmaz olan koşullardır; kesinlikle bireylerin dışında değillerdir ve, yalnız bu koşullar, bu belirli olan ve belirli koşullar içinde mevcut bulunan bireylere, maddi yaşamlarını ve maddi yaşamlarından ileri gelen her şeyi meydana getirmek olanağını sağlarlar; şu

[79] [*Elyazmasında karalanmış sözcük*:] öz faaliyeti.
[80] [*Elyazmasında ilk biçim*:] kendinden faaliyeti.
* İnsana karşı. —ç.
** Kendilerine karşın. —ç.

halde bu koşullar, bireylerin kendi kendilerini aktif olarak ifade etmelerini sağlayan koşullardır ve bunlar, bu öz faaliyet ile ortaya çıkarlar.[81] Bunun sonucu olarak, henüz, çelişkinin müdahalesi olmadığı sürece, demek ki, bireylerin, içinde üretimde bulundukları belirli koşullar, [61] bunların sayıca sınırlanmalarına, sınırlı karakteri ancak çelişkinin ortaya çıkmasıyla beliren ve bu bakımdan daha sonraki kuşak için de mevcut olan sınırlı varlıklarına tekabül eder. Ve o zaman bu koşul raslansal bir engel gibi görünür ve o zaman, bir engel olduğu bilinci, daha önceki çağa da atfedilir.

İlkönce öz faaliyetin koşulları olarak, daha sonra da öz faaliyetine engel olarak ortaya çıkan bu değişik koşullar, bütün tarihsel evrim içinde birbirleriyle bağlantılı bir karşılıklı ilişki tarzı dizisi oluştururlar ki, bu tarzlar arasındaki bağ, daha gelişmiş üretici güçlere ve bundan dolayı da bireylerin daha yetkinleşmiş faaliyet tarzlarına uygun düşen yeni bir biçimin, bir engel haline gelen daha önceki tarzın yerini almasından ve bu yeni tarzın da *à son tour** bir engel haline gelmesinden ve yerini başka bir tarza bırakmasından ibarettir. Her evrede, bu koşullar, üretici güçlerin zamandaş gelişmelerine uygun düştüğünden, bu koşulların tarihi, aynı zamanda, gelişen ve her yeni kuşak tarafından benimsenen üretici güçlerin de tarihidir ve bu bakımdan da bizzat bireylerin kendi güçlerinin tarihidir.

Doğal olarak meydana gelen, yani özgür olarak biraraya gelmiş bireyler tarafından kurulmuş genel bir plana bağımlı olmayan bu gelişme, çeşitli yörelerden, aşiretlerden, uluslardan, ve çeşitli işkollarından vb. hareket eder, bu çeşitli yörelerin herbiri başlangıçta ötekilerden bağımsız olarak gelişir ve ötekilerle ancak azar azar bağlantı kurar. Giderek, ancak çok yavaş ilerler; başka başka evreler ve çıkarlar hiçbir zaman tamamıyla aşılmış değildir, ama yalnızca üstün gelen çıkara bağımlı olmuşlardır ve daha yüzyıllar boyunca onun yanında sürüklenip giderler. Bundan şu sonuç çıkar ki, aynı ulusun içerisinde bireylerin gelişmeleri tamamıyla birbirinden ayrıdır, hatta onların servet koşulları hesaba katılmasa bile. Ve gene bundan çıkan sonuca göre, özel karşılıklı ilişki

[81] [*Marx'ın kenar notu*:] bizzat değişim tarzının üretimi.

* Sırası gelince. —ç.

tarzı, daha sonraki bir çıkara karşılık olan başka bir tarza çoktan yerini bırakmış bulunan daha önceki bir çıkar, daha uzun bir zaman, görünürdeki toplum ilişkilerinde geleneksel ve bireyler karşısında özerk bir hale gelmiş bulunan (devlet, hukuk gibi) bir güce sahip olmakta devam eder; yalnız bir devrim, son tahlilde, bu gücü kırabilir. Bu da, aynı biçimde, daha genel bir senteze olanak veren tek tek hususlar [62] sözkonusu olduğunda, bilincin neden bazan çağdaş ampirik ilişkilerden daha ilerilere gitmiş gibi göründüğünü, öyle ki, daha sonraki bir dönemin savaşımlarına, niçin, daha önce yaşamış olan teorisyenlere bir otorite olarak dayanılabildiğini açıklar.

Buna karşılık, Kuzey Amerika gibi zaten gelişmiş bir tarihsel dönemle başlayan ülkelerde, gelişme, hızlı olur. Bu gibi ülkelerde, terkettikleri ülkelerin gereksinmelerine uygun düşmeyen karşılıklı ilişki tarzları yüzünden göç eden ve buraya gelip yerleşen bireyler dışında önceden mevcut doğal koşullar yoktur. Dolayısıyla bu ülkeler, eski dünyanın en çok evrime uğramış bireyleriyle, ve bu yüzden de bu bireylere uygun düşen en gelişmiş karşılıklı ilişki tarzıyla işe başlarlar. Hatta bu, bu karşılıklı ilişki tarzı eski ülkelerde kendini kabul ettirmeden önce olabilir. Bütün sömürgelerde, bunlar basit birer askerî ya da ticari üs olmadıkları ölçüde, durum böyledir. Kartaca, Yunan kolonileri ve 11. ve 12. yüzyıllarda İzlanda, bunun örnekleridir. Fetih halinde de, başka bir toprakta gelişmiş olan karşılıklı ilişki tarzı, olduğu gibi istila edilen ülkeye getirildiği zaman buna benzer bir durum meydana gelir; eski ülkesinde bu tarz, daha önceki çağların çıkarlarının ve yaşayış koşullarının henüz izlerini taşımaktaydı, ama burada fethedilen ülkede, tersine, tam olarak ve engelsiz kök salabilir; yalnızca, fethedilen ülkeye sürekli olarak bir kuvvet sağlayabilmesi için bile olsa. (Normanların fethinden sonra feodal örgütlenmenin en kusursuz şeklini tanımış olan İngiltere ve Napoli[41].)

[8. TARİHTE ZORUN (FETHİN) ROLÜ]

Fetih olgusu, bütün bu tarih anlayışıyla çelişir görünmektedir. Şimdiye kadar zorbalık, savaş, yağma, cinayet ve

soygunculuk, vb., tarihin itici gücü sayıldı. Biz burada, bellibaşlı noktalarla yetinmek zorundayız, bunun için de yalnızca en çarpıcı bir örneği, eski bir uygarlığın barbar bir halk tarafından yıkılması ve yeniden sıfırla başlayan yeni bir toplumsal yapının, onun yanısıra oluşması örneğini alıyoruz. (Roma ve Barbarlar, feodalite ve Galya, [Bizans] Doğu İmparatorluğu ve Türkler[42].)

[63] Fetihçi barbar halkta, daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu halk için geleneksel ve ilkel üretim tarzından başka bir tarz mümkün olmadığı, nüfusun çoğalması, zorunlu olarak, yeni üretim araçları gereksinmesine yol açtığı için, savaşın kendisi, daha büyük bir şevkle başvurulan bir normal ilişki tarzıdır. İtalya'da, tersine (miras yoluyla, satınalma ve borçlandırma yoluyla gerçekleşen) toprak mülkiyetinin toplaştığı görülmektedir; (çünkü, törelerin son derece bozulması ve evlenmelerin seyrekliği eski ailelerin gitgide sönmesine neden oluyordu) ve bu ailelerin servetleri birkaç kişinin eline geçiyordu (üstelik, bu toprak mülkler, otlaklar haline çevrilmişti, zamanımızda da hâlâ geçerli olan ekonomik nedenler dışında, çalınan, yağma edilen ya da haraç adı altında zorla alınan tahılların ithali ve bunun sonucu olarak da İtalyan buğdayı için tüketici bulunmayışı, bu toprakların otlak haline dönüşmesine neden oluyordu). Bu koşullar yüzünden özgür halk hemen hemen tamamen kaybolmuştu, kölelerin kendileri sürekli yokolmak tehlikesi ile karşı karşıyaydılar ve sürekli olarak yerlerine başkalarının konması gerekiyordu. Kölelik bütün üretimin temeli olarak kaldı. Özgür insanlarla köleler arasında yer alan plebyenler hiçbir zaman *Lumpenproletarya*'nın üstünde bir duruma erişemediler. Ayrıca, Roma, hiçbir zaman kent aşamasını aşmamıştı; Roma, taşra eyaletlerine hemen hemen yalnızca siyasal bağlarla bağlıydı ki, elbette, siyasal olaylar da sırasında bu bağları pekâlâ koparabiliyordu.

Tarihte, şimdiye değin, yalnızca *ele geçirmeler*'in sözkonusu olduğu fikrinden daha yaygın bir şey yoktur. Barbarlar Roma İmparatorluğunu *ele geçiriyorlar*, eski dünyanın feodaliteye geçişi bu ele geçirme ile açıklanıyor. Ama, bu barbarlar tarafından ele geçirilme işinde sözkonusu olan, toprakları ele geçirilen ulusun, modern halklarda olduğu gibi, sınai üretici güçleri geliştirip geliştirmedikleri ya da ulusun

üretici güçlerinin, yalnızca biraraya toplanmalarına[82] ve ortaklaşalığa (*Gemeinwesen*) dayanıp dayanmadığıdır. Ele geçirme, ayrıca, ele geçirilen nesne tarafından da koşullandırılır. Alıcı, ele geçirilen ülkenin üretim ve dolaşım koşullarına tabi olmadan, bir bankacının kâğıttan ibaret olan servetine hiçbir zaman elkonulamaz. Modern bir sanayi ülkesinin bütün sanayi sermayesi için de durum aynıdır. Ve, sonu sonuna, ele geçirme, her yerde çabucak son bulur, ve artık alacak bir şey olmadığı zaman elbette üretime koyulmak gerekir. Çok erkenden [64] kendini gösteren bu üretim zorunluluğu, oraya yerleşen fatihlerin benimsedikleri ortaklaşa biçimin, bu fatihlerin orada buldukları üretici güçlerin gelişme evresine uygun düşmesi gereğini doğurmaktadır ve eğer bu hemen meydana gelen bir durum değilse, topluluk biçimi, üretici güçlerdeki değişikliklere uygun olarak değişikliğe uğramalıdır. Büyük istilaları izleyen dönemlerde, her yerde önemli görüldüğüne inanılan olayın açıklaması buradadır: Gerçekten de uşak efendi idi ve fatihler, ele geçirilen ülkenin dilini, kültürünü ve törelerini çabucak kabul ettiler.

Feodalite, Almanya'dan hiç de hazır olarak getirilmemiştir, ama fetihçiler yönünden, fetih sırasında bile, ordunun askerî örgütlenişinde kökeni vardır, bu örgütlenme fetihten sonra ele geçirilen ülkelerde bulunmuş olan üretici güçlerin etkisi altında gelişmiştir ve, ancak o zaman tam anlamıyla feodalite haline gelmiştir. Eski Roma'nın bilinçsiz anılarından doğma başka biçimleri kabul ettirmek için yapılan çabaların başarısızlığı (örneğin Charlemagne) feodal biçimin üretici güçler tarafından ne ölçüde koşullandırılmış olduğunu bize gösterir.

Devam edecek.

*

[9. BÜYÜK SANAYİ VE SERBEST REKABET KOŞULLARINDA ÜRETİCİ GÜÇLERLE İLİŞKİ TARZI ARASINDA GİTTİKÇE BÜYÜYEN ÇELİŞKİ. EMEK VE SERMAYE KARŞITLIĞI]

Büyük sanayide ve rekabette, bireylerin bütün varoluş

[82] [*Elyazmasında karalanmış pasaj:*] olabildiği kadarıyla elbirliği.

koşulları, belirlenmeleri ve sınırlanmaları en basit iki biçim içinde erimiştir: özel mülkiyet ve emek. Paranın işe karışmasıyla ilişkinin her biçimi ve ilişkinin bizzat kendisi, bireyler için olması da, olmaması da mümkün şeyler olmaktadır. Demek ki, daha önceki ilişkilerin, bireylerin, birey olarak, aralarındaki ilişkiler değil, ancak, belirli koşullar içinde yaşayan bireylerin ilişkileri olması, paranın kendi niteliğindedir. Bu koşullar, şimdi artık yalnızca iki koşula indirgeniyorlar: bir yanda birikmiş emek ya da özel mülkiyet, öte yanda fiilî emek. Eğer bu koşullardan biri ortadan kalkarsa değişim kesintiye uğrar. Modern iktisatçıların kendileri, örneğin Sismondi, Cherbuliez, vb. *l'association des individus** ile *l'association des capitaux*'yu** karşı karşıya getiriyorlar. Öte yandan bireylerin kendileri de tamamen işbölümüne bağımlıdırlar ve bu yüzden de birbirlerine karşı da tam bir bağımlılık içinde bulunurlar. Özel mülkiyet, iş içerisinde, emeğe karşıt olduğu ölçüde doğar, ve birikim zorunluluğu ile gelişir, ve başlangıçta, ortaklaşa biçimini korumakla birlikte, daha sonraki gelişmesinde özel mülkiyetin modern biçimine gittikçe yaklaşır. Ve hemen, işbölümü, daha şimdiden *iş koşullarının*, aletlerin ve malzemenin bölünümünü de içerir, ve bu bölünme ile birlikte, birikmiş sermayenin ayrı ayrı mülk sahipleri arasında parçalanmasını ve bunun sonucu olarak da sermaye ile emek arasında olduğu gibi bizzat mülkiyetin çeşitli biçimleri arasında da parçalanmayı içerir. İşbölümü yetkinleştiği ölçüde [65] birikim artar ve bu parçalanma da daha belirli bir durum alır. İşin kendisi, ancak, bu parçalanma koşulu varoldukça varlığını sürdürebilir.

*

(Ayrı ayrı ulusların bireylerinin —Almanların ve Amerikalıların— kişisel enerjisi, bu enerji daha önceden ırkların karışmasından doğmaktadır —dolayısıyla Almanların kretenizmi***—; Fransa'da, İngiltere'de, vb., daha önceden evrime uğramış bir toprağa yabancı halklar gelip yerleşmişler-

* Bireyler birliği. —ç.

** Sermayeler birliği. —ç.

*** Kreten hastalığı. Kreten, başı kocaman, yüzü ablak, boynu kısa ve kalın, vücudu raşitizmalı, duyguları sönük olan bir hasta tipidir. —ç.

dir. Amerika'da ise yepyeni bir toprağa yerleşmişlerdir, Almanya'ya gelince, ilkel nüfus yerinden kıpırdamamıştır.)

*

Demek ki, burada, iki olgu belirir. Birincisi, üretici güçler, bireylerden tamamen bağımsız ve kopuk, bireylerin yanında, ayrı bir dünya imiş gibi gözükmektedirler, ki, bunun da nedeni vardır, çünkü bireyler dağınık ve birbirleriyle çelişki halinde bireyler olarak bulunurken, öte yandan onların üretici güçlerini oluşturan güçler, ancak karşılıklı ilişkide ve bu bireylerin karşılıklı bağımlılığında gerçek güçler olabilmektedirler.[83] Demek ki, bir yanda, bir çeşit nesnel bir biçime bürünmüş bulunan ve bizzat bireylerin kendileri için artık bireylerin güçleri olmaktan çıkmış, tersine özel mülkiyetin ve dolayısıyla yalnızca özel mülkiyete sahip bulundukları ölçüde bireylerin güçleri olan bir üretici güçler bütünü. Daha önceki hiçbir dönemde, üretici güçler, birey *olarak* bireylerin karşılıklı ilişkilerine böylesine kayıtsız bir biçime bürünmemişti, çünkü bu ilişkiler henüz sınırlıydılar. Öte yandan da üretici güçlerden kopmuş ve bu yüzden de yaşantılarının gerçek içeriğinden yoksun kalan ve soyut bireyler haline gelmiş bulunan, ama özellikle bu nedenle ve ancak bu duruma geldiklerinde birbirleriyle *bireyler olarak* ilişkiler kurma durumuna gelmiş bulunan bireylerin çoğunluğunun bu üretici güçlerin karşısına dikildiği görülür.

Onları hâlâ üretici güçlerle ve kendi varlıkları ile birleştiren biricik bağ olan çalışma, her türlü öz faaliyet görünümünü yitirmiştir ve onlara yaşamlarını ancak bu yaşamı kısaltarak [66] devam ettirme, sürdürme olanağı tanımaktadır. Daha önceki dönemlerde öz faaliyet ile maddi yaşamın üretimi, sadece ayrı ayrı kişilere düşmekte ve maddi yaşamın üretiminin hâlâ bir öz faaliyeti olarak, bizzat bireylerin sınırlı niteliği yüzünden ayrılıyordu; bugün öz faaliyet ile maddi yaşamın üretimi öylesine birbirinden ayrılmıştır ki, maddi yaşam amaç gibi görünmekte ve maddi yaşamın üretimi, yani çalışma da, (bu çalışma şimdi artık öz faaliyetin mümkün olan biricik biçimi, ama gördüğümüz gibi olumsuz

[83] [*Engels'in kenar notu*:] *Sismondi.*

biçimi olduğuna göre) araç gibi görünmektedir.

[10. ÖZEL MÜLKİYETİN ORTADAN KALDIRILMASININ ZORUNLULUĞU, KOŞULU VE SONUÇLARI]

Bugün öyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz ki, bireyler, yalnızca kendi öz faaliyetlerini değil, salt varlıklarını sürdürebilmek için de, mevcut üretici güçlerin bütününü mülk edinmek zorunluluğundadırlar.[84]

Bu maledinmeyi, en başta mülk edinilen nesne —büyük bir bütünlük haline gelmiş olan ve ancak evrensel bir karşılıklı ilişkiler çerçevesinde varolan üretici güçler— belirler. Daha şimdiden, bu açıdan bu maledinme zorunlu olarak üretici güçlere ve karşılıklı ilişkilere uygun düşen evrensel bir nitelik göstermek zorundadır. Bu güçlerin mülk edinilmesi, bizzat maddi üretim aletlerine uygun düşen bireysel yeteneklerinin gelişmesinden başka bir şey değildir. Bu bakımdan da, bir üretim aletleri bütünlüğünün maledinilmesi, şimdiden, bizzat bireylerin yetenekler bütününün maledinilmesi demektir. Bu maledinmeyi, ayrıca, maledinen bireyler belirler. Ancak günümüzün her türlü öz faaliyetten dışlanmış proleterleridir ki, bir üretiçi güçler bütününün maledinilmesinden ve bunun içerdiği bir yetenek bütününün gelişmesinden oluşan ve artık herhangi bir sınırlılığı olmayan bir öz faaliyete ulaşabilecek durumdadırlar. Daha önceki bütün devrimci maledinmeler, sınırlıydılar. Öz faaliyetleri, sınırlı bir üretim aletiyle ve sınırlı karşılıklı ilişkilerle sınırlandırılmış bulunan bireyler, bu sınırlı üretim aletini maledinmeyorlardı [67] ve böylece ancak yeni bir sınırlılık üretmiş oluyorlardı. Kendi üretim aletleri kendi malları oluyordu, ama onların kendileri, işbölümüne ve kendi üretim aletlerine tabi kalıyorlardı. Daha önceki bütün maledinmelerde bir sürü birey bir tek üretim aletine tabi kalıyordu; proleterlerin mülk edinmesinde ise, her bireye bir sürü üretim aleti tabi kılınmakta ve onun mülkiyeti herkesin olmaktadır. Modern evrensel ilişkiler bireyler tarafından, o nedenle de ancak bu bi-

[84] [*Elyazmasında ilk biçim:*] Bugün, bireylerin, büyük bir bütünlük oluşturacak ölçüde gelişmiş bulunan ve evrensel karşılıklı ilişkilere bağlı olan üretici güçleri artık mülk edinemeyecekleri bir noktaya gelmiş bulunuyoruz.

reylerin tümü tarafından kontrol altına alınabilirler.

Maledinme, bundan başka, bu maledinme gerçekleştirilirken almak zorunda kaldığı biçimle de belirlenir. Bu maledinme ancak, proletaryanın karakteri gereği kendisi de ancak evrensel olabilecek bir birliktelik yoluyla; ve bir yandan bir önceki üretim tarzını, karşılıklı ilişkiyi ve toplumsal örgütlenmeyi devirerek, öte yandan ise, proletaryanın evrensel karakterini ve enerjisini geliştirerek —ki bu olmadan devrim gerçekleşemez—, ve nihayet, proletaryanın onu toplumdaki eski konumuna bağlayan ne varsa hepsinden kurtaracak bir devrim yoluyla gerçekleştirilebilir. Ancak bu aşamadadır ki, öz faaliyet bireylerin eksiksiz bireyler haline gelmelerine ve bütün doğal sınırlılıklardan kurtulmalarına tekabül eden maddi yaşamla örtüşür. Çalışmanın öz faaliyet haline dönüşmesi, eski sınırlı karşılıklı ilişkinin bireylerin bireyler olarak karşılıklı ilişkileri haline dönüşmesine tekabül eder. Üretici güçlerin bütününün birleşmiş bireyler tarafından maledinilmesi ile, özel mülkiyet ortadan kaldırılmış olur. Daha önceleri, tarihte, her özel koşul, daima raslansal olarak göründüğü halde, şimdi raslansal hale gelen şeyler bizzat bireylerin birbirlerinden ayrılması, herbirinin özel kazancıdır.

Artık işbölümüne bağımlı olmayan bireyleri [68] filozoflar, düşüncel olarak, "İnsan" adı altında tasarımlamışlar, ve geliştirmiş bulunduğumuz bütün bu süreci "İnsan"ın gelişimi olarak anlamışlardır; o kadar ki, geçmiş tarihin her evresinde "İnsan", mevcut olan bireylerin yerine konmuş ve tarihin itici gücü olarak gösterilmiştir. Bunun için, bütün süreç "İnsan"ın kendine yabancılaşması süreci olarak anlaşılmıştır ve bu da, esas olarak, daha sonraki dönemin sıradan bireyinin, daha önceki dönemin sıradan bireyinin yerine konmuş olması, daha sonraki bilincin daha önceki bireylere yüklenmiş olması olgusundan ileri gelmektedir.[85] Bir çırpıda gerçek koşullardan soyutlanan bu altüst oluş sayesinde, tüm tarihi, bilincin gelişme süreci haline getirmek mümkün oldu.

*

[85] [*Marx'ın kenar notu*:] Kendine yabancılaşma

Sivil toplum, üretici güçlerin belirli bir gelişme aşaması içersinde, bireylerin maddi karşılıklı ilişkilerinin hepsini birden kucaklar. Sivil toplum, bir aşamanın ticari ve sınai yaşamının tümünü birden kucaklar ve bu bakımdan da her ne kadar dışarda ulus-topluluğu olarak kendini olurlamak ve içerde devlet olarak örgütlenmek zorundaysa da, devleti ve ulusu aşar. Sivil toplum terimi, 18. yüzyılda, mülkiyet ilişkileri, ilkçağ ve ortaçağ ortaklaşalığından kurtulur kurtulmaz ortaya çıktı. Sivil toplum, sivil toplum olarak ancak burjuvazi ile gelişir; böyle olmakla birlikte, üretimin ve karşılıklı ilişkinin doğrudan sonucu olan ve her zaman devletin ve ayrıca idealist üstyapının temelini oluşturan toplumsal örgütlenme de her zaman aynı adla belirtilmiştir.

[11. DEVLETİN VE HUKUKUN MÜLKİYET İLE İLİŞKİLERİ]

Antikçağda ve ortaçağda mülkiyetin ilk biçimi, Romalılarda özellikle savaşla ve Cermenlerde özellikle hayvancılıkla [69] belirlenmiş olan aşiret mülkiyetidir. Birçok aşiretin aynı kentte birarada yaşadıkları antik halklarda,[86] aşiret mülkiyeti devlet mülkiyeti olarak ve bu mülkiyette bireyin hakkı aşiret mülkiyeti tarzında biricik mülkiyet olan toprak mülkiyetiyle sınırlanmış olmakla birlikte, basit *poscessio** olarak görünür. Tam anlamında özel mülkiyet, modern halklarda olduğu gibi Antiklerde de taşınır mülkiyetle başlar — (Kölelik ve komünallik) (*dominium ex jure quiritum***). Ortaçağdan çıkan halklarda, aşiret mülkiyeti, demek ki, — feodal toprak mülkiyeti, taşınır lonca mülkiyeti, manüfaktür sermayesi gibi— başka başka evrelerden geçerek, büyük sanayi ve evrensel rekabetin koşullandırdığı katıksız özel mülkiyeti temsil eden, bütün ortaklaşa mülkiyet (*Gemeinwesen*) görünümlerinden sıyrılmış ve mülkiyetin gelişmesi üzerindeki devletin bütün etkisini dışlayan modern sermayeye kadar evrim gösterir. İşte modern devlet, bu modern özel mülkiyete tekabül eder, özel mülk sahipleri vergiler yoluyla yavaş yavaş modern devleti ele geçirmişlerdir, ve devlet, devlet borçları sistemiyle bütün bütüne onların ellerine düşmüştür,

[86] [*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] (özellikle ve Isparta)

* Elde bulundurma, °zilyedlik. —ç.

** Eski soydan bir Romalı yurttaşın mülkiyeti. —ç.

ve devletin varlığı, yalnızca, borsada devlet tahvillerinin yükselip düşmesi oyunu ile özel mülk sahiplerinin, yani burjuvaların kendisine verdikleri ticaret kredisine bağlıdır. Burjuvazi, artık bir zümre değil, bir *sınıf* olması bakımından, yalnızca bu yüzden, yöresel planda değil, bütün ulusal planda örgütlenmek ve kendi ortak çıkarlarına evrensel bir biçim vermek zorundadır. Özel mülkiyetin, ortaklaşa mülkiyetten kurtulması sonucunda, devlet, sivil toplum yanında ve onun dışında özel bir varlık kazanmıştır; ama bu devlet, burjuvaların dışarda olduğu kadar içerde de mülkiyetlerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak üzere, zorunluluk yüzünden kendilerine seçtikleri örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir. Bugün artık, yalnızca zümrelerin gelişmelerinde henüz sınıf aşamasına tamamıyla varmamış oldukları ve safdışı edildikleri halde, hâlâ bir rol oynamakta bulundukları daha ileri bir evrime ulaşmış olan ülkelerde, demek ki, katışık bir durumun mevcut olduğu ülkelerde, o halde nüfusun hiçbir bölümünün ötekileri egemenliği altına alacak duruma ulaşamadığı ülkelerde, devletin özerkliği mevcuttur. Bu, özellikle Almanya'daki durumdur. Modern devletin en eksiksiz örneği, Kuzey Amerika'dır. [70] Modern Fransız, İngiliz, Amerikan yazarlarının, istisnasız hepsi, devletin, ancak özel mülkiyet yüzünden mevcut olduğunu, açıkça iddia etmeye vardırmışlardır işi ve o kadar ki, bu inanç, artık kamunun bilincine işlemiştir.

Şu halde, devlet egemen bir sınıfın bireylerinin onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları bir biçim, içinde bir çağın bütün sivil toplumunun özetlendiği bir biçim olduğundan, bunun sonucu olarak, bütün kamusal kurumlar, devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar. Bu yüzden, yasanın iradeye dayandığı, hatta daha iyisi, *özgür* iradeye dayandığı kuruntusu, somut temelinden kopmuştur. Aynı biçimde hukuk da yasaya dayandırılmıştır.

Doğal ortaklaşa mülkiyetin dağılıp çözülmesi, özel mülkiyet gibi, ikisi aynı zamanda birarada gelişen özel hukuku da doğurur. Romalılarda, özel mülkiyetin ve özel hukukun gelişmesinin hiçbir başka sınai ve ticari sonucu olmamıştı, çünkü onların bütün üretim tarzları aynı kalıyordu.[87] Sanayi ve ticaretin, feodal ortaklaşa mülkiyeti dağılmaya götürdüğü bütün modern halklarda özel mülkiyetin ve özel huku-

kun doğuşu, daha sonraki bir gelişmeye elverişli yeni bir evrenin başlangıcını işaret etmiştir. Ortaçağın, geniş bir deniz ticaretine sahip olmuş olan ilk kenti Amalfi,[43] aynı zamanda, deniz hukukunu hazırlayıp işlemekte de ilk oldu. İlkönce İtalya'da, sonra öteki ülkelerde, sanayi ve ticaret, özel mülkiyete daha önemli bir gelişme sağlar sağlamaz, Romalıların daha önce hazırlanmış olan özel hukuku yeniden ele alındı ve bir otorite katına yükseltildi. Daha sonra, burjuvazi, prenslerin, feodal sınıfı devirmek için bir alet gibi kullandığı bu burjuvazi, çıkarlarını savunmayı üstlenecek kadar güçlendiği zaman, hukuk [71] bütün ülkelerde —Fransa'da 16. yüzyılda— sözcüğün tam anlamında gelişmeye başladı ve İngiltere'den başka bütün ülkelerde bu gelişme Roma hukukunun temelleri üzerinde oldu. İngiltere'de bile, özel hukuku gittikçe daha çok yetkinleştirmek üzere Roma hukukunun (özellikle taşınır mülkiyet konusundaki) ilkelerini almak zorunda kalındı. (Unutmayalım ki, hukukun da, dinden daha fazla, salt kendine özgü bir tarihi yoktur.)

Özel hukukta, mevcut olan mülkiyet ilişkileri genel bir iradenin sonucu gibi açıklanır. *Jus utendi et abutendi*'nin* kendisi, bir yandan, özel mülkiyetin ortaklaşa mülkiyetten bütün bütüne bağımsız bir hale gelmesi gerçeğini, öte yandan da özel mülkiyetin kendisinin yalnız özel iradeye, nesnelerden serbetçe yararlanılmasına dayandığı kuruntusunu ifade eder. Pratikte, *abuti*'nin** özel mülk sahibi için, eğer kendi mülkünü ve onunla birlikte *Jus abutendi*'sini*** başkalarının ellerine geçmiş görmek istemiyorsa, çok belirli iktisadi sınırları vardır; çünkü, kısaca, yalnız kendi iradesi ile ilişkileri içinde ele alınan şey, hiçbir şey değildir, ama o şey, yalnız ticarette ve hukuktan bağımsız olarak bir şey haline, gerçek bir mülkiyet haline (bir *ilişki* haline, filozofların fikir (*idea*)[88] dedikleri şey haline) gelir. Hukuku salt iradeye indirgeyen bu hukuksal yanılsama, mülkiyet ilişkilerinin gelişmesi sonucunda, kaçınılmaz olarak, herhangi bir kimse-

[87] [*Engels'in kenar notu*:] (Tefecilik!)
[*Elyazmasında karalanmış pasaj*:] ve bu evrime, sanayiin ve ticaretin gelişmesi neden olmuş değildir.

* Kullanma ve kötüye kullanma hakkı. —ç.

** Kötüye kullanma. —ç.

*** Kötüye kullanma hakkı. —ç.

nin bir şeyi gerçekten elinde bulundurmaksızın hukuken o şeyin sahiplik unvanına malik olması sonucuna varır. Sözgelimi, diyelim ki, bir toprağın rantı rekabet dolayısıyla kaldırılmış olsun, bu arazinin sahibi, pekâlâ hukuksal unvanını olduğu gibi, onun *Jus utendi et abutendi*'sini de muhafaza eder. Ama onu hiçbir şey yapamaz, eğer toprağını muhafaza etmek için fazladan, yeter miktarda sermayeye sahip olamazsa, toprak sahibi olarak eline hiçbir şey geçmez. Hukukçuların bu aynı yanılsaması, hukukçular için olduğu gibi bütün hukuk kuralları sistemi için de, bireylerin, örneğin, sözleşme ile, kendi aralarında ilişkilere girişmelerinin salt bir olumsallık gibi görülmesini, ve bu çeşitten ilişkilerin, onların gözünde, isteğe göre, [72] girişile[bilir] ya da girişilmeye[bilir] ilişkiler olarak ve içeriği tamamıyla sözleşmeyi yapanların keyfî ve kişisel iradelerine dayanan ilişkiler olarak kabul edilmesini açıklar.

Ne zaman sanayi ve ticaretin gelişmesi, örneğin sigorta şirketleri ve benzerleri gibi yeni biçimler yaratmışsa, hukuk, her seferinde, bu biçimleri, şaşmaz bir biçimde, mülkiyetin elde ediliş tarzları içinde birleştirmek zorunluluğunda olmuştur.

[12. TOPLUMSAL BİLİNÇ BİÇİMLERİ*]

İşbölümünün bilim üzerindeki etkisi.

*Baskı*nın, devletteki, hukuktaki, ahlaktaki vb. rolü.

Yasa[da], burjuvaların, sınıf olarak egemen oldukları için, kesin olarak bu nedenden, kendilerine genel bir ifade biçimi bulmaları gerekir.

Doğa bilimi ve tarih.

Siyasetin, hukukun, bilimin, vb., sanatın, dinin vb. tarihi yoktur.[89]

[88] [*Marx'ın kenar notu*:] *Filozoflar için ilişki* = fikir (*ideà*). Onlar yalnız İnsan'ın kendi kendisine olan ilişkisini tanıyorlar ve bu yüzden de onlar için bütün gerçek ilişkiler, fikir haline geliyor.

[89] [*Marx'ın kenar notu*:] Antik devlette, feodalitede, mutlak hükümdarlıkta göründüğü biçimiyle "ortaklık"a, bu bağa özellikle dinsel tasarımlar tekabül eder.

* Elyazmasının ilk iki sayfasında bulunan çok kısa notlar, burada toplandı. —*Ed.*

*

İdeologlar neden her şeyi başaşağı koyarlar.

Din adamları, hukukçular, siyasetçiler.

Hukukçular, siyasetçiler (genellikle devlet adamları), ahlakçılar, din adamları.

Bir sınıfın içerisinde bu ideolojik alt-bölünme hakkında: 1° *işbölümü sonucunda o işin (Geschäft) özerkliğe ulaşması*; herkes kendi işine gerçek gözüyle bakar. Zanaatları ile gerçek arasındaki bağ konusunda, zorunlu olarak, zaten mesleğin kendi doğasının gerektirdiği kadar hayaller kurarlar. Hukukta, siyasette vb., bu ilişkiler — bilinçte kavranırlar; bu kişiler, bu kavramların üstüne çıkamadıklarından,* bu ilişkiler konusunda sahip oldukları kavramlar, onların kafalarında sabit kavramlardır: sözgelimi yargıç, yasaları uygular, ve bunun için de mevzuatı gerçek etkin devindirici olarak kabul eder. Herkesin kendi metaına karşı saygısı; çünkü onların yaptıkları iş evrensel ile ilişki halindedir.

Hukuk fikri. Devlet fikri. *Olağan bilinçte* şey, başaşağı edilmiş durumdadır.

Din, herşeyden önce, *aşkınlık* bilincidir, *gerçek* yükümden do[ğan bir bilinç]tir.*

Bunu daha anlaşılır bir şekilde açıklamalı.

*

Hukuk, din vb. ile ilgili gelenek.

*

[73] Bireyler her zaman kendilerinden hareket etmişlerdir, her zaman kendilerinden hareket etmektedirler. Onların ilişkileri, onların gerçek yaşam süreçlerinin ilişkileridir. Onların ilişkilerinin kendilerine karşı bir özerkliğe ulaşması nereden geliyor? Onların kendi öz yaşamlarının güçlerinin, kendilerine karşı kadiri mutlak hale gelmeleri nedendir?

Kısacası: derecesi üretici güçlerin herhangi bir andaki gelişmesine bağlı olan *işbölümü.*

* Elyazması tahribe uğramıştır. —*Ed.*

*

Toprak mülkiyeti. Komünal mülkiyet. Feodal. Modern. Zümre mülkiyeti. Manüfaktür mülkiyeti. Sanayi sermayesi.

Kasım 1845 ile Ağustos 1846 arasında,
Brüksel'de, Marx ve Engels
tarafından yazılmıştır.
İlk kez Rusça olarak, 1924'te,
Marx-Engels Arşivleri,
Kitap I'de yayınlanmıştır.

[1] "*Feuerbach Üzerine Tezler*", Marx tarafından, kendisine ait tarihsel materyalizm teorisini, esas olarak tamamlamış ve materyalizmi insan toplumunu kapsayacak biçimde genişletmiş olduğu 1845 ilkyazında Brüksel'de yazılmıştır. Engels'e göre bu "yeni dünya anlayışının dâhiyane tohumunun atılmış olduğu ilk belge" idi. (Bkz: K. Marx, F. Engels, *Felsefe İncelemeleri*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 9.)

"Feuerbach Üzerine Tezler"inde, Marx, Feuerbach'ın ve ondan öncekilerin materyalizmlerinin temel kusurlarını —edilgin, sezgisel yaklaşımlarını ve insanın devrimci eyleminin, "pratik-eleştirel" eyleminin önemini anlayamamalarını— ortaya koymaktadır. Marx, dünyanın kavranmasında ve değiştirilmesinde devrimci pratiğin oynadığı belirleyici rolü vurguluyor.

"Tezler", Marx'ın 1844-47 tarihli ve "Feuerbach'a İlişkin" başlıklı "Notdefterleri"nde yer almaktadır. Engels "Tezler"i 1888'de yayınlarken, Marx'ın yayınlamayı düşünmediği bu belgeyi okur için daha anlaşılır hale getirmek üzere bazı değişiklikler yapmıştı. Burada, Marx'ın özgün metni ile Engels'in baskıya hazırladığı metin, ayrı ayrı yayınlanmaktadır. "Feuerbach Üzerine Tezler" başlığı Marksizm-Leninizm Enstitüsü tarafından konulmuştur. — 20.

[2] *Alman İdeolojisi* (*Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Reprasentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten*) 1845-46'da Brüksel'de Marx ve Engels tarafından birlikte yazılmıştır. Bu yapıtta Marx ve Engels, materyalist tarih anlayışını, bilimsel komünizm teorisinin felsefi temeli olarak ilk kez işlemişlerdir.

Alman İdeolojisi'nin elyazmaları iki ciltten oluşmaktaydı: birincisi hegel-sonrası felsefenin eleştirisi; ve ikincisi, "hakiki" sosyalizmin eleştirisi.

Birinci Cildin Birinci Bölümü *Alman İdeolojisi*'nin temel belirleyici içeriğini ortaya koymaktadır. Bütün yapıtın en önemli bölümünü oluşturmasının ve kendi başına önemli oluşunun nedeni budur.

Elyazmasının Birinci Bölümü, müsvedde halindeki elyazmalarının üç kesiminden ve bu bölümün başlangıcının iki temiz kopyasından oluşmaktadır. Buna göre, bölüm dört kesime ayrılmıştır.

Birinci Bölümün Birinci Kesimi, temiz kopyanın ikinci versiyonudur;

şu farkla ki, birinci versiyonda olup da ikinci versiyona alınmamış kısımlar eklenmiştir. İkinci Kesim, tüm bölümün esas özünü vermektedir. Üçüncü ve Dördüncü Kesim, Stirner'in incelendiği bölümden (Cilt 1, Üçüncü Bölüm) alınmış konu-dışı teorik yorumlardır.

Alman İdeolojisi [*Feuerbach*], *L'idéologie allemande*, Première Partie, *Feuerbach*, Editions Sociales, Paris 1975 baskısı temel alınarak çevrilmiş, Progress Publishers, Moscow 1968 ve Dietz Verlag, Berlin 1970 baskılarıyla karşılaştırılmış, köşeli parantez içinde sunulan başlıklar ve sayfa numaraları K. Marx and F. Engels, *Sellected Works*, c. I, Moscow 1969'dan alınmış ve açıklayıcı notlar, bu cilt için ayrıca düzenlenmiştir.

Yayına hazırlanırken konmuş bütün başlıklar ve gerekli eklemeler ve elyazmalarının sayfa numaraları, köşeli parantez içinde verilmiştir. Esas ikinci temiz kopyanın yapraklarına Marx ve Engels tarafından verilmiş olan numaralar, "y" harfiyle ve buna tekabül eden rakamla gösterilmiştir, örneğin [y. 1], [y. 2], vb.. Birinci temiz kopyaya yazarlar sayfa numarası koymamışlardır; bu sayfalar "s" harfiyle ve buna tekabül eden rakamla gösterilmiştir: [s. 1], [s. 2], vb.. Elyazmalarının müsvedde halindeki üç kesiminin Marx tarafından numaralanmış sayfaları ise yalnızca rakamla gösterilmiştir: [1], [2], vb.. — 32.

[3] Burada, David Strauss'un, dinin felsefi eleştirisine kapı açan ve hegelci okulun eski-hegelciler ve yeni-hegelciler olarak ikiye bölünmesinin başlangıcını oluşturan temel yapıtına (D. F. Strauss, *Das Leben Jesu*, Bd. 1-2, Tübingen 1835-1836) değinilmektedir. — 32.

[4] *Diadokos*'lar — Büyük İskender'in ölümünden sonra iktidar için birbirleriyle amansız bir savaşa tutuşan generalleri. Bu savaşım sırasında (MÖ 4. yüzyılın sonundan 3. yüzyılın başına dek sürmüştür), İskender'in İmparatorluğunun oturmamış askerî ve idari birliği birkaç bağımsız devlete bölündü. — 32.

[5] Bu terim, *Wigand's Vierteljahrsschrift*, Bd. IV, 1845, s. 327'de yayınlanmış imzasız bir makaleden alınmıştır.

Wigand's Vierteljahrsschrift — 1844-45'te Leipzig'de Otto Wigand tarafından yayınlanan genç-hegelcilerin felsefi dergisi. Bruno Bauer, Max Stirner ve Ludwig Feuerbach bu derginin yazarları arasındaydılar. — 35.

[6] *Alman İdeolojisi*'nde "Verkehr" sözcüğü, bireylerin, toplumsal grupların ve bir bütün olarak ülkelerin maddi ve manevi ilişkilerini de kapsayacak biçimde çok geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Marx ve Engels, maddi ilişkinin, ve hepsinden önemlisi, insanların üretim sürecinde birbirleriyle olan ilişkilerinin, bütün öteki ilişki biçimlerinin temeli olduğunu gösteriyorlar. *Alman İdeolojisi*'nde karşılaştığımız "*Verkehrsform*" (karşılıklı ilişki biçimi), "*Verkehrsweise*" (karşılıklı ilişki tarzı), "*Verkehrsverhältnisse*" (karşılıklı ilişki koşulları) terimleri, Marx ve Engels tarafından "üretim ilişkileri" kavramını ifade etmek için kullanılmışlardır, ki bu kavram, onların kafasında o dönemde yeni yeni biçimlenmekteydi. — 37.

[7] Marx'ın bu satırları yazdığı dönemde (1840'larda) aşiret, klan kavramına şimdi olduğundan çok daha büyük bir önem yükleniyordu. L. H. Morgan'ın 1877'de yayınlanan ve ilkel toplumun incelenmesine ayrılmış yapıtı "gens" ve "klan" kavramlarını belirginleştirmiştir. Engels, Mor-

gan'ın elde ettiği sonuçları *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884) adlı yapıtında kullanmıştır. — 38.

[8] *Licinius* (MÖ 350 sıraları): Sextius ile birlikte (MÖ 367'de) plebyenlerin yararına yasalar yayınlayan bir halk tribünü. — Bu metinler gereğince, hiçbir Roma yurttaşının devlet mülkü toprakların (*ager publicus*) 500 jugera (yaklaşık olarak 125 hektar)'dan fazlasını mülk edinmeye hakkı yoktu. MÖ 367'den sonra plebyenlerin "toprak açlığı", askerî fetihler sayesinde kısmen giderildi. Bu fetihlerle ilhak edilen toprakların bir kesimini paylaştılar. — 39.

[9] Marx ve Engels, daha sonra, bu tanımlamayı, mülkiyet yapılarının evriminin bu şemasını, bunun yalnız Batı Avrupa için geçerli olduğunu kaydederek ve bir Asya üretim tarzının varlığına işaret ederek, biraz değişik bir biçimde sunacaklardır. Bkz: *Lettres sur "Le Capital"* ve *Sur le "mode de production asiatique"*, Editions Sociales, Paris 1969. — 39.

[10] Bruno Bauer, "Charakteristik Ludwig Feuerbachs", *Wigand's Vierteljahrsschrift*, Bd. III, 1845, s. 86-146. — 47, 63dn.

[11] Gœthe, *Faust*, "Prolog im Himmel" — 47.

[12] Bruno Bauer, "Charakteristik Ludwig Feuerbachs", *Wigand's Vierteljahrsschrift*, Bd. III, 1845, s. 130. — 49.

[13] G. W F Hegel, *Die Philosophie der Geschichte, Einleitung, Geographische Grundlage der Weltgeschichte*. — 49dn.

[14] Genç-hegelcilerin ve özellikle Stirner'in kullandığı terimler. — 53.

[15] *Deutsch-Französische Jahrbücher* — Karl Marx ve Arnold Ruge'un Paris'te çıkardıkları Almanca bir dergi. Yalnızca (Şubat 1844'te) bir sayısı yayınlanmıştır. Bu sayıda Karl Marx'ın iki makalesi —"Yahudi Sorunu Üzerine" ve "Hegelci Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı. Giriş"— ve Friedrich Engels'in de gene iki makalesi —"Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi" ve "İngiltere'nin Durumu 'Dün ve Bugün', Thomas Carlyle, Londra 1843"— yer alıyordu. Bu yapıtlar Marx ve Engels'in materyalizme ve komünizme nihai geçişlerini belgelemektedir. Derginin yayınlanması esas olarak Marx ile bir burjuva radikali olan Ruge'un arasındaki görüş farklılıkları yüzünden kesilmiştir. — 55.

[16] Bauer'in "eleştirici" bir felsefe okulunun savunucusu olmak istediği bilinir. — 56.

[17] Proleter devrimin bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde aynı anda yapılabileceği ve dolayısıyla devrimin yalnızca tek bir ülkede zafere ulaşmasının olanaksızlığı vargısı —ki bu vargı nihai ifadesini Engels'in, "Komünizmin İlkeleri" adlı denemesinde bulur. (bkz: Marx-Engels, *Komünist Manifesto* ve *Komünizmin İlkeleri*, Sol Yayınları, Ankara 1991, s. 212-213.) — tekel-öncesi kapitalizm dönemi için doğruydu.

Emperyalizm çağında kapitalizmin eşit olmayan ekonomik ve siyasal gelişimi yasasını hareket noktası olarak alan Lenin, farklı bir vargıya ulaştı. Buna göre, yeni tarihsel koşullarda, tekelci kapitalizm döneminde, sosyalist devrim ilkin birkaç ülkede, hatta tek bir ülkede zafere ulaşacaktı ve devrimin bütün ülkelerde ya da ülkelerin çoğunda aynı anda zafere ulaşması olanaksızdı. Bu tez ilk kez Lenin'in "Avrupa Birleşik Devletleri Slogam Üzerine" adlı makalesinde ortaya konmuştur. (Bkz: Lenin, *Marx-*

Engels-Marksizm, Sol Yayınları, Ankara 1990, s. 236-240.) — 58.

[18] ***Kıta Sistemi*, ya da *kıta ablukası*** — 1806'da Napoléon I tarafından ilan edilmişti ve Avrupa kıtasındaki ülkelerle Büyük Britanya arasında ticareti yasaklıyordu. Napoléon'un Rusya'daki yenilgisinden sonra kaldırılmıştır. — 60.

[19] Max Stirner, *Der Einzige und sein Eigenthum*, Leipzig 1845. — 60dn.

[20] B. Bauer'in "Charakteristik Ludwig Feuerbachs" adlı makalesinden. — 61dn.

[21] ***Marseillaise, Carmagnole, ça ira*** — 18. yüzyıl sonu Fransız burjuva devrimi döneminin devrimci ezgileri. Son ezginin nakaratı şöyleydi: "*Ah! ça ira, ça ira, ça ira. Les aristocrates à la lanterne*!" — 63dn.

[22] Bu terimler Max Stirner'in *Der Einzige und sein Eigentum* adlı yapıtında geçmektedir. — 64.

[23] Bu ifade Bruno Bauer'in "Charakteristik Ludwig Feuerbachs" adlı makalesinden alınmıştır. — 67.

[24] Bu terim Max Stirner'in *Der Einzige und sein Eigentum* adlı yapıtından alınmıştır. — 65.

[25] Genç-hegelcilerin 1838'den 1843'e kadar gündelik yaprak halinde yayınlanan tek ve aynı dergilerinin kısaltılmış adı. Dergi 1838'den 1841'e kadar kendine *Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst* ("Alman Bilim ve Sanatı Üzerine Halle Yıllıkları") adını verdi, Arnold Ruge ve Theodor Echtermeyer yönetiminde yayınlandı. Prusya'da yasaklanma tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğundan, dergi, Saxe'a göçtü ve 1841 Temmuzunda *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* ("Bilim ve Sanat Üzerine Alman Yıllıkları") adını aldı. Ama 1843'te hükümet, derginin yayınlanmasını yasakladı ve yasak kararı Bundestag'ın kararı ile bütün Almanya için geçerli hale geldi. — 67.

[26] Sırasıyla Bauer, Feuerbach, Stirner'e anıştırmada bulunuluyor. — 67.

[27] Bruno Bauer, *Geschichte der Politik, Kultur und Aufklärung des achtzehnten Jahrhunderts*, Charlottenburg 1843-1845, Bd. 1-2. — 67.

[28] Nicholas Becker'in milliyetçi şarkısı. *Alman Ren*, 1840'ta bestelendi, o zaman iki ayrı tepkiye neden olmuştu, biri üniforma meraklısı Musset'nin, öteki de pasifist Lamartine'in tepkisine. — 68.

[29] Burada *Wigand's Vierteljahrsschrift*, Bd. II, 1845, s. 193-205'te yayınlanmış olan Feuerbach'ın "Über das 'Wesen des Christenthums' in Beziehung auf den 'Einzigen und sein Eigenthum'" adlı makalesine değiniliyor. Bu makale şu sözlerle son bulmaktadır: "...Feuerbach İnsan'ın özünü yalnızca onun topluluğuna aktardığına göre, o *toplumsal insan*'dır, *komünisttir*." — 68.

[30] L. Feuerbach, *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*, Zurich und Wintherthur 1843, s. 47. — 69.

[31] Marx ve Engels, burada, *Alman İdeolojisi*'nin Birinci Cildinin III. Bölümüne anıştırma yapıyorlar. Bölümün Feuerbach üzerine olan bu kısmı, aslında III. Bölümüne dahil edilmişti ve Marx ve Engels'in anıştırma

yaptıkları metnin hemen ardından geliyordu. III. Bölümdeki sözü edilen pasajda Marx ve Engels, Hegel'in *Die Philosophie der Geschichte* adlı yapıtından alıntı yapıyorlardı. — 73.

[32] *Tahıl Yasalarına Karşı Birlik* — İngiliz sanayi burjuvazisinin örgütü; 1838'de Manchester'lı fabrika sahipleri Cobden ve Bright tarafından kurulmuştu. Dışardan yapılan tahıl ithalini kısıtlamayı ya da yasaklamayı amaçlayan Tahıl Yasaları, büyük toprakbeylerinin çıkarlarını korumak üzere konulmuştu. Birlik, sınırsız serbest ticaret istemini öne sürerek, işçi ücretlerini düşürmek ve toprak aristokrasisinin ekonomik ve siyasal gücünü zayıflatmak amacıyla Tahıl Yasalarının kaldırılmaları için savaştı. Bu savaşım sonucunda Tahıl Yasaları 1846'da kaldırıldı. — 76.

[33] *Verein* (birlik), Max Stirner'e göre çıkarcıların oluşturdukları gönüllü bir birlikti. — 77.

[34] 1651'de Cromwell tarafından çıkartılan ve daha sonra yenilenen yasalar. Bu yasalar, Avrupa'dan, Rusya'dan ya da Türkiye'den ithal edilen metaların yalnız İngiliz ya da ihracatçı ülkelerin gemileriyle taşınması gereğini koşul olarak getiriyordu. İngiliz kıyıları boyunca kabotaj hakkı yalnız İngiliz gemilerinin tekelinde olacaktı. İngiliz denizciliğini kolaylaştırmak amacım güden bu yasalar, özellikle Hollanda'ya karşı yöneltilmişlerdi. 1793 ile 1854 arasında kaldırıldılar. — 84.

[35] Bu farklılaşan (*differansiyel*) vergiler, bir metaya, şu ya da bu ülkeden gelmesine göre, farklı gümrük resimleri koyuyordu. — 84.

[36] J. Aikin, *A Description of the Country from Thirty to Forty Miles Round Manchester*, London 1795. — 85.

[37] Marx ve Engels burada, I. Pinto'nun *Traité de la Circulation et du Crédit* (Amsterdam 1771, s. 234, 283) adlı kitabında yayınlanmış, "Lettre sur la Jalousie du Commerce"den alıntı yapıyorlar. — 85.

[38] A. Smith, *An Inquiry in to the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London 1776. — 86.

[39] Jean Jacques Rousseau, *Du Contrat Social: ou principes du droit politique*, Amsterdam 1762. — 96.

[40] Burada Max Stirner'in *Wignad's Vierteljahrsschrift*, Bd. III, 1845, s. 187'de yayınlanmış "Rezensenten Stirnes" adlı makalesinde ifade edilen görüşlere değiniliyor. — 97.

[41] Normanlar İngiltere'yi 1066'da, Napoli'yi de 1130'da istila etmişlerdi. — 99.

[42] *Doğu Roma İmparatorluğu* — Köleci Roma İmparatorluğundan 395 yılında ayrılmış bir devlet; merkezi Konstantinople (İstanbul) idi. Daha sonraları Bizans adım almıştır. Doğu Roma İmparatorluğu 1453'de, Osmanlılar tarafından istila edilinceye dek varolmuştur. — 100.

[43] Amalfi — Napoli'nin güneyinde kurulmuş bir İtalyan kenti. 10. ve 11. yüzyıllarda parlak bir limandı. Bu kentin deniz hukuku bütün İtalya tarafından benimsenmişti. — 108.

ADLAR DİZİNİ

Aikin, John. — 85.
Augustus. — 47.
Bauer, Bruno — 47, 49, 61, 65, 67, 68, 70.
Büyük İskender. — 80.
Charlemagne. — 101.
Cherbuliez, Antoine Elisée. — 102.
Feuerbach, Ludwig Andreas. — 20-26, 45-49, 68-69.
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. — 31, 34, 65, 70, 73.
Henri VIII. — 82.
Hesse, Moses. 60dn.
İsa. — 60dn.
Leibniz, Gottfried Wilhelm. — 45.
Napoléon, Bonaparte. — 60.
Newton, İsaac. — 86.
Owen, Robert. — 24.
Pinto, İsaac. — 85.
Sismondi, Jean-Charles-Léonard Sismonde de. — 102.
Smith, Adam.— 86.
*Stirner, Max, Schmidt, Johann Caspar'*ın takma adı. — 34, 60, 66, 69, 73, 97.
Strauss, Dawid Friedrich. — 32, 34.
Venedey, Jakob. — 68.

KONU DİZİNİ

Ahlak – 42, 43, 53, 87.

Aile – 38, 50, 54, 58, 75, 90, 97, 100.

Aristokrasi – 41, 50, 70, 71, 72, 108.

Bilim – 43, 87.

Bilinç – 35, 37, 42, 43, 51, 52, 53, 61, 62, 63, 64, 88, 96, 110.

Birey – 36-38, 40, 41, 43, 44, 48, 52-56, 58, 60, 61, 64, 69, 70, 73, 75, 76, 78, 87, 89-96, 97-99, 102-106, 109, 110.

Burjuvazi – 70, 71, 72, 83, 84, 85, 87, 91, 93, 94, 106, 107, 108.

Çıkarlar – 38, 39, 54, 55, 65, 68, 72, 73, 76, 77, 78, 88, 91, 92, 98, 99, 107, 108.

Devlet – 35, 39, 41, 54, 55, 59, 62, 63, 65, 83, 85, 95, 106, 107.

Devrim – 32, 57, 60-63, 64, 69, 86, 88, 89, 99, 105.

Dil – 42, 51, 52.

Din – 34-36, 37, 41, 52, 65, 66, 67, 87, 108, 109, 110.

Doğa – 47, 48, 52, 59, 65, 69, 75, 86.

Dünya Pazarı – 58, 60, 83, 85, 86, 87.

Emek – 38, 75, 76, 77, 102.

Eylem – 36, 37, 43, 47, 49, 50, 52, 55, 63, 67, 69, 76, 89, 97.

Evrensel – 35, 53, 57, 58, 72, 73, 87, 88, 105, 106, 110.

Felsefe – 33, 36, 42, 43, 44, 53, 63, 64, 65, 68, 73.

Feodalite – 40, 41, 82, 91, 100, 101.

Fetih – 39, 40, 99, 100, 101.

Fikir – 41, 42, 45, 59, 64, 70-73, 109.

Gereksinme – 46, 47, 49, 50, 51, 52, 57, 68, 76, 79, 80, 81, 97, 99, 100.

Hukuk – 34, 35, 106-110.

İdealizm – 49, 63-70.

İdeologlar – 32, 35, 71, 73, 74, 93, 110.

İlişkiler – 35, 37-43, 47, 50, 51, 52, 57.

İnsan – 37, 42, 46, 49, 65, 66, 67, 92, 105.

İşbölümü – 37-41, 52-56, 59, 65, 71, 74-76, 79, 80, 86, 87, 91-93, 96, 102, 105, 110, 111.

Kent – 38-41, 76-83, 85, 87, 89-91, 95, 100.

Kır – 38-41, 76-83, 85, 87, 90, 91.

Kişilik – 93-95.

Komünizm – 58, 64, 68, 96.

Kölelik – 38-40, 44, 54, 55, 100.

Köylüler – 39-41, 78, 81, 82, 95.

Lonca – 40, 76-79, 80-84, 87, 94, 106.

Manüfaktür – 79-86, 87, 106, 111.

Materyalizm – 49.

Mülkiyet – 38-40, 54, 56, 57, 60, 75-78, 81, 83, 86, 87, 88, 90-92, 94, 100, 102, 103, 105-109.

Nüfus – 37-40, 50, 52, 81, 100.

Ortaklık – 39, 40, 77, 90, 93, 95, 101, 102, 106-108.

Özel Mülkiyet – 39, 54, 57, 60, 75, 76, 87, 90, 92, 102-108.

Özgürlük – 92, 93, 96.

Proletarya – 39, 55, 58, 66, 72, 89, 91, 94, 105.

Sanayi – 39, 41, 46, 48, 50, 51, 69, 75, 76, 80, 83-89, 101, 102, 106, 108, 109.

Savaş – 82, 84, 100, 106.

Serfler – 40, 44, 77, 94, 95.

Sermaye – 77-83, 85, 86, 87, 91, 101, 102, 106.

Sınıf –39-41, 47, 55, 61, 62, 70-73, 76, 79, 81, 83, 87, 88, 91-94, 95, 107-110.

Sivil Toplum – 50, 58, 59, 63, 106, 107.

Tarım – 38-41, 44, 76, 82, 90.

Tarih – 36, 37, 43, 47, 49-51, 58, 59-61, 64, 65-68, 71, 73, 74, 80, 87, 89, 105.

Ticaret – 41, 47, 56, 74, 79-86, 87, 88, 89.

Tin – 33, 51, 65, 73.

Toprak Mülkiyeti – 40, 56, 75, 77, 83, 94, 100, 106.

Üretici Güçler – 37, 38, 42, 47, 51, 53, 57-59, 61, 62, 64, 80, 86-90, 96-98, 101, 103-106, 111.

Üretim – 37, 38, 40-43, 47-49, 53, 56, 57, 61, 66, 79-83, 96, 98, 106.

Üretim (Tarzı) – 37, 51, 59, 63, 73, 100, 105.

Yabancılaşma – 57, 105.

ISBN - 975-7399-03-5